

CERCUL DE STUDII AL REVISTEI „VREREA”

EVOLUȚIA ETNOGRAFICĂ A BANATULUI

de Traian Birăescu

Vol. II.

BANATUL SUB TURCI.

348.

9
857..

Dim 11-249

TRAIAN BIRĂESCU

BANATUL SUB TURCI

BIBLIOTECA CENTRALA
A REGIUNII BANAT

111.820

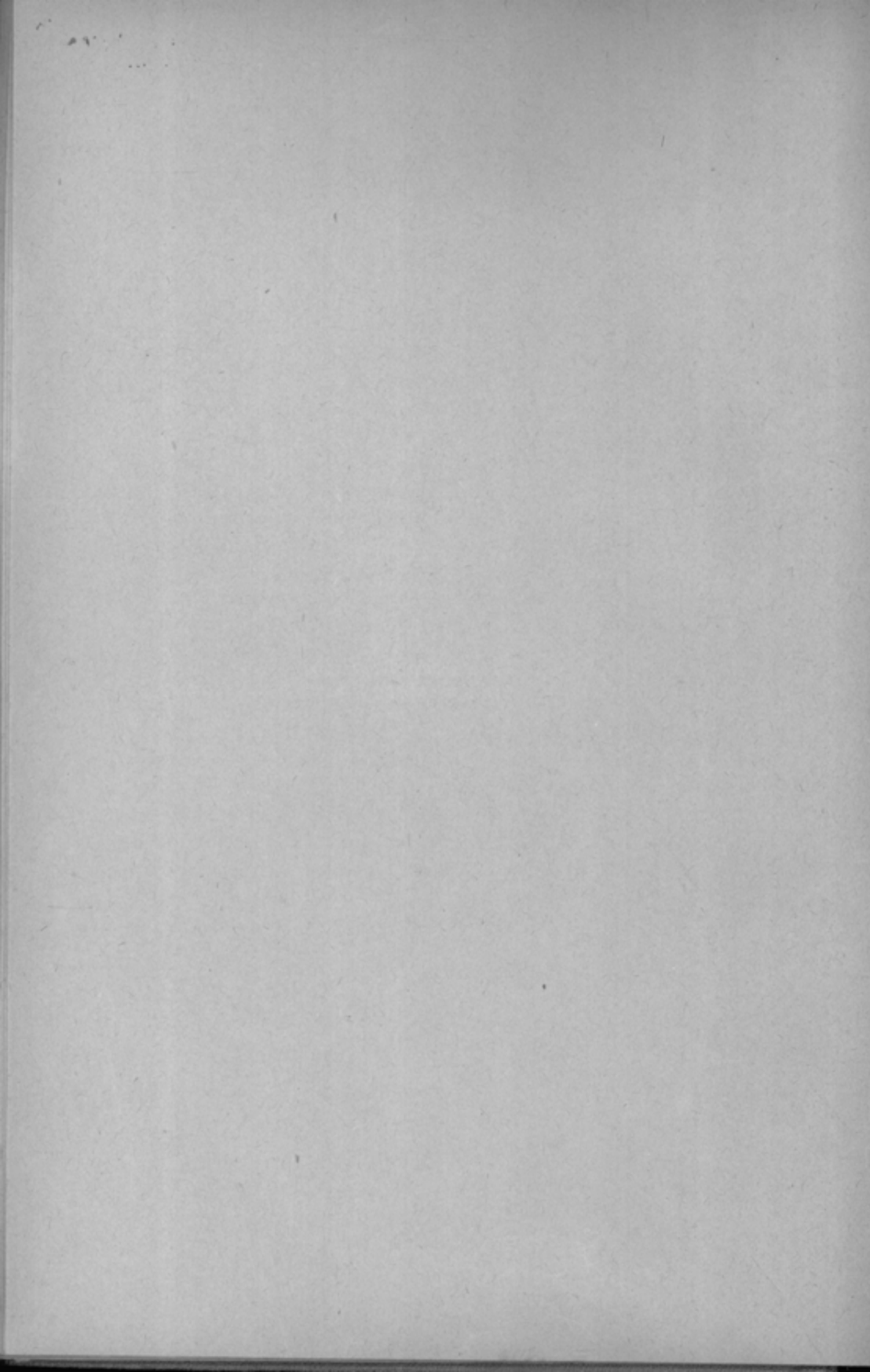
309.305

Editura revistei „Vrerea”
Timișoara.

9(844)46/70

*Fîului meu Traian Liviu
cu dragoste părintească, spre îndemn.*

T. B.

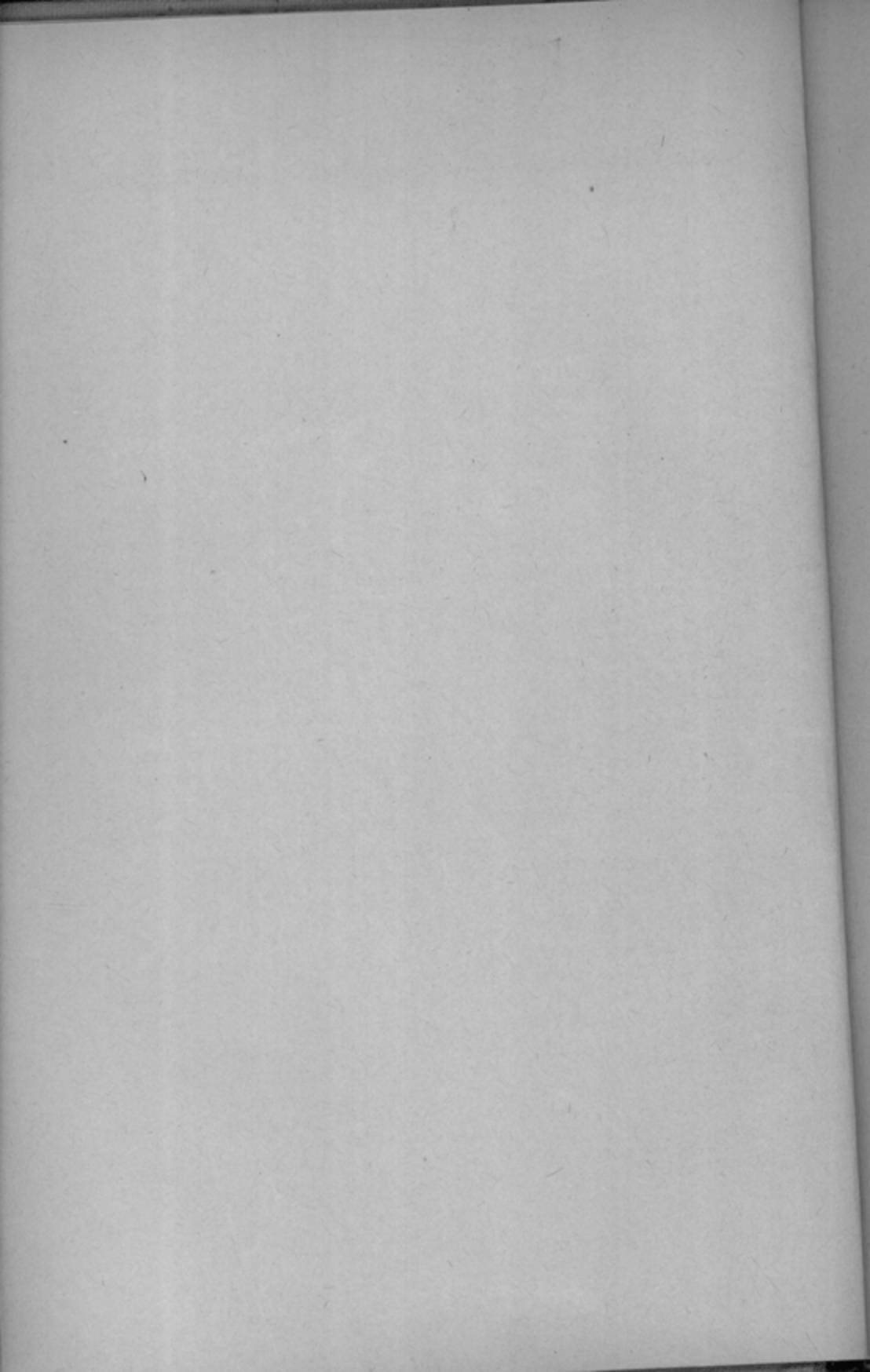
PREFAȚĂ.

„Banatul sub Turci“ este un fragment dintr-o lucrare mai vastă, cuprinzând „Evoluția etnografică a Banatului“. Cercetând problema falsificării structurii etnice a Banatului și examinând diferite izvoare, am găsit la Viena, în arhiva secretă a Curții, câteva documente cu totul inedite privitoare la dominațiunea turcească în Banat și epoca ce a urmat dominațiunii. Acest fapt m'a determinat să-mi adâncesc cercetările privitoare la această problemă și, — având în vedere că majoritatea istoricilor, fie strelni sau români, cari s'au ocupat de provincia noastră, trec în câteva fraze asupra acestei epoci a istoriei, — să dau o dezvoltare mai largă capitolului privitor la epoca dominațiunii turcești în Banat. Aceasta era cu atât mai necesar, întrucât în această epocă s'a fixat definitiv fizionomia etnică a Banatului, — falsificată evident prin colonizările ulterioare, — și mai ales pentru faptul că istoricii maghiari se străduiesc să demonstreze, că această provincie numai în epoca dominațiunii turcești și-a schimbat fizionomia etnică, care înainte de această epocă ar fi fost maghiară.

Cum lipsa de mijloace m'a împiedecat să editez întreagă lucrarea, — lipsindu-mi și concursul celor cari erau datori să îmbărbățișeze publicitatea acestei probleme, în rândurile ce urmează mă rezum doar la epoca arătată.

Timișoara, Mai 1934.

AUTORUL

BANATUL SUB TURCI

Incontestabil, că ocupația turcească în Banat, cu regimul său de proprietate, cu legiuirile sale, cu întreaga sa organizație, a influențat nu numai structura sufletească a bănățeanului, dar până și limba românească vorbită aici, în care a lăsat nenumerate expresiuni.

Numai cunoscând regimul turcesc în toate manifestările sale, vom înțelege aversiunea populației autochtone față de stăpânirea austriacă „liberatoare” și „civilizatoare” de mai târziu. Bazați pe documente contemporane vom descrie acest regim, pe care pentru a-l pricepe și aprecia e neapărată nevoie să ținem seamă de moravurile de atunci și mai presus de toate de regimurile similare contemporane. Contrar istoricilor interesați, nouă acest regim ne apare din documente cu mult mai blând, mai omenos, decât acela, pe care alte popoare l-au aplicat în țările supuse lor.

„Regimul turcesc în Banat” — după cum ne asigură Marsigli, Mouradgea, Hammer și alții, — nu s'a deosebit mult de acela aplicat în alte țări creștine căzute sub stăpânirea osmanliilor și devenite pașalicuri turcești. Descriind deci regimul turcesc în Banat, regim care a ținut seamă aici de tradiții și de ceiace a găsit ca administrație, dăm o imagine și asupra regimului turcesc din alte părți.

Hammer în lucrarea sa „Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung” apărută în anul 1815 atrage atențiunea îndeosebi asupra izvoarelor consultate de el și citate în lucrarea sa și anume asupra actelor rămase și privind administrația pașalicurilor turcești. Dintre acestea Academia Maghiară a editat în 1886 în traducerea lui Lászlófalusi Antonie partea privitoare la Ungaria, deci și la pașalicul de Timișoara. Deși ele sunt importante, fiindcă răstoarnă cu totul teorema unor istorici maghiari, cari au scris și mai continuă să scrie despre un Banat dinainte de turci presărat cu așezări maghiare și fiindcă ne arată cu numele pe locuitorii unor comune, pe cari aceiași istorici ni le înfățișează ca sate maghiare, totuși ele nu pot fi folosite de către istoricul nepărtinitor decât confruntate cu originalele citate și reproduse de către Hammer. Aceasta pentru simplul motiv, că acest Lászlófalvi Antal academician maghiar, pe numele său adevărat nu era decât un Veliciu Antonie, după unele izvoare român reneșat, după altele sârb, mai exact rascian, putând tot atât de bine să fie și sârb, și român, ori chiar albanez din Rascia de odinioară.

Dintre aceste documente cele mai importante pentru lumina-rea problemei atacate de noi sunt așa zisele „deftere” 1) docu-

mente privind nu numai contabilitatea administrației turcești, ci și titlurile de drept asupra unor proprietăți, asupra unor scutiri de taxe sau impozite, etc. În ceiace privește contabilitatea administrației turcești, ea ni se înfățișează destul de simplă îmbrățișând fiscalitatea și afacerile militare turcești din Banat, deci două ramuri ale organizației de stat, cari mult, puțin reoglindesc indeajuns și aspectul social-politic și economic al ținutului nostru într'o anumită epocă. După cum am amintit, nu numai actele și registrele de contabilitate se numeau deftere, ci și decretule de donațiuni de spăiluguri sau moșii, etc. copiate după original în aceste registre, se numeau deftere.

Greutatea cea mare a interpretării acestor documente o formează faptul, că ele nu sunt scrise cu caracterele turcești obișnuite, ci cu caractere speciale, folosite anume la emiterea de documente, cu așa numitele caractere „Kirma”, frânte, cari dau posibilitate interpretorului să înfățișeze un nume în mai multe feluri, caracteristica acestor litere fiind, că în opoziție cu cele obișnuite, ele se scriau fără accente și semne. Susceptibile de a fi interpretate în diferite feluri de către cei neinițiați, fiindcă sunetul unei litere depindea totdeauna de locul, pe care litera îl ocupă în cuvânt, felul acesta de a scrie se învăța în școale speciale turcești. Prin eliminarea cu desăvârșire a punctuației diatritice și prescurtarea și concentrarea noțiunilor acest fel de a scrie era o trecere dela hieroglificele mai noi la scrisul obișnuit, făcând impresia că e un fel de început de stenografie turcească. Fiind deci susceptibil de diferite interpretări ²⁾ evident, că e dată posibilitatea ca să fie exploatat în scopuri politice, interpretându-se după spiritul traducătorului textul original, fără însă a putea ascunde cu totul adevărul ce-l conține. La aceste neajunsuri se mai adaugă apoi și vechimea documentelor, ce se manifestă prin decolorarea cernelei folosite, cât și prin vechimea hârtiei dure, tot atâtea elemente ce înlesnesc falsul mai ales în ceiace privește numele și numirile, când acelea nu sunt turcești, sau când pentru exprimarea lor limba turcă nu avea caractere, folosindu-se deci de inversarea caracterelor pentru a reda cât de cât accentuarea ³⁾

Câteva exemple: se scria la fel „b, p, t, u, i” și „j” În mijlocul cuvântului „d” se inversează cu „t” și viceversa, iar la sfârșitul cuvântului „m” și „r”.

Au aceleași caractere după poziția lor în cuvânt: „b, și d, dj și dz.”

Nu e nici o deosebire între „r” și „z”.

Se scriu cu acelaș caracter f și v, cum și gr și cr.

Sunetele lui „k” sau „c” și „g” și „gy” sau „gi” se scriu cu același caractere.

„S” sau „ș” se scriu la fel.

La începutul cuvântului „h” și „m” se scriu cu un singur semn.

Se pot schimba la mijlocul cuvântului caracterele „l” și „d”,

iar silabele susceptibile de schimb sunt de asemenea mai multe. Pe lângă acestea mai sunt mai multe abateri făcute fără norme sau cel mult fără a putea fixa o anumită normă dela defter la defter. Astfel pe „Ștefan,” pe care și Turcii veacului al 16-lea l-au exprimat de sigur într-o sigură formă. unii îl scriu Istofan sau Istefan, iar alții Istifan. Stambul- Istambul, Istambıl. Cu toate aceste greutăți, privind exclusiv numele și numirile, defterele rămân, ca izvoare de documentare de o importanță covârșitoare, căci după cum am arătat, dacă interpretarea numirilor poate fi falsificată, nu se poate face același lucru cu interpretarea noțiunilor curente și astfel ele înfățișează sub toate aspectele sale, Banatul turcesc, adică Banatul de sub ocupația turcească.

Fie, că vom adânci defterele originale, reproduse de Hammer, fie că vom analiza pe acelea copiate și editate de către Academia Maghiară prin numitul Velici, din ele se desprinde un alt Banat decât acela, pe care l-am cunoscut din lectura tratatelor de istorie scrise de către diferiți autori, privind stăpânirea turcească din centrul Europei.

În alt capitol am înfățișat Banatul dinainte de dezastrul dela Mohaci, cu regimul proprietății de atunci, regim, care era altul decât acela din restul Ungariei și care a fost baza formării și evoluării diferitelor clase sociale, subliniind importanța, din punct de vedere românesc, a districtelor „valache” privilegiate, ce au oprit și ferit populația românească de aici de feudalismul, mai mult decât barbar, ce a fost introdus în Ungaria mai ales după revoluția lui Doja.

Pe măsură însă, ce Regele înmulțea donațiile sale în Banat, pe pământurile libere regești dintre aceste districte, unde se așezau nobili noi, nu totdeauna români, slăbeau și aceste organizații. Slăbirea acestora și tendința de nivelare pe care o manifesta nobilimea maghiară vizând aceste districte, a căror existență în mijlocul Ungariei feudale era considerată cu un privilegiu, a adus cu sine aceiași primejdie, care a amenințat și a răpus apoi populația mai nevoiașă din restul țării. Populația românească de aici, liberă până atunci, era amenințată tot mai mult să cadă și ea în jugul iobăgiei.

Dezastrul dela Mohaci pune capăt însă uneltirilor nobilimei maghiare, iar brațele și sângele românesc câștigă din nou ca valoare, smulgând noi confirmări a vechilor privilegii, fie ca răsplată a serviciilor și jertfelor aduse pentru domnitor, fie pentru a asigura loialitatea românilor de aici pentru domnitorii Ungariei sau principii Ardealului, cari își dispustau domnia și suveranitatea asupra pământului încă neocupat de Turci din domeniile Coroanei Sfântului Ștefan din Banatul Lugojului și Caransebeșului. Multimea de nobili mici și mari și țărani liberi din districtele „valahe” își continuă viața lor cu totul în alte condițiuni decât în restul Ungariei, aceste districte, ca pământul libertății și al făgăduinței unei vieți mai omenești, devenind punctul de atracție pentru lumea căzută în iobăgie nu numai pe teritoriul Banatului, ci și din părțile învecinate

cu el. Avem la dispoziție mai multe documente contemporane, din cari reiese, că unii nobili de pe pământurile libere regești din Banat, unde au primit donațiune, cum și din comitatul Aradului și din Zărand, își reclamă iobagii fugiți pe teritoriul acestor districte sau se plâng, că districtele primesc pe teritoriul lor iobagi fugiți de pe moșiile nobilimei maghiare. Scrutând spiritul public al nobilimei maghiare de atunci, evident ajungem la concluzia, că uneltirile acesteia în contra acestor districte erau prilejuite nu de faptul, că acestea formau un corp aparte, aproape autonom, în sânul și mijlocul unei lumi feudale cu alte obiceiuri și alt regim social, ci mai ales din cauza, că aceste districte serveau ca loc de refugiu iobagilor ce nu mai puteau suferi regimul stăpânilor lor. Aceleași documente demonstrează, că cei fugiți și refugiați aici dacă nu plana asupra lor nici o bănuială sau acuză, erau primiți fără să li se mai cerceteze trecutul, fără a mai fi întrebați de unde vin.

Intr-o vreme, când în întreg apusul înflorea feudalismul, când în Banat printr'un joc al împrejurărilor era o oarecare libertate a individului, care nu se născuse nobil, și aceasta însă numai pe teritoriile districtelor, pe pământurile libere regești dintre acestea sau dela marginea acestora, donate de rege nobilimei, stăruind acelaș feudalism, poate mai indulcit din cauza apropierei districtelor, pentru Banatul, care servea astfel loc de refugiu a iobagilor împilați, ce a însemnat ocupația turcească?

Organizația de stat, veche, a Turciei, întinsă și asupra Banatului prefăcut în pașalic, ⁴⁾ ne prezintă cea mai perfectă egalitate socială. Da, Turcia barbară, care năvălise asupra Apusului civilizat, nu cunoștea caste sociale închise, cu mici șatrapi, cari din tată în fiu moșteniau averi imense și dreptul de a dispune de viața și averea supușilor (iobagilor) lor.

Musulmanii acestei epoci erau cu toți egali, aceleași obiceiuri, aceiași lege și religie pentru toți deopotrivă. Nu existau nici drepturi moștenite, plusul de drepturi trebuia câștigat prin vrednicie. Nu existau nici clase sau caste sociale, în care individul să ajungă prin naștere sau moștenire, ci precupețul din Stambul sau ciobanul din Anatolia prin vrednicie și însușiri proprii putea tot atât de ușor ajunge mare Vizir, ca și fiul cutărui pașă sau bey. Neexistând nici titluri nici averi de moștenit, ba nici nume de familie, fiecare era stăpânul soartei sale prin calitățile și vrednicia sa.

Excepție făcea Padișahul, Sultanul. Stăpân absolut al tuturor și peste toate. Peste toate averile, pe viața fiecăruia. Ba ca reprezentant și urmaș al lui Mohamed avea cuvânt hotărâtor și în cele religioase. De bunul său plac și chibzuială depindeau toate: el declara războaiele, el încheia pacea, el singur dispunea de imensele averi și proprietăți ale imperiului, de veniturile acestuia, el împărția slujbele și veniturile, după cum tot el le și suprima dacă găsea de cuviință. Că pe lângă avantajele, pe cari le prezenta acest regim pentru indivizii dotați cu calități, avea și defectele sale, este contestabil. Comparându-l mai ales cu regimul de azi al statelor

parlamentare, constituționale și democratice. Comparați-l însă cu regimul de atunci, când câteva sute de familii dispuneau de soarta și viitorul popoarelor și țărilor, exploatând neomenos, pe bază de moștenire, dar fără vre-un drept născut prin selecționarea valorii individului, mii și milioane de oameni de-ai lor, veți găsi că Turcii, cu regimul lor, însemnau un progres.

Intinzându-se acest regim și în Banat, evident, că și aici au fost anulate ori și ce titluri de proprietate, ori și ce drepturi sau privilegii avute. Dar în același timp și vechile îndatoriri ca dijmă, robotă, zeciuială. Vechiul nobil, dacă a rămas locului, a devenit egal țăranului de rând, în fața Turcilor, un „raia”. adică supus necredincios.

Comunele aparținând până aci fie districtului, comune libere, fie nobililor sau făcând parte din pământul liber regesc, au intrat sau direct sub administrația și în proprietatea fiseului imperial, sau în proprietatea nominală și sub administrația unor înalți funcționari ai noului stăpân, cărora au fost donate. În acest caz comuna forma un „klass” adică moșie, spăilug, al pașei, begului, sau alt înalt demnitar, sau chiar al Sultanului, când acesta o administra nu prin organele fiseului imperial, ci prin interpușii săi direcți. Când comunele erau prea mici sau moșiile disponibile prea mărunte, erau donate altor funcționari mai de rând, ba chiar soldaților merițoși, parte din venituri socotindu-se în contul salariului sau soldei acestora. În toate cazurile controlul veniturilor moșiilor și satele era făcut de către organele fiseale.

În administrația sa imediată sau în aceia a organelor sale fiseale Sultanul nu reținea decât moșiile și averile mai mari și mai bogate, localitățile cu o populație mai deasă, cu venituri mai numeroase și mai sigure, la distanțe mai mari de câmpul de luptă, care printr-o administrație mai puțin costisitoare, aduceau venituri mai apreciable și mai permanente. Tot Sultanul, prin oamenii săi, administra direct vămile, vadurile, etc. cum și pescuitul și vânatul. Uneori, și ca o deosebită atențiune sultanul făcea donații și din acestea, dar ca toate donațiile și acestea erau făcute în contul salariilor, demnitarilor săi, evident subapreciindu-se veniturile astfel, încât cel ce primia donația să rămână în profit. Dealtfel prin nedemnitare sau moarte aceste donații deveniau libere, fiindcă donațiunea eră făcută ca o distincție ce nu se moștenia. Moșiile sau satele, etc. devenite libere, erau adăogate la acelea administrate în contul padișahului.

În centrul pașalicului funcționa un administrator de domenii numit „defterdar”. Acesta administra toate domeniile, pe unele direct în contul sultanului, pe altele în acela ale fiseului imperial. Defterdarul era ajutat de mai mulți contabili sau secretari, numiți „khatib”, cari erau totodată și advocații fiseului în toate chestiunile litigoase. Aceștia erau ajutați la rândul lor de conțopiști numiți „sagirte” treapta cea mai mică în acest serviciu de încredere.

„Șăgârții”, cum le zicea poporul, ajungeau și ei cu timpul secretari. Ei erau și controlorii administrației fiscale centrale și tot ei se deplasau din Timișoara ca să controleze activitatea inspectorilor financiari din provincie. Aceștia se numeau „naziri”, cari aveau la dispoziția lor pe comisarii numiți „emini” și pe agenții fiscali numiți „amili”. Cei din urmă nu făceau decât încasările mai mici sau supravegheau funcționarea și veniturile unor instalații industriale mai mari, pentru a asigura, din venitul acestora, fie în natură, fie în bani, dijma fiscului imperial.

Serviciul administrativ de sub conducerea defterdarului administrației deci moșiile și averile sultanului, - în principiu toate formau proprietatea acestuia, și în același timp supraveghea și controla și serviciul fiscal și al administrației financiare și era unul dintre cele mai importante în organizația de stat turcească de pe atunci, încredințându-se numai persoanelor distincte și loiale. Inspectorii financiari și subalternii lor erau simplii funcționari. Postul de emin și amel nu era un post independent, fiindcă era puțin dotat, și de aceea era cedat, ca ocupație laterală, vre-unui caporal din oastea imperială („serbülök”). Sunt cazuri, când găsim în asemenea servicii și câte un armean sau chiar evreu. Unde erau mai mulți amili, în genere gradați în armată, ei erau organizați în corp special sub conducerea unui „amil pașă”.

Care era caracterul veniturilor administrate de către această organizație fiscală ? 6.)

Din defterile ce ne stau la dispoziție vedem, că veniturile fiscului turcesc de pe vremurile acelea erau dintre cele mai variate. Le înșirăm după importanța lor și mai ales după felul, cum sunt trecute în aceste registre.

1.) Vămile încasate la vadurile și punctele de trecere de pe Dunăre, Tisa și Mureș, calculate după marfa transportată.

2.) Vămile la intrarea în anumite localități sau trecerea peste poduri, atât după marfa sau produsele transportate, cât și după persoane, iar la eșirea sau intrarea în cetatea Timișoarei pe lângă vamă se mai plătea și o taxă specială ;

3.) Chiriile și arenzile plătite pentru bărcile și corăbiile fiscului, luate în chirie.

4.) Veniturile pescuitului ; din speciile mai fine de pește pescuit jumătate, sau contravaloarea, trebuia predată acestor vameși. Aceștia, când primeau vama în natură o prefăceau în bani. Din peștele obișnuit se plătea una din nouă părți, din cel ordinar una din zece părți.

5.) Pedepsele în bani pentru contravențiunile la pescuit. Peștele fiind o marfă căutată și la Turci se pedepsia cu strășnicie pescuitul clandestin, cum și aceia, cari într'un fel sau altul încercau să se sustragă vămuitului.

6.) Veniturile târgurilor. În localitățile, unde se țineau târguri mai însemnate (Timișoara, Ciacova, etc.) exista și funcționa un in-

spector special al târgului „*mihthesib*“, care încasa nu numai chirie pentru locul ocupat de bărcile și șatrele vânzătorilor, ci și vamă după marfa adusă spre desfacere, fie că această marfă era produs agricol, fie că era fabricat.

7.) „*Resmi kila*“ sau „*resmi kantar*“ adică taxele pentru fixarea cantității zeciuiei după grâu sau alte produse agricole, ce trebuiau, sub acest titlu, livrate magazinelor fiscului.

8.) Taxele incidentale plătite de bodegile și crășmele târgurilor.

9.) Taxele măcelarilor, plătite după capul de vite tăiate. Aceste taxe se numeau „*resmi kenare*“, iar măcelarul „*kasap*“, de unde și cuvântul „*căsap*“ în idiomul bănățean însemnând măcelar.

10.) Taxele după vinul transportat dintr'o localitate în alta. Taxele acestea erau mari nu numai fiindcă vinul era o beutură exclusivă, — cel puțin în teorie, — a spurcaților de ghiauri, dar era o și o otravă, ce amenința să contamineze pe credincioșii lui Mohamed. În schimb fabricile de brăgă nu erau supuse la nici o taxă.

11.) Taxe după fabricația berei „*buzakhane*“ care se fabrica din grâu (*buzah*) amestecat cu secară și din mei.

12.) Taxele fabricelor de lumânări.

13.) Taxele boiangiilor („*bezkhane*“) adică a vopsitorilor de lână, stofe, etc.

14.) Vămile morilor.

15.) Taxele zarafilor datorii a ceda vameșilor $\frac{1}{3}$ din veniturile ce rezultau din fiecare operație de schimb.

16.) Acestea erau venituri fixe, dar fiscul turcesc se pricepea să inventeze mereu alte venituri noi. Astfel în caz de război după fiecare cap de ghiaur sau raială, capabil să poarte arma, se încasa un fel de impozit special. Cum Turcia acestei epoci aproape că nu trecea anul fără să aibă vre-un război, e lesne de înțeles ce titlu de jaf pentru funcționarii fiscului. Cu toate acestea în dfterele examinate nu-l găsim impus, în curs de un veac și jumătate, decât de două ori. Cei ce făceau fie vre-un serviciu activ, fie auxiliar, la transporturi, în armată, erau scutiți de acest impozit special.

17.) Arenda grădinilor și altor pământuri, imobile, prăvălii și crășme ale fiscului.

18.) Taxele de moștenire, numite „*tapi*“. De și în principiu tot pământul imperiului, cu tot ce era pe el, era proprietatea pa-dișahului, de câte ori un ghiaur muria și deci uzufructul casei, pământului, proprietății acestuia trecea asupra altui creștin, descendent al celui dintâi, acesta din urmă plătea fiscului $\frac{1}{15}$ din valoarea averii moștenite. Musulmanii nu plăteau acest impozit sau taxă.

19.) Cadoul miresei. Când un supus ghiaur se căsătoria, plătia sub titlul de mai sus, proprietarului Spăhiei, o anumită taxă. Evi-

dent, progres enorm dela dreptul proprietarului feudal la prima noapte nupțială, până aci. Dealtfel sub acest titlu plăteau o taxă minimă și musulmanii, cari ne fiind supuși proprietarului, o plăteau către fisc. Tot către fisc era plătită taxa și de către ghiaurii, ce nu locuiau pe proprietăți donate. Taxa aceasta departe de a avea caracterul unei rescumpărări a dreptului vechiului feudal asupra miresei, se percepea de turci numai ca un mijloc de control, din punct de vedere fiscal, a întemeierii unei noi gospodării, a unui nou subiect imposabil.

Tot administrația fiscală, când nu avea funcționari anumiți însărcinați cu acest serviciu, administra și supraveghea prin titularii khasurilor, adică a moșilor donate și magazinele și depozitele fiscului răspândite pe întreg întinsul Banatului. In aceste depozite erau îngrămădite toate dijmele luate dela locuitori și tot de aici erau apoi acoperite și nevoile armatei otomane. Aceste magazine erau date în sarcina magazinerilor numiți în acest caz „embardjic” cari erau supuși defterdarului și chiatibului.

O altă taxă era percepută în justiție, pentru citații, numită „ihzarie”, cum și după ori ce act al judecătorului turc. Creștinii se sustrăgeau acestei taxe și mai ales justiției turcești costisitoare și incete. In alt loc vom arăta cum au reușit să aibă organele lor proprii de justiție.

Mai erau apoi unele taxe arbitrare. De exemplu când in magazinele arătate se îngrămădeau prea multe cereale sau sare, defterdarul impunea cu forța rescumpărarea acestora de către locuitorii din satele apropiate.

Dar taxele erau numai venituri secundare ale fiscului. Venitul principal îl formau impozitele și între acestea cel mai de seamă era acela pe cap, fixat mai târziu, pentru o mai ușoară administrație, pe cap de locuitor. Asupra acestui impozit, care a provocat adânci prefaceri și în viața familială a bănășenilor, vom mai reveni.

Pentru a înțelege mai bine influența ce au avut asupra evoluției și formei vieții sociale și economice din Banat aceste taxe și impozite, cum și felul lor de a fi percepute, sunt necesare câteva cuvinte explicative privind raporturile de drept din cari s'au născut aceste taxe și impozite în general.

Arenda unui anumit drept, pe o anumită sumă se numea „*ietizam mukata*” însemnând dreptul de uzufruct. Se arendau ⁸⁾ în genere drepturile la pescuit, vânat, zaraferie, vamă, etc. mai puțin acele privind proprietățile agricole, cele din urmă din cauza brațelor de muncă puține și a întinselor terenuri ce rămăneau nemuncite, ne fiind căutate. Ca arendași ai vânilor, pescuitului, etc. erau preferați gradații armatei din apropiere, cari evident fiind ocupați, subarendau aceste drepturi. Dar printre arendași găsim și emini și amili, dar și foști spăhii maziliți, „mazuli”, cari primeau asemenea arenda până când trecea timpul pedepsei, intrucât eram maziliți temporar. Pe timpul lui Suliman cel Mare un mazil nu putea pri-

mi donațiune nouă decât după ce treceau cel puțin 7 ani dela mazilire. Li se dadeau asemenea arende pentru a le asigura existența. Arendarea o făceau nazirii, adică inspectorii financiari sau subalternii acestora eminii, cari erau datori să primească arenda cea mai favorabilă, să predea obiectul arendat celui ce oferea mai mult. Predarea se făcea printr'un contract „berat” în care erau stipulate condițiunile arendării. Dacă ulterior cineva venia la nazir și oferea mai mult, vechiul berat era anulat. În baza acestui document arendașul intra în drepturile fiscului având dreptul de a încasa vama, zeciuiala după pește, taxele de vânat etc.

Arenda anuală către fisc se achita de obicei în două rate. Dacă arendașul, pentru care în general trebuiau să garanteze încă șease inși, nu-și achita la timp arenda, rămânea în întârziere, etc. nu mai putea obține nicidecum o nouă arendă. Cum arendașii primi în majoritatea cazurilor erau turci, cari nu puteau prin ocupația lor să exploateze obiectul arendat, acesta era trecut în subarendă în special ovreilor și armenilor. Când arendașul nu putea plăti de fel arenda, i-se vindea totul, și lui și celor ce au garantat pentru el, iar dacă nici astfel nu putea fi încasată suma datorată fiscului, păcătosul, considerat înșelător, mai ales dacă era ovreu, sau creștin, ori armean, era condamnat la închisoare grea, iar în caz că reavoința sau intenția de înșelătorie era evidentă, chiar la închisoare pe viață.

Nu toate bunurile fiscale erau exploatate prin arendă. O parte a lor era exploatată în comision, adică după concepția de azi erau date în parte, în „emanet.” Fiscul pune în fruntea unei moșii, sau altă regie, un însărcinat al său, care primea un anumit procent din venituri drept onorariu a administrării sau încasărilor făcute. Cei mai mulți dintre acești încasatori erau funcționari turci, soldați invalizi sau veterani, de multe ori agenți fiscali.

O altă formă a administrării bunurilor fiscale era arendarea lor pe viață, arendă ce se numea „malikiane”, unor soldați veterani sau mazili, cu intenția vădită de a completa pensia celor dintâi, de a da posibilitate de existență celor din urmă. În ce privește mazulii, sau mazilii în graiul comun, din desteralele ce ne stau la dispoziție vedem, că alt sens avea noțiunea, când ea privea pe un creștin, fost demnitar turc, maziit pentru vre-o greșală, și alt sens avea, când ea privea pe un musulman. Greșala creștinului era apreciată drept trădare, lipsă de loialitate față de imperiul turcesc și cel mazilit era tratat în consecință, a turcului însă era taxată drept o insuficiență. În vreme ce primul, dacă nu era persecutat, apoi era abandonat cu totul soartei sale, cel din urmă, musulmanul, ținând seamă, că ei și au câștigat situația avută înainte de mazilire printr'un act patriotic sau eroic, pentru care au binemeritat la timpul lor, erau ocrotiți. În toate cazurile, când era vorba de arendarea unui drept sau obiect fiscal, care aducea venituri, erau preferați mazilii și soldații veterani. Dealtfel erau cazuri de mazilire și din cauza incapacității prilejită de bătrânețe și astfel e de înțeles de ce mazilii turci se bucurau de ocrotire și preferință.

Până aici am vorbit însă numai despre administrarea bunurilor mai mici, vămi, etc. dar câmpiile și întinsul Banatului conțineau proprietăți multe și mari, unde înainte de turci în districte, dar mai ales pe pământurile libere regești, donate diferiților nobili, înflorise un regim asemănător, dacă nu identic cu acela din restul Europei. Intinsele domenii, cari erau considerate proprietatea pa-dișahului, își așteptau titularii, cari să ia locul vechilor stăpâni plecați sau reduși la soarta țăranilor simpli. După ocupație și prefacerea Banatului în pašalic aceste domenii au fost constituite în „*khass*”-uri, deci în domenii destinate șefilor de oaste, diferiților demnitari ai imperiului, funcționarilor superiori din administrație, etc. cum și veteranilor, pensionarilor. etc.

S'a stabilit în primul rând de către reprezentanții *defterdar*-ului întinderea și venitul fiecărei proprietăți mari în parte și pe urmă s'au început donațiunile.

Hammer și după el și alții, prinsoneri ai mentalității feudale a epocii de acum 100 și ceva de ani, se străduiesc să demonstreze, că aceste donațiuni și în general regimul proprietății la turci, era o formă mai primitivă a feudalismului. Ori după cum am arătat, Turcia „asiatică” a epocii nu a cunoscut dreptul de moștenire nici a averii imobiliare, nici a titlurilor, ba nici a numelui de familie. Prima condițiune a feudalismului era în schimb tocmai acest drept. Se moștenia nu numai averea, titlul și numele, ci adeseori și postul. Nu mai vorbim de venituri. Originea donațiunilor cari au întărit feudalismul era în adevăr uneori vitejia, dar adeseori și trădarea către cel mai tare și mai norocos, a cutărui moș sau strămoș, cel ce beneficia neavând nici un merit. Donațiunile în țările feudale se mai făceau apoi și ca o răsplată a unei loialități față de domnitor, adeseori discutabilă. În schimb în Turcia, pe care mulți o voiesc și azi mai asiatică decât cum era la epoca de care vorbim, numai meritul personal era singurul titlu de drept de a obține donațiuni, averi și situații.

Departe de a putea compara aceste donațiuni ⁹⁾ cu acelea de sub regimurile feudale, donațiunea în sine nu avea caracterul unei donațiuni propriu zise, fiindcă de și ea era răsplata unui merit, apoi servea totdeauna și drept contravaloarea unor servicii ce urmau să se presteze pe viitor, adeseori venitul moșiei donate servind ca o complectare a salariului celui ce continua să ocupe o slujbă, să presteze un serviciu oarecare. Apoi aceste donațiuni erau temporare, unele pe o viață întreagă, altele doar pe timpul cât cel ce a primit donațiunea ocupa un serviciu oarecare. Nici o donațiune nu se făcea cu dreptul de moștenire din tată în fiu, moșiile și domeniile donate întorcându-se îndărăt, odată cu moartea titularului, în proprietatea Sultanului.

Actul de donație se numea „*tezkereli*” și „*teskeresis*” și donațiunea era condiționată totdeauna de un serviciu făcut, sau în baza meritelor și încrederei obținute, de un serviciu ce urma să se

facă. Caracteristica acestor donații era, că obiectul donațiunei nu-l forma de fapt moșia sau domeniul ce era amintit în actul de donație, ci numai venitul acestuia astfel că beneficiarul nu devenia proprietarul obiectului donat, ci numai posesorul acestuia, beneficiind de uzufructul obiectului donat. În asemenea condițiuni nu se poate face nici o comparație și apropiere între regimul feudal din acele vremuri din alte părți și regimul de proprietate din Turcia, unde după cum credem, că am demonstrat, moșiile și domeniile continuau să rămână în proprietatea padișahului, acesta sau reprezentanții săi donând doar tolosiața și veniturile proprietăților. De și acest venit era cedat prin act de donație, în principiu donația nu era decât contravaloarea unui serviciu făcut sau a unor servicii ce urmau să se facă de aci înainte.

Caracterul specific al acestor donații se mai evidențiază apoi și prin faptul, că ele, ca valoare, puteau fi mărite, după cum se mărea serviciul sau meritul celui ce primea donațiunea. Când îndatoririle și serviciile îndeplinite încetau, sau nu erau îndeplinite de către cel ce a primit donațiunea, aceasta putea să înceteze. Înceta întotdeauna în cazul din urmă, când beneficiarul din cauză de forță majoră, ca bătrânețe, invaliditate, etc. nu mai putea îndeplini serviciile în vederea cărora el primise donațiunea. În acest caz primea o altă recompensă. Dacă însă neîndeplinirea serviciilor se datora reavoinței sau neglijenței, cel vinovat era mazilit. În caz de război și în ceiace privește serviciile militare neîndeplinite din reavoință și neglijență, vinovăția era sancționată prin luarea capului celui vinovat, evident dacă marele Vizir, voind să-l scutească de această rușine, nu-i trimitea un laț de mătăasă mai înainte drept avertisment.

După cum am arătat donațiunile erau în funcție de valoarea veniturilor moșiilor donate. În consecință suntem nevoiți să stăruim mai mult asupra unităților monetare obișnuite pe timpul acela în Turcia, deci și în Banat, de și afară de moneda turcească în întreg imperiul circulau, la diferite cursuri, toate monetele din Europa.

Banul cel mai obișnuit în Banat era „groșul” și „groșița.” 40 groșițe sau axini, cum le ziceau turcii egalau cu un groș. Groșițele erau bani eminamente turcești, ele erau de argint amestecat cu nichel. Mai erau groșițele de argint, numite „osmanie”, imitate după banii persani. Pe timpul lui Suleiman cel Mare și până prin anii 1585 un taler sau galben, cum îi ziceau bănățenii, valora 40 groșițe sau axini, era deci identic ca valoare cu „groșul.” Un taler cu coroană, adică galbenul turcesc, numit „Sultanin” sau scud valora 50 groșițe. Acesta era de altfel unitatea după care se calcula cursul celorlalte monete. Un „taler” sau „galben” unguresc avea un curs de 60 groșițe, deci valora $1\frac{1}{2}$ cât un taler obișnuit și $1\frac{1}{2}$ cât talerul cu coroană sau scudul. În monetă germană un asemenea galben, adică cel unguresc valora 2 fl. și 15 cr.

Pe timpul lui Murad al III. se depreciază groșița. În vreme ce până atunci dintr-o oca turcească de argint se băteau 500 gro-

și, vistiernicii acestui sultan, pentru echilibrarea bugetului imperiului, au început să retragă din circulație vechile groșițe, bătând altele noi și anume 1000 buc. dintr'o oca de argint, adăugând, bine înțeles și alt aliaj și păstrând nu numai forma, dar și mărimea și greutatea piesei vechi. Evident, că operația nu a reușit în întregime, căci noua monedă a început să se desprecieze astfel, încât în anul 1590 un piaster sau scud, gros sau taler valora 80 groșițe noi sau axini, iar un galben, înțelegând galbenul unguresc, mai comun în circulație, valora 120 groșițe noi.

În anul 1630 un galben valorează 200 groșițe, iar un gros nou, deci depreciat și acesta în urma aliajului din care e bătut, valorează 80 groșițe noi. Cele vechi deși circulau încă se calculau numai la groșii vechi ¹⁰⁾.

În raport cu devalorizarea monetei crește și solda mercenarilor, dar și poverile supușilor, raialelor, ce duceau în spinare sarcinile bănești ale imperiului. E inutil să arătăm, că la început baterea monetei noi, a groșiței noi, a avut caracterul unui fals grosolan, moneda nouă fiind pusă în circulație la același curs cu cea veche și că acest fals a fost plătit tot de către supuși. Aceștia nu numai, că primeau o monedă ce nu valora decât jumătate din valoarea nominală, dar erau obligați să plătească, în moneda ce o aveau, de multe ori cu groșițe vechi îndatoririle noi, mărite, când nu erau dublate. Noile groșițe ca mărime, greutate, etc. nu se deosebeau cu nimic de către cele vechi, doar argintul din ele era mai puțin și a trebuit timp până poporul de rând a început să le deosebească de cele vechi, să-și dea seama de deosebirea de valoare dintre ele. Dealtfel asemenea operațiuni financiare erau obișnuite în vechime și ele se mai practică și azi evident cu alte mijloace și în altă formă.

Moșiile și domeniile destinate a fi donate, erau împărțite, după mărimea veniturilor lor, în trei categorii.

1.) Moșii sau sate cu venituri dela 3000 până la 19.999 groșițe. La început, când încă nu s'a văzut consecințele acestor fel de donații, acestea erau donate unui caporal în contul lefei sale și soldei oamenilor săi. Astfel un sat, care era prețuit că aduce 19.000 groșițe anual, era donat unei unități militare, care număra 1 caporal cu o soldă de 2000 groșițe pe an, și a 12 soldați cu câte o soldă de 1700 groșițe pe an. Ținând seamă însă, că acești soldați se considerau stăpânii absoluți ai satelor, dându-se la jafuri și abuzuri, ceiace a dus la depopularea satelor, s'a renunțat la astfel de donațiuni. Moșiile cu venituri între 3000—19.999 groșițe devenite în limba bănățeanului spăiluguri, după „spahi”, spăhia căruia îi erau donate cu anumite îndatoriri militare, au trecut sub administrația „begierbeiului” din Timișoara cu o destinație specială tot de ordin militar. Categoria aceasta de moșii au fost numite turcește „timar” și fie direct de către pașa din Timișoara, fie la propunerea acestuia de către Sultan, au început să fie donate unor gradați din armata turcească, unor spahi. Donația obliga pe posesor, să plece personal la oaste, în caz de nevoie, și să ducă cu el

atâția oșteni, cât de mare era venitul moșiei, după un anumit calcul, asupra căruia vom mai reveni.

Actul de donație, prin care pașa făcea donația se numea „tezkeresis”, iar acela, prin care donația venia gata, făcută din Stambul, ca din partea Sultanului, se numea „teskereli”, iar raportul prin care pașa propunea donațiunea pe seama vre-unei persoane ce binemerita, se numea „tezkere”. Tot tezkereii se numea și ordinul sau fermanul Sultanului, prin care se reconfirma un drept avut, obținut prin vre-o patentă anterioară.¹¹⁾

În cursul organizării pașalicului toate donațiunile, privind moșii cu venite de sub 20.000 groșițe, erau făcute de pașa din Timișoara, mai târziu, acest drept i-a fost îngăduit până la moșiile cu venit de până la 6000 groșițe. Și în felul acesta însă pașagăsia mijlocul de a abuza de puterea sa. Am arătat, că pentru un gradat, categorie în care intra și spăhia, era socotită o soldă sau un venit de anual de 2000 groșițe. O moșie sau sat deci, care aducea 19.000 groșițe, conta în efectivul de război al sultanului cu un caporal, sau alt gradat, și 9 oameni. Cum pașa din Timișoara avea tot interesul să-și mențină și să-și întindă puterea, care însemna și noi venituri pe seama sa și după ce dreptul său de donație a fost îngăduit la moșiile de sub 6000 groșițe venit, a recurs la un mijloc pe cât de ingenios, pe atât de simplu, pentru a putea dispune și asupra moșiilor mai mari.

Înainte de a ne întoarce însă la acest mijloc, sunt necesare câteva precizări.

Moșiile acestea serveau, după cum am arătat, pentru întreținerea unor efective militare. Când aceste efective erau din armata permanentă, deci deplin echipată, pentru un soldat se socotea o soldă de 1700 groșițe anual. Cum însă acest fel de a administra în special satele ar fi dus la distrugerea totală a acestora, soldații mutați anual, ba și mai des, dintr'un loc în altul ne având nici un interes să-și bată capul de soarta acestora, s'a recurs la o altfel de administrație, solda soldaților din armata permanentă urmând să se acopere în altfel. Satele și moșiile cu venite mai mici de 20.000 groșițe, au fost date unor foști gradați, spahii, cari erau datori să se prezinte la oaste la prima chemare, cu atâția soldați complect echipați, de câte ori 3000 groșițe se aflau în venitul anual al moșiei sau satului. Astfel un sat cu 19.000 groșițe venit însemna 5 oameni pentru efectivul armatei turcești, socotindu-se timariotul, spahia cu 6000 groșițe, iar restul cu câte 3000 groșițe venituri și soldă.

Fiindcă nu era o evidență exactă a întinderii moșiilor pentru a-și mări veniturile și evident și prestigiul, pașa începea să împărțească asemenea moșii în trei părți, în felul acesta ajungând până și trei spăhii într'un sat. Acestea împărțite, puteau fi donate de el personal, după cum și erau împărțite. O astfel de moșie împărțită nu mai însemna însă pentru efectivul armatei turcești 5 oameni bine

înarmați, ci numai 3. Dacă în timpuri normale această defecțiune nu a contat, apoi cu timpul s'a resimțit. De aceea printr'un ordin Sultanul oprește cu totul fără mișcare moșiilor, tăind posibilitatea, ca pașa să fărâmițeze în trei părți, de câte 5000—6000 groșite venit fiecare parte, moșiile de sub 20.000 groși venit, pe care pașa, până aci le dona la trei partizani de ai săi. Cum însă Sultanul era la Stambul și pașa la Timișoara, când nu s'au mai putut împărți moșiile, apoi s'a recurs la falsificarea cifrei veniturilor acestora. Când cei vinovați au putut fi găsiți, ei au fost pedepsiți. Găsim astfel întrre documentele ce ne stau la dispoziție unul amintind de pedepsirea defterdarului din Timișoara (1630), care de sigur, că a fost mazilit pentru o vină de acest fel. Pentru a curma abuzurile ce se făceau pe acest teren în 1621 Marele Vizir dispune, ca timarioții să fie datori să pună în linie de bătaie un om de fiecare 3000 groșite venit.

2). Moșiile, a căror venit trecea de 20.000 groșite se numeau „*ziamet*”¹²⁾ și nu puteau fi donate decât de către Sultan. Din aceste moșii nu se puteau firimița decât plusurile ce treceau peste 20.000 groșite venit anual. Moșiile ce rezultau din asemenea împărțiri se numeau „*edjmallii ziamet*.” S'a luat apoi dispoziția, ca să se facă o nouă numărătoare a moșiilor cu veniturile lor pentru a se vedea pe câți soldați poate conta Sultanul în ori și ce moment. Tot în acest scop s'a introdus și sistemul „*kilidji*” adică a adunării la un loc a moșioarelor, cari mai multe la un loc dădeau un venit de 3000 groșite anual, interzicându-se cu desăvârșire donațiunile privind moșii mai mici de 3000 groșite venit, donațiuni, cari se făceau din pură simpatie de către pașă, fără a cuprinde în ele și obligațiuni de ordin militar pentru cei ce au primit asemenea donațiuni. Pentru moșiile cari obligau punerea în linie de bătaie a unui singur om puteau concura copii timarioților și a foștilor spăhii, cari erau capabili să poarte armă și cari făceau serviciul militar. Cum pe lângă fiecare pașă, care ducea sub steag propriu numărul de voinici la care era obligat prin donațiunile primite, mai serveau și copii de spăhii și timarioți fără vre o soldă, ci numai în speranța, că serviciile lor vor fi recompensate de către pașă prin donațiuni, moșiile acestea mici își aveau căutarea lor. Dealtfel fiecare pașă își manifesta loialitatea față de stăpânul său, față de Sultan, ducând la oaste, afară de numărul obligator de soldați și o mulțime de mercenari și voluntari. Cei din urmă erau recrutați dintre copii spahiilor și timarioților și serveau pentru întreținere și în speranța unei donațiuni.

Pentru a curma abuzurile ce se făceau cu donațiunile făcute de pașă, cum și pentru a le face imposibile pe acelea privind venitul unei moșii, mai ales după ce groșițele s'au devalvat cu totul, socotindu-se 5000 groșite ca minimumul necesar întreținerii unui soldat de către spăhii și timarioți, deci în momentul, când chiar nici moneda turcească prin continua devalvare și fluctuațiuni de curs nu mai putea să servească de bază sigură calculului efec-

tivului soldaților pe cari îi întrețineau satele și spăhiile bănățene, pentru a asigura pe seama Sultanului un efectiv permanent s'a recurs la un nou sistem în ceiace privește moșiile, satele, etc. Noul sistem mai avea și avantajul, că făcea imposibile abuzurile unei administrații tot mai corupte. În loc de a prețui moșiile după venitul lor a fost introdus sistemul „kilidj,” a paloșului, adică moșiile, satele, etc. erau prețuite după numărul paloșelor, soldaților pe care erau dator să le pună în linie de bătaie. În același timp s'a interzis divizarea moșiilor în bucăți mai mici decât acelea a căror venit e necesar echipării și întreținerii unui om înarmat. S'a stabilit câte „kilidji” sunt de fiecare pașalic, adică câte moșioare și moșii ce aduc un venit de cel puțin 5000 groșițe are pașalicul stabilindu-se din nou, câți soldați e dator să pună în linie de bătaie pașa din Timișoara și câți soldați sunt datori să dea ceilalți demnitari, cari au primit donațiuni. Prin noul sistem, care a mărit efectivul acestei armate s'a stabilit definitiv numărul soldaților pe care putea conta Sultanul în Banat. Soldații întreținuți astfel de către spahii și timarioți, adică în timp de pace numai cu mâncare și îmbrăcăminte, în timp de război și cu echipament și arme, se numeau „djabelüt.” Aduceau ceva cu armata cu schimbul de azi intrucât în timp de pace lucrau pe moșiile stăpânilor lor, a timarioților și spăhiilor, în opoziție cu armata, a cărei întreținere s'a încercat la început, în felul arătat, dându-i drumul asupra satelor și care era o armată permanentă.¹³⁾

Pentru a fi ferit de surprinderi în ceiace privește efectivul, dar și echipamentul acestei armate, pașa, care răspundea cu capul față de sultan, ordona din când în când un fel de inspecții alarmă, când toate spăhiile erau dator să se prezinte cu oamenii lor deplin echipați și înarmați în anumite puncte ale pașalicului. Aceste alarme se numeau „ioclamau” sau „luștrau” forma ultimă intrând și în graiul bănățesc. Când unul din spăhii nu se prezenta la luștrau, sau se prezenta cu un număr de soldați mai mic decât acela la care era obligat, ori soldații nu erau echipați omenește, vinovatul era mazilit. În caz de război asemenea defecțiuni erau plătite adeseaori cu capul.

Din cele expuse până acum se vede depărtarea enormă a acestor donații dela acelea, cari se făceau în țările feudale.

De altfel e interesant, că turcii purtau o oarecare grijă acestor mazili sau mazuli, punându-i în rând cu „mültekaid”-i ¹⁴⁾, adică cu veteranii și invalizii, cum și cu copii minori ai celor căzuți pentru țară și îngrijind de existența lor. Dealtfel copii minori ai celor căzuți pe câmpul de luptă erau adeseaori împărțiți cu câte o mică donațiune cu obligamentul, ca la timpul lor să servească cu arme pe sultan. Aceasta nu se făcea pentru meritul părintelui, ci pentru a asura funcționarea unei instituții, căci turci „asiatici” aveau asemenea instituții, asupra cărora vom reveni, create tocmai pentru ocrotirea veteranilor, invalizilor și copiilor minori ai celor căzuți pentru țară.

În condițiunile aci expuse care era situația unui spăhie dela noi ? Ea era dintre cele mai strălucite și cu mult mai strălucită și cu mult mai favorabilă decât aceia a șefilor și gradaților armatei permanente, mercenare. Dacă interesul sultanului nu-l reclama, el era stăpân liber, independent. Indatoririle lui se reduceau la cazurile de război și atunci, când se ordona lustravul. În primul rând se ducea și el la război, în al doilea caz trebuia doar să îngrijească, ca oamenii lui și echipamentul lor să fie în ordine. Incolo era un moșier dintre cei mai fericiți, de toate nevoile sale îngrijindu-se supușii săi, raialele de pe moșia sau din satul primit ca donație. Se putea însura de câte ori voia și îi permitea starea sa materială și locuia de obicei în capitala sandjacului, unde, după cum vom arăta vorbind de instituțiile turcești din Timișoara, își aranja alături de ceilalți spăhii o viață după toate cerințele turcești de pe aceia vreme. În Timișoara, cum de altfel și în alte localități mai însemnate ale Banatului, își avea nu numai bisericile și școalele sale, dar și băile și alte distracții. În general situația spăhiilor dela noi în răstimpuri de liniște, dar chiar și în timp de război, câmpul de luptă fiind în Ungaria, era de invidiat. Cu mult mai proastă era situația spăhiilor din provinciile asiatice ale imperiului. Aceștia, învățați cu alt climat, trebuiau să vină, în tot timpul războaielor Turciei în Europa, peste mări și țări, să părăsească cămine, familie, lăsându-și adeseaori oasele pe aici.

Beglerbeiul sau pașa din Timișoara, era șeful armatei ce resulta din donațiile de moșii făcute în conformitate cu cele arătate până aci, iar subșeful era unul dintre bey, de fiecare sandjac fiind unul. Armata această¹⁵⁾, în comparație cu aceia mercenară se putea numi armată de elită nu numai prin echipament, ci și ca moral, fiindcă mulțimea de spahii mai mici și mai mari erau legați, după cum am arătat, cu alte interese de imperiu, decât mercenarii ce serveau pentru soldă.

Venitul unui Bei varia între 1750-4600 galbini, iar numărul „djabelüküilor“ adică a soldaților, pe care erau obligați să-i pună în linie de bătaie varia, după venit, între 42 și 110. Cum însă veniturile lor erau întregite, când nu înzecite, aceloră înscrise în defterele de donație, mai ales în timp de război, când din vinderea și răscumpărarea prizonierilor realizau venituri extraordinare, fiecare când pleca la oaste, se întrecea cu vecinul său în a duce o sumă dublă sau întregită, când nu mai mare, de djabelüci sau soldați. În rang după beglerbei, adică după pașa din Timișoara urma beicul care, atunci când Stambulul nu dăduse altfel, îl urma pe beglerbei și în funcție. Gradul următor beifului era acela de „subbei“, care-l înlocuia pe acesta. După subbei urma „ceribași“ adică căpitanul¹⁶⁾ mai exact căpitanii, iar în locul al patrulea venia „sürüdji-bași“ adică locotenentul și „subași“ adică sublocotenentul. Beglerbeiul și beicul, pe lângă funcția militară aveau și atribuțiuni civile. Gradele acestea privesc armata rezultată din posesia, în felul arătat, a pământului și erau date de beglerbei în proporția și în ra-

port cu veniturile fiecăruia, mai în urmă cu numărul soldaților aduși de fiecare. Un subași era de obicei un spăhie cu un venit de peste 20.000 groșițe sau cu cel puțin 15 oameni. Beglerbeiu, adică pașa, cum și unii dintre bei, mai țineau și câte un căimacan, care era locțiitorul său în toate afacerile civile și politice.

Pașalicul din Timisoara, după ce a fost complet organizat, era împărțit în șase sandjaciuri și anume: 1) Sandjagul Giulei (cuprinzând jud. Arad, Bichiș, Cenad, un colț din Bihor); 2) Ineu (părțile muntoase ale jud. Arad și jud. Zărand). 3) Lipovei (cele două laturi ale Mureșului până la Aradul de azi, nordul jud. Severin) 4) Cenad. (partea nordică și nord-vestică a jud. Timiș-Torontal, parte din Cenad, câmpia jud. Arad) 5) Timișoarei (centrul jud. Timiș-Torontal, parie din Caraș și din Severin) și 6) Sandjagul Moldovei (cu jud. sudul Caraș, Severin și Timiș-Torontal). Sandjagul Moldovei de altfel avea o situație specială, stând și sub ordinele pașalicului ce se întindea la nord de pașalicul Timișoarei cuprinzând ținuturile Orășii-mari etc. Acest sandjac îngrijea de primirea și expedierea mai departe a transporturilor sosite pe Dunăre sau pe uscat, prin Balcani, pe seama pașalicului de Oradea 17).

Cum în urma abuzurilor multe pe cari le făcea administrația din Timișoara, de sigur că în complicitate cu defterdarul, nu se știa nici când pe câți dжебелуци, adică jebeliei, cum le ziceau bănațenii, se poate conta, de și tot sub conducerea lui, dar ca un fel de control al defterdarului s'a organizat un birou special, al cărui funcționari „*defter-kiaia*”, eminul și „*defterceaușu*” colindau satele pentru a verifica impozitele și zeciuiala plătite de către raiale spăhiilor și celorlalți posesori de „*dezkere*” și deftere de donație și în baza acestor anchete făcute la fața locului întocmeau apoi „*defter-idjama*”-ua, un fel de inventar al efectivului de soldați datorat de fiecare posesor de pământ sau alte donații. Un alt birou ținea în evidență vacanțele și nouile donații.

Deși armata astfel susținută era o armată de elită în ceea ce privește echipamentul, în epoca de glorie a armatei turcești, epocă în care cade și stăpânirea Banatului de către osmanlii, nu această armată forma forța principală a imperiului, ci armata mercenară, recrutată aproape exclusiv dintre musulmanii fanatici, disciplinată, căreia nu i se puteau opune armatele ridicate de Europa feudală, de obicei armate de strânsură. Dacă imensele armate turcești, recrutate din mijlocul unei populații fanatice, dar din ținuturi sudice, care nu putea suporta climatul nordic, ar fi putut ierna o singură dată la Buda, cu totul altă față ar fi luat haria Europei și alt curs civilizația. Într-un timp, când în apus știința militară era la începutul ei, când rivalitățile dintre domnitori au ajuns la maximum, Turcia poseda armate de sute de mii de oameni, disciplinate și având chiar și o oarecare instrucție militară. Examinând însă toate războaiele Turciei duse în centrul Europei, până sub zidurile Vienei, vedem, că preocuparea principală pentru statul-major al ar-

matei turcești nu-l forma atât întocmirea unui plan de luptă și război, cât acela al concentrării și sosirii, cel mai târziu până la sfârșitul lunii Mai, a armatei pe câmpul de luptă, pentru ca odată cu începerea anotimpului ploios imensele armate aduse până și din Mesopotamia, Anatolia, Egipt, etc. să se poată întoarce sub un climat mai potrivit. Elementul turcesc din Europa forma nenumăratele garnizoane din cetăți, etc, încât majoritatea armatei de manevră era formată din elemente sudice, cari nu puteau suporta climatul nostru. În adevăr mai ales pe timpul lui Suleiman și Baiazid, nu exista forță armată de uscat în Europa care s'ar fi putut opune, evident în condițiuni climaterice și geografice egale pentru ambele părți, armatei turcești permanente. Armatele turcești însă soseau pe câmpul de bătăie din Europa Centrală după marșuri de sute și mii de klm. Numai după ce Europa apuseană a început să imite pe turci, organizând și ea armata permanentă și după ce corupția și spiritul distructiv din Fanar a pătruns în toate instituțiile slăbind forța de coeziune și rezistență a armatei turcești, iar situația financiară a Turciei nu i-a mai permis să țină pas cu noile perfecționări aduse armamentului, apusul european a putut să țină piept imperiului otoman, mai în urmă să alunge pe turci din Centrul Europei. Doar Turcia a fost prima țară, care a introdus serviciul militar obligator și era o epocă, când apusul învăța dela turci arta militară.

Cum Banatul a cunoscut această armată, raialele fiind obligate să întrețină trupele nesfârșite, în trecere spre câmpul de bătăie din centrul Europei, trebuie să spunem câteva cuvinte despre armata turcească din epoca de care ne ocupăm.

În general după concepția epocii de atunci, armata turcească era considerată ca o armată mercenară, fiindcă în opoziție cu apusul, unde serviciul militar era un privilegiu al nobililor, cari plecau la oaste cu servitorii lor, fără să fie plătiți separat pentru acest serviciu, oastea otomană pe lângă ieniceri, cari erau soldați de meserie și deci trebuiau să fie plătiți, introducând și serviciul militar obligator, trebuia să plătească o soldă celor pe cari îi ținea sub arme. În sensul, cum se înțelegea atunci noțiunea de mercenar, azi fiecare armată e mercenară, fiindcă primește soldă în opoziție cu armata formată din nobilime de pe atunci, care nu numai că nu primea soldă, dar contribuia și ea la cheltuielile campaniilor.

Armata turcească contemporană epocii stăpânirii turcești în Banat cuprindea trei elemente principale: pedestrima, călărima și artileria, la care se mai adăoga flotila.

Pedestrima era formată în majoritate din ieniceri, cari formau și garnizoana, cum și posturile de pază a tuturor punctelor mai importante, a cetăților, locurilor întărite, punctelor de trecere. Erau și cei mai viteji, nu numai fiindcă pe lângă fiecare ghiaur făcut prizonier primeau o soldă destul de mare pentru vremurile de atunci, ci și fiindcă distingându-se prin vitejie se puteau mai ușor

ridica, primind donații și intrând în rândul timarioșilor. Era armata, care dădea posibilitățile cele mai mari de ridicare din treaptă în treaptă, mulți dintre marii demnitari ai Turciei din acea epocă începându-și cariera ca simplii ieniceri. „Mustafiz“-ii erau tot ieniceri și din rândul lor prin selecție se recrutau „disdar“-ii, comandanții de cetăți, pe lângă cari funcționa un „kiaia“, iar pentru administrarea soldelor un „kiatib.“ Dizdarul, adică comandantul avea o soldă de 15—100 groșițe, după importanța locului păzit, ki-aia, adică locuitorul comandantului, 15—30 groșițe, iar kiatibul 10-20 groșițe. Trupa era împărțită în secții de câte 10 oameni, numite „bülök“, fiecare om având o soldă de 6—7 groșițe. În fruntea secției, a bülökului stătea un sergent „serbülök“ cu o soldă de 8—9 groșițe. Cei ce erau în concediu, sau nu făceau serviciu, nu primeau soldă. În listele de plată a soldelor ce le avem înaintea noastră găsim și ieniceri fără soldă. Erau angajări voluntare, gratuite, în speranța încadrării lor ca soldați cu soldă. Ienicerii erau recrutați exclusiv din rândul musulmanilor și din copii, dați de către țările supuse creșcuți de turci. Aceștia din urmă primeau numele tatălui adoptiv și formau elita ienicerilor. Portul ienicerilor era un „dolman“ lung și larg, luat peste șalvarii vârați în cizme. Serbülökul sau mai popular „bülükbaşı“, adică sergentul, se deosebia de către soldații de rând prin cizmele sale roșii și comănacul său mai înalt. Armamentul era o pușcă lungă, un handjar, iar la brâu cuțite, adeseaori și pistoale. Ienicerii afară de soldă și haine primeau și alimenția și erau încazarmați pe secțiuni, în bülökuri. Pentru îmbrăcăminte primeau stofa necesară și pe lângă ceașcă o lingură, pe care de obicei o purtau înfiptă în turban sau comănac. Comandantul lor suprem era „iernicear-aga“ care rezida la Stambul și care numea el singur pe toți comandanții, dizdarii cetăților, etc.

Începutul ienicerilor se datorește mozlimilor, cari scutiți de imposite și ori și ce sarcini plecau la război. Se numeau „reis“ sau „azabi“ și au fost armata turcească cea mai temută până când faima lor nu a fost întunecată de ieniceri.

Azabii erau organizați în „djemaete“, fiecare djemaetă fiind subîmpărțită în 4 „ode“ în fiecare odă fiind zece oameni. Când djemaetul nu era comandat de câte un „aga“ sau „kiaia“, atunci comandantul se numea „reis“, adică căpitan. Sub comanda acestui ofițer erau sergenții, numiți aici „serodaci“, cari erau și șefii odelor. Solda serodacilor, a sergenților era ca la ieniceri, aceia a trupei era mai mică.

În vreme ce în listele de plată privind solda ienicerilor nu găsim decât nume turcești, în listele privitoare la solda azabilor găsim și nume slave, albaneze etc. ba și românești. Nu putem ști, dacă acești din urmă au fost turci sau ba, dar cum odată cu trecerea la mohamedanism în genere li se da alt nume proseliților, presupunem, că acești din urmă și-au păstrat religia. Armamentul lor era ceva mai primitiv decât al ienicerilor. Lance sau suliță, handjar, iar ca disciplină inferiori ienicerilor. De aceia nu li-se lasă în pază decât puncte mai puțin importante. În schimb erau sânge-

roși până la sălbăticie. Ei formau punctul de legătură între ieniceri și „martaloți”, armată recrutată dintre creștini și pusă sub comanda unui agă, sub care stăteau mai mulți ofițeri, numiți „sermaie” și sergenți numiți aici „serode”. Trupa de martaloți, care nu primea decât o soldă de 5 grosițe, era renumită pentru jafurile ce le comitea pe unde trecea, astfel, încât noțiunea de martaloț a intrat în limba ungurească în sens de adunătură de bandiți, „martalocz népség”. În cetățile și locurile întărite din Banat numărul lor egala de multe ori cu acela al ienicerilor și azabilor la un loc. Afară de aga, ofițeri și gradați, restul era recrutat dintre creștinii ce îmbrățișau de bună voie cariera armelor. Mulți dintre ei se turceau, trecând la mohamedanism, primind donații și topindu-se apoi în masa musulmanilor. Această armată era supapa prin care evadau din rândul creștinilor, stecurându-se în rândul populației turcești, elementele din raiale, cari doreau cu ori și ce preț să se validezeze.

Cavaleria era formată de escadroane de câte 100 oameni puși sub comanda unui agă. Trupa era grupată pe secțiuni numite și aici ode, numărând 10 călăreți fiecare. Cavaleria se numea „*olu-fedjic*” și „*garibek*”; cea dintâi se deosebia de cea din urmă prin culoarea drapelului dela sulite. Cei dintâi erau cu drapelul roșu și cei din urmă cu drapelul alb. Afară de aceste trupe de cavalerie mai exista cavaleria voluntară „*gönölk*”, adică cei neînfricoșați, armată de elită, cu soldă dublă, care se utiliza la atacuri, pentru ruperea rândurilor și provocarea de panică în tabăra dușmană. Ceialaltă cavalerie se folosea la urmărirea sau învăluirea dușmanului.

Dar în armata turcească, pe timpul ei de glorie, rolul cel mai de seamă l-a jucat artileria, „*topci*” adică tunarii, „*top*” însemnând tun. Ca popor războinic, atunci, când în apus noțiunea arsenalelor armatei era aproape necunoscută, în Dolma bagci din Stambuț tunarii turci își aveau carherul lor separat, „*top-chane*” cu școale speciale și arsenaie, de unde era prelevat cu material de artilerie și oameni specializați întreg imperiul.

O subdiviziune a artileriei, bateria, stătea sub comanda unui agă numit aici „*sertopcin*”, iar pentru păstrarea rezervelor de material erau numiți naziri speciali. Solda artileriei și în general partea administrativă a unităților artileriei era sub îngrijirea unui kiatib. Trupa era de asemenea împărțită în „*bülöklük*”-uri sau „*belic*”-uri⁷⁸⁾ mai popular. Atât trupa, cât și ofițerii erau recrutați din rândul tuturor popoarelor din imperiu. Subofițerii și gradații primeau o soldă de 10—20 grosițe, iar trupa de 6—9 grosițe.

În anul 1627 în cetatea Timișoarei, pe lângă artileria obisnuită mai era un agă, plătit cu 56 grosițe solda, având sub comanda sa 7 belicuri cu o trupă de 70 oameni ce lucrau numai la fabricația ratului de pușcă. Pe lângă acest agă mai funcționa un instructor, un contabil, un nazir și un kiatib. Postul cel mai important era însă a „*dnagu*”-ului, un fel de diacon mohamedan, care nu avea altă slujbă, decât să se roage zilnic lui Mohamed, ca să ferească fabrica de praf de pușcă și depozitele de vre-o explozie.

Dealtfel tot în sarcina acestuia cădeau și măsurile de siguranță. Comunele, ce aduceau materialul necesar fabricării prafului de pușcă (salitru), erau privilegiate. Pe lângă „dnagu”-l dela fabrica de praf de pușcă, fiecare deposit mai important de explozibile își avea „dnagu”-ul său. Cum nici o armată din Europa de pe acele vremuri nu a dat armei artileriei importanța pe care o dădeau turcii, arsenalele lor de artilerie erau arătate ca model. Despre celelalte trupe auxiliare, cunoscute în Banatul ocupat de turci, cum erau fierarii „*hadad*” sau „*medjarii*” adică lemnarii, ori „*geranii*” adică marinarii cu admiralul lor numit „*capudan*” nu avem nici o mențiune specială. Tot din cadrele armatei făceau parte și „*mehter*”-ii, adică orchestriștii.

Tot de armată țineau și „*mültekaidii*” pensionarii, încadrând în rândul lor pe veterani, invalizi, uneori și pe timarioții mazăliți. Dintre cetățile pașalicului de Timișoara încărcate cu garnizoană mercenară semnalăm Timișoara, Muracul sau Hudacul între Iarmata și Murani, Aradul, Topinci sau Butinul, Verșeșul, Vărădia, Bocșa, Cenadul, Făgetul, Lipova, iar dincolo de Mureș Șiria, Dandabad (?), Bichișul, Sarvașul, Erdőhegy, Ineul și Giula.

După cum am amintit, armata de martaloți era recrutată aproape exclusiv din raiale, deci și dintre români. Astfel pe lista de plată a soldei martaloților din cetatea Bocșei în anul 1590—1591 pe lângă 33 ieniceri, cifră în care intră și așa și ceilalți ofițeri, găsim pe următorii români: sergentul Radu Vuc, Petru Stoian, Nicolae Miloș, Nicolae Stoian, Ion Miloș, Ion Mioc, Stoian Pavlovici, Andrei Zobuc sau Zobucu, Petru Andrei și Dirie Mihai. Mai urmează doua ode cu soldați purtând nume tot românești. În acestea sunt alți 20 soldați, astfel, că la 33 ieniceri garnizoană găsim 30 soldați de naționalitate română.

Pare paradoxal, dar așa este. Cetățile turcești de pe pusta Ungariei sunt păzite alături de români și slavi și de către unguri⁽¹⁹⁾ în contra ungarilor și astfel cade dela sine afirmațiunea istoricilor maghiari, cari împuiază capul cui voesc să-i creadă cu pretinsa ură dintre maghiari și stăpânirea turcească.

Iată de altfel numele din două ode din cetatea Timișoarei pe aceiași ani 1590—1591 reproduse după o astfel de listă de plată. Oda primă comandată de către Baiezid Ali numără pe următorii soldați: Behran Abdullah, Dirie Vuici, Ioan Vancea, Petru Radoșan, Nicolae Mili, Pavel Mihailu, Pavel Matias și Mihai Stoian. Oda a doua e comandată de către Nicolae Ivan și numără pe soldații Pavel Dimitrie, Radu Nedelan, Dimitrie Stoian, Nicolae Brasoic, Petre Mihailu, Nicolae Bosica, Miklós Masarovits, Giura Palici și Nicolae Radovici.

Înainte de a arăta, cum maghiarii, cari pretind, ca au dispărut cu totul din Banat pe timpul ocupației turcești și aceasta din cauza persecuției, deși s'au împăcat foarte bine cu turcii, evident acolo, unde au existat, voim să spunem câteva cuvinte asupra organizației judiciare și școlare bisericești, cea dintâi fiind în strânsă legătură cu raialele.

Se discută încă și azi asupra lipsei de organizare administra-

tivă a Turciei de pe vremuri. De fapt pacostea administrației turcești era lipsa unei concretizări precise a atribuțiunilor fiecărei autorități astfel, încât în multe probleme acestea își încălcau cercul de competență, ca mai apoi să se desintereseze fiecare de anumite chestiuni, sau să lase în voia soartei alte probleme tot atât de importante.

În fruntea organizației judecătorești stetea „cadiu”-^{1,20)} care însă nu era îngrădit cu nimic în atribuțiunile sale, astfel, încât pe lângă atribuțiuni de ordin penal sau civil îl găsim ca îndeplinind și acte de notariat, ba chiar și de ordin fiscal. Cum însă justiția turcească era dintre cele mai costisitoare și apoi era dintre cele mai interesate, fiindcă venitul și leafa cadiului era în raport cu zilele de judecată și numărul citațiilor trimise, evident că balanța dreptății se apleca de partea celui ce știa și putea plăti mai bine. Tocmai din această cauză părțile judiciabile o încunjurau mulțumindu-se cu dreptatea pe care o servia „chinezul” lor. În adevăr printr’un concurs fericit de împrejurări atribuțiunile de judecător ale chinezului erau în mod tacit recunoscute și de către autoritățile turcești astfel, încât în același timp funcționau de fapt două justiții pe teritoriul Banatului, aceia turcească sub conducerea cadiului și aceia a băștinașilor sub conducerea chinezului satului.

Dealtfel văzând, că băștinașii renunță mai de multe ori, mai exact tot de atâtea ori de câte ori li se dă posibilitatea, la serviciile sale, de altă parte din cauza depărtării, cadiul nici nu era în măsură să controleze dacă raialele i se adresează lui în pricinile dintre ei, el renunța mai bucuros în favoarea chinezului în ceiace privește pricinile mai mici. Aceasta o făcea însă pe o anumită sumă, numită „bad a hava” și cum cele mai multe comune țineau de vre-un spahie sau proprietar timariot, pricinile mai mici căzând sub jurisdicțiunea acestuia „bad a hava” era încasat de către acesta, cadiul fiind despăgubit în altă formă. În timpul din urmă însă cadiul nu mai judeca decât chestiunile penale ca omorul și leziunile corporale mai grave, bine înțeles dacă era sesizat de cei interesați. În general însă românii bănățeni se sustrăgeau judecății turcești pentru motivele arătate. În caz de omor, când făptașul nu putea fi descoperit și prins, plătea comuna întreagă, aceia din care era originar făptașul. Dar în cazurile, când nu se știa de fel cine e făptașul, atunci despăgubirile erau plătite de către comuna, de unde era victima. Evident fiscoiului, pentru supusul pierdut, căci el se considera în primul rând păgubit în interesele sale prin pierderea suferită. O parte a despăgubirilor reveneau cadiului. Pentru a încunjura neplăcerile ce luau naștere pentru comune din asemenea crime, chinezul în numele comunei, se înțelegea direct cu cadiul asupra sumei despăgubirilor ce reveneau fiscoiului garanta suma, o încasa și o vărsa la mâna cadiului. Acesta dacă își primea partea sa din despăgubiri nu mai căuta să afle cine-i vinovatul și nici felul, cum au fost încasate despăgubirile și cum a fost pedepsit, de către chinez, vinovatul. Cum în satele noastre de

atunci, destul de reduse ca populație, se cunoșteau pricinile și urile ce mocneau și se răsunau, evident că chinezul satului descoperirea mai ușor pe vinovat și atât pentru încasarea sumei plătită ca despăgubire, cât și pentru celelalte neajunsuri provocate comunei urmărea el, personal, pe vinovat, substituindu-se astfel cadiului nu numai în chestiunile de ordin civil și în acelea de calomnie și alte pricini mai mici, pentru cari plătia cadiului „bad a hava”, ci și în chestiunile criminale mai grave ca omorul etc. În asemenea împrejurări, evident, creștea nu numai cercul atribuțiunilor sale, ci și autoritatea și prestigiul său. În decadele ultime ale ocupației turcești fără a fi recunoscută funcția sa în mod formal, căci afară de autoritățile turcești acestea nu puteau recunoaște o altă autoritate, chinezul era stăpânul absolut al comunei, răspunzând pentru comuna sa atât față de proprietarul spăhiei, cât și față de celelalte autorități turcești.

În cazurile de omor afară de despăgubirea revendicată de fisc mai cerea despăgubire și spăhia, dealtfel, după familia celui ucis, singurul interesat pentru pierderea unui supus al său, dar cereau despăgubiri de obicei și membrii familiei celui ucis. Chinezul era acela care concilia apoi conflictul de interese prilejite nu numai de crime, ci și de alte relațiuni dintre locuitorii satelor. În realitate deci acesta în schimbul sumei ce o plătea sub titlu de „bad a hava”, apoi ca reprezentantul și garantul comunei, exercita o putere judecătorească aproape nelimitată ²¹⁾.

Cadiul se mulțumea cu sumele ce le încasa sub titlul „bad a hava,” cu acelea ce-i revenea din despăgubirile ce se încasau pe urma crimelor, reducându-și astfel atribuțiunile și cercul de competență la orașul său de reședință, unde fiind și populație turcească mai împrietinită cu justiția turcească, aceasta recurgea la bunele sale servicii. Cadiul își rezerva și chestiunile de moștenire, deși după cum am arătat, în Turcia de atunci nu exista un drept de moștenire a averilor. Dacă cel mort era creștin, deci supus obiceiurilor locului, cadiul își făcea partea sa din moștenire, adesea ori $\frac{1}{10}$ a valorii. Când cel mort era musulman și nu avea pe nimeni pe lângă el, averea rămasă era vândută la licitație.

Tot cadiul fixa, după numărul membrilor familiei și impositul pe cap (a se înțelege de cap de familie) sau de fum, cum i s'a zis mai târziu, turcește „*djijedar*” ²²⁾. Tot el inspecta satele corectând și complectând defterele privind veniturile spăhiilor și acelea ale celorlalți timarioți. În această calitate el funcționa deci și ca agent fiscal chemat să controleze pe cei ce în baza veniturilor lor erau chemați să se prezinte la oaste singuri, sau cu un anumit număr de oameni. Tot cadiul asista la licitațiile publice, sau la acelea, prin cari se vindea lăsamântul vre-unui decedat, încheiind actele de vânzare.

Cadiul era ajutat de către „*naib*” și de către „*muselim*” cum și de către alt personal necesar. În general sumele ce se încasau ca amenzi sau alte pedepse, se numeau „bad a hava”, numire sub

care, după cum am arătat cadiul, încasa și sumele ce le lua pentru renunțarea în favoarea chinezului, la atribuțiunile sale de judecător. Având unul dintre posturile cele mai importante, căci în calitate sa de agent fiscal controla și activitatea oamenilor pașei, deci în mod indirect și pe acesta, cadiul și ajutorul său naibul erau numiți direct din Stambul. Salar regulat și fix nu aveau, ci erau plătiți din taxele arătate, pe cari aveau deci interesul să le încaseze din toate chestiunile litigioase.

Fiecare pașalic era împărțit în mai multe circumscripții judecătorești, numite „caza” atunci când se înțelegeau numai în sens judiciar, „nahiere”, când aveau un înțeles administrativ. Fiecare sandjac avea câte 2-3 circumscripții judecătorești și administrative, după întinderea sandjacului. Cadii erau membrii de drept ai divanului ținut de către beglerbey sau pașă. Tocmai fiindcă avea atât de largi atribuțiuni cadiul, ne având fixat cercul competenței sale, se bucura de mare trecere, turcii adresându-i-se ca unui arbitru și în chestiuni, cari nu aveau nimic comun cu justiția.

Personalul bisericii turcești, care avea în Banat mai multe giamii, era compus din „chatib”, care nu servea decât în geamii în zilele de Vineri și mari serbători, „imanul” care celebra serviciul religios obișnuit și apoi „muezinii”, cari își cântau din vârful minaretelor rugăciunile atât de cunoscute.

Cum fiscalitatea e în strânsă legătură cu viața economică a unui ținut, iar cea din urmă e baza vieții sociale, economicul dominând toate manifestările societății mai ales într-o epocă, când despre satisfacerea unor nevoi de altă natură nu putea fi vorba, trebuie să stăruim mai mult asupra fiscalității turcești. Afară de nenumerabilele taxe, despre cari am vorbit și cari uneori aveau caracterul unui impozit, alteleori a unei vămi sau zecuieli, darea sau impozitul cel mai important, fiindcă aducea veniturile cele mai multe, mai fixe și mai permanente, era darea pe cap. A purtat mai multe numiri, cel imposabil numindu-se „djijedar”, plătind „djizie” sau „ispendjie”. Impozitul propriu zis s'a mai numit și „charats”. Dealtfel numirile s'au schimbat²³) după cum a evaluat și s'a dezvoltat această dare, mai generală și pătrunsă mai mult în popor fiind aceia de ispengie, expresiune pe care am găsit-o și după două veacuri pe valea Berzavei și Almăjului în sens de datorie grea, împovărătoare. De obicei și în principiu pentru fiecare fum sau poartă se plătea o singură ispengie, dar în general mai multe porți plăteau o ispengie. Pentru ușurarea administrației acestui impozit, care se încasa cu mai mult srăgnicie, comunele în totalitatea locuitorilor se înțelegeau cu fiscalul să plătească o sumă globală după un anumit număr de fumuri, evident totdeauna mai puține decât câte existau în realitate. Cum atât comunele, cât și familiile singuratice aveau tot interesul să plătească un impozit cât mai mic, galbenul, cât era impozitul după un fum fiind o sumă enormă pe vremurile acelea și cum altfel nu puteau scăpa controlului, pe care între alții îl mai făcea și cadiul, pe timpul dominației turcești în

Banat au luat o extindere extraordinară aici comunitățile familiare. Introduse prin slavii de sud ca o formă mai dezvoltată a clanului, românii bănățeni au acceptat aceste comunități din motive fiscale. Dar și economice, căci în felul acesta puteau mai bine să-și apere și agonisească averea și să răspundă diferitelor îndatoriri.

La început darea de cap era 50 groșițe, un gros sau un galben. Pe măsură însă ce s'a devalvat moneda turcească și creșteau lipsurile visteriei imperiului a crescut și ispengia la 125-150 și 175 groșițe. Plata se făcea la Sftul Gheorghe (ziua de „Hizr”) și la Sftul Dumitru (ziua de „Chasin”) în două rate. Multe comune pentru simplificarea încasărilor erau date în arendă sub acest raport și acestea o duceau mai greu, arendașul pentru a-și mări veniturile străduindu-se să încaseze cât mai mult, stabilind numărul exact al fumurilor.

Un neajuns al vieții economice sub regimul turcesc erau diferitele vămi, cari îngreuiau circulația valorilor. Se încasa vamă după marfa trecută în transit prin diferitele puncte. Aceasta se numea „gömrültz”, iar „badsiahah” se numea taxa sau vama plătită după marfa destinată consumației. Aceasta se încasa după toate obiectele duse spre vânzare independent, dacă acelea s'au vândut sau ba. „Uburul” era numele taxei de export, circa 20—45 groșițe de cap de vită mare, după un butoi mare de vin 12 groșițe. După o oală în transit se încasa 0'25—0'50 groșițe, după un cal destinat exportului 6—8 groșițe. Vameșii din diferite porturi și trecători ale Dunărei îngreuiau apoi comerțul, căci încasau vămi chiar dacă marfa era destinată consumului intern. Unde nu era pod se plătea vama vadului, după cum se plătea câte 25 groșițe vamă după fiecare prinsonier pe cari comandanții turci îi expediau pe contul lor propriu în interiorul imperiului.

Mai existau apoi, după cum am arătat, vămile sau taxele de bălciuri, cari îngreuiau nespus de mult viața economică, bălciul fiind, pentru epoca pe care o tratăm, singurul mijloc și ocazie pentru valorificarea diferitelor produse. De obicei se încasa una din treizeci părți din fiecare bucată dusă la târg, dar mai trebuia apoi plătit și comisarul târgului „muhtesibul”. Mai erau apoi, pentru cei ce duceau cereale la târg și nu le puteau vinde imediat, iar de dus îndărăt nu se îndurau, tot din cauza altor taxe noi, taxele de „ras-mahzen ve kapan”, adică arenda magazinelor și depozitelor goale puse la dispoziția negustorilor de către comisarul și inspectorul târgului. Tot aceștia făceau afaceri și din închirierea șatrelor. La târguri de țară se mai încasau taxele cântarelor, taxe despre cari am mai vorbit, numindu-se „resm-kantar” și „resm-kila”. Afară de marfa obișnuită la târgurile din Banat se mai vindeau și robi prinși în incursiunile făcute de turci în nordul Ungariei și dincolo de Dunăre, pe care rudele nu se îndurau să-i rescumpere. Un bărbat tânăr, în putere, sau o femeie frumoasă se vindea cu mii de groșițe. Bărbații mai în etate cu 300—500 groșițe. Cam acesta era și prețul de rescumpărare a unui asemenea bărbat, preț care totdeauna era în raport cu acela de pe piață, bine înțeles dacă prinsonierul

nu avea alte calități sau nu se trăgea dintr-o familie avută.

Morile plăteau „fertaliul” adică un sfert din vama încasată, vamă, care era la început din 9 părți una, iar mai târziu din 10 una, ce era luată dela cei ce măcinau. În schimb morile de pe apă erau scutite de alte taxe sau impozite. Cel mult morarul cu familia sa plătea obişnuitul impozit de fum. Între impozitele pe industrii şi comerţ amintim „semcane” adică darea după lumină, mai exact după crâşmele, unde arde lumină şi unde se desfăcea alcool. În schimb crâşmele turceşti, unde se desfăcea bragă, nu plăteau acest impozit, ci numai „bozacane” un impozit mult mai mic, plătit de altfel şi de către celelalte crâşme. „Sarafie” se numea impozitul plătit de către zarafie, iar „kinare” acela încasat dela măcelari.

În ceiace priveşte taxele de moştenire, găsim un regim dublu, unul pentru raialele creştine şi altul pentru turci. Dreptul de moştenire la turci asupra imobilelor mai mari nu exista, acestea revenind sultanului în principiu, în realitate rămânând în posesia urmaşilor, cari pe urmă printr-un serviciu oarecare câştigau titlul de drept asupra lor. Evident tot numai pentru durata vieţii titularului. În ceiace priveşte mobilele şi alte obiecte, acestea reveniau moştenitorilor. Cum în Banat, afară de oraşul Timişoara, unde s'a dezvoltat o viaţă turcească ca în ori şi care oraş turcesc, cei mai mulţi turci vieţuiau fără familia lor, dreptul de moştenire revenia, „beit-ül-mellu-” lui care, cu asistenţa cadiului dispunea vânzarea obiectelor rămase la licitaţie în favoarea fiscului, care apoi despăgubea pe moştenitori. Raialele creştine, crescute şi trăite în tradiţia de a se moşteni, trebuiau să răscumpere, după cum am arătat, destul de scump, această abatere dela dreptul comun de moştenire.

Taxele judiciare, adică acelea ce se încasau pentru citaţii şi judecăţi, se numeau „ihzarie”. Acelea ce se încasau din vinderea obiectelor aparţinând fiscului fie prin moştenire, după cum am arătat, fie marfă depusată dar nerescumpărată, etc. se numeau „mahbein.”

Tot de atâtea ori, de câte ori turcii ridicau o nouă cetate sau întăritură, raialele din apropierea cetăţii erau supuse la un fel de impozit extraordinar, ce se impunea pe fumuri, numit „kuburi akcse”. Acest impozit se putea rescumpăra şi prin muncă cu braţele sau cu trăsură.

Cunoscând diferitele îndatoriri faţă de fisc, e interesant de ştiut, cari erau îndatoririle faţă de proprietar²⁴⁾ mai exact faţă de spăhie, care faţă de raiale era reprezentantul Sultanului, iar ca posesor al proprietăţii era locuitorul padişahului, stăpân absolut al tuturor proprietăţilor. Din proprietatea deţinută din neam în neam de către ţăran, considerat la rândul său în principiu numai ca posesorul averii, ca arendaş, acesta plătea zeciuială spăhiei. Adică din toate produsele agronome, grâu, porumb, secară, ovăs, linte, fasole, bob, ovăs etc. dădea a zecea parte spăhiei. Aceiaşi zeciuială se dădea după cânepă, în şi seminţele acestora, furaje etc. cum şi după produsele grădinelor, viilor, din ulei, când acesta nu

a fost zeciuît în natură, după untură răscumpărată cu alte produse, etc. Dijma se încasa în Banat în genere în natură, dar mai târziu tot mai multe sate se invoiau cu proprietarul, ca să plătească în numărar prețul dijmii, care era apoi adunat de către chinez pe fumuri, fie în natură, fie în bani și predat proprietarului. În special comunele mai bine situate se străduiau să ajungă la această formă a dijmuitului a cărui cantitate și valoare era stabilită în comun acord cu proprietarul, pe mai mulți ani înainte. În felul acesta comunele scăpau de contactul direct cu turcii și mai ales cu oamenii acestora, cu dijmuitoarii. Dijma în natură își avea și o altă parte păgubitoare. Spăhia își lua partea de produse, dijma, numai după produsele de cari avea nevoie, pentru rest pretindea să-i fie răscumpărat în bani. Această răscumpărare a dijmii se numea „bedel asr”. Ea era păgubitoare pentru țăran, de aceia toate comunele mai bine situate se străduiau să ajungă la o înțelegere cu proprietarul, plătind o sumă globală pentru toate drepturile de dijmă ale acestuia. Și atunci când se înțelegeau asupra prețului de răscumpărare, fumurile erau datoare să dea un anumit număr de ouă, pui și unt curții spăhiei.

Din aceste realități s'au născut stări de fapt dintre cele mai interesante. Dacă prin răscumpărarea dijmii raialele se emancipau oarecum de sub jugul turcesc, mai ales când reușiau să obțină, tot prin răscumpărare, după cum am arătat, pe seama chinezului lor și atribuțiunile cadiului, de și sub stăpânire turcească, erau aproape liberi. Nu simțeau apăsarea turcească, în speță a spăhiei, dar în schimb nu se bucurau nici de protecția acestuia. Ori în condițiunile de atunci, când siguranța publică nu era amenințată numai de răufăcători, ci și de trupele de ocupație și de incursiuni, mai ales când acestea erau numai în trecerea prin Banat, această protecție a spăhiei era dintre cele mai prețioase.

În adevăr spăhiile, timarioții, nu țineau sub stăpânire numai locurile populate, ci și proprietățile mai mari, cari cu atât erau mai valoroase, aduceau un venit mai mare, cu cât puteau să fie muncite mai bine. Și aici ajungem cu explicațiile la punctul, unde interesele materiale ale spăhiilor se întâlneau și mergeau paralel cu acelea ale raialelor. O astfel de proprietate, primită ca donație dela Stambul, era cu atât mai valoroasă, cu cât era mai populată, condițiune atât de rară în Banatul ocupat de turci, băntuit de atâtea răboaie. Și era mai prețioasă fiindcă numai în condițiunile arătate proprietatea putea fi muncită. Dacă după proprietățile țărănești spăhia lua zeciuială, apoi proprietățile mari erau date în parte totdeauna în condițiuni, cari depindeau de cererea și oferea brațelor de muncă. Astfel de unde la început spăhia lua $\frac{1}{4}$ din produse, pe măsură ce s'a rărit populația și deci s'au rărit cei ce s'ar fi angajat să ia „în parte” moșia, partea ce o lua spăhia a scăzut la $\frac{1}{3}$, iar mai târziu în unele locuri chiar $\frac{1}{4}$ din produsele agricole. Unde populația era rară detot spăhia se bucura că nu-i rămâne moșia ne-

muncită, dând chiar mai mult, numai să câștige ceva.

În asemenea condițiuni evident, că interesul spăhiei era, ca să apere populația de pe spăilugul sau moșia sa și o apăra chiar față de ai săi, căci altfel rămânea fără brațe de muncă, fiind silit să aducă muncitori chiar și din Turcia, după cum au fost aduși în Banat în mai multe părți. Aceasta e cauza și originea coloniilor turcești din Banat a căror urme le descoperim în comuna Tirnova și câteva comune învecinate, (Tirnova, Visag, Furlug, Vermeș și alta câteva comune învecinate), deși cu toate obiceiurile turcești ale acestor colonii, ca sistemul de a zidi casele, etc. cu toate numele turcești, pe cari le descoperim încă și azi în numele de familie ale unor țărani din satele dintre Lugoj și Reșița, nu credem, că acești coloniști să fi fost turci. Sau și dacă au fost, atunci au fost în număr înfim de mic față de populația ceialaltă și în parte s'au asimilat încă înainte de plecarea din Banat a turcilor. Altfel nu e explicabilă rămânerea lor aici. Dealtfel și populația turcească, așezată în Banat pe proprietăți țărănești, plătea aceeași zeciuială, ca și cei autohtoni, fiind scutită în schimb, pentru serviciul militar prestat de alte impozite și taxe către stat.

Rareori și numai în cazuri extraordinare, dar și atunci cu aprobarea beglerbeyului, spăhia lua o zeciuială mai mare decât $\frac{1}{10}$. Această sarcină extraordinară se numea „*Salarije*”, dar la ea nu recurgea nici când spăhia, fiindcă nu avea interesul să-și instrăineze populația de pe moșie. Deși în principiu raialele formau proprietatea absolută a sultanului și prin donație a spăhiei, dacă un țăran fugea de pe moșia unui spăhie și se așeza pe aceea a altuia, acesta, mai ales dacă avea mai multă trecere pe lângă beglerbey, nu mai dădea îndărăt pe cel fugit și nici nu mai plătea vre-o despăgubire.

Zeciuială ce privea animalele domestice se lua numai după sporul acestora, adică după viței, miei, mânji, etc. Această zeciuială era de obicei răscumpărată cu bani. Un miel era răscumpărat cu 10-14 groșițe. După celelalte animale domestice, paseri, etc. nu se lua zeciuială, dar în anumite zile ale anului raialele dădeau cadouri proprietarului.

Mai era apoi banul miresei despre care am vorbit, de obicei 50 groșițe, adică un galben, care era încasat de către spăhie dela fiecare pereche nou căsătorită. Departe de a avea caracterul de răscumpărare a dreptului arogat de către feudații maghiari asupra mireșelor iobagilor, acest impozit, mai exact taxă, era plătită pentru introducerea noilor raiale în rândul supușilor, situație, care pe lângă desavantajele proprii situației de supus însemnau totuși și protectoratul spăhiei.

Mai erau taxele: „*bathava*”, adică amenzile încasate din conflictele de ordin penal dintre supuși, numite și „*djerime*” sau „*djenaie*”. Aceste taxe, neputând fi urmărite, erau cedate după cum am arătat, pe o sumă globală, chinezului, care în schimb exercita atribuțiunile de judecător ale cadiului.

Se mai plătea imposit și după stupi. După capetele mari de vită nu se lua dijmă, în schimb se plătea imposit. Câte 2 groșițe de cap mare. După oi 1/2 groșiță. Roiurile de albine, adică sporul stupilor era supus zeciuilei iar dijma aceasta se răscumpăra cu miere și ceară.

Într-un timp era introdus un fel de imposit și după porci, dar numai pe un timp scurt. El era încasat nu ca un imposit după aceste animale, ci ca un fel de arendă după pășunile sau locurile unde porcii erau trimiși la jir. După peștele prins în râurile spâhiei raialele plăteau unul din zece. Meseriașii, după plățirea unei patente către împărat, erau scutiți de alte angarale. Evident, că plăteau și atunci darea de cap, cum și taxele despre cari am mai vorbit, dar încolo erau liberi.²⁴

Deși în principiu dreptul turcesc din această epocă nu cunoaște moștenirea de imobile, totuși proprietățile țărănești moștenindu-se fatal din tată în fiu, deși numai cu titlul de posesie, pentru transcrierea acestei posesii se încasa anumită taxă, numită „*tapu*”. Nouii coloniști, în schimbul improprietății lor pe proprietăți țărănești plăteau o taxă anumită pentru noul fum, numită „*resmi-duhan*”. Zilerii și în general cei ce nu dețineau proprietăți țărănești și nu munceau pământul în contul lor propriu sau munceau în cont propriu foarte puțin pământ, neavând plugul și inventarul agricol necesar, plăteau o taxă numită „*resmi-nebac*.”

Din cele spuse până aci se vede clar, că românul bănățean, în raporturile sale cu proprietarul, cu spâhia, în cele mai multe locuri a căutat și a reușit să scape de sub stăpânirea directă a acestuia, răscumpărând cu o sumă globală atât diferitele dijme, cât și diferitele taxe impuse de sistemul fiscal turcesc. Astfel până și în ceiace privește taxele de fum, comunele se invoiau cu proprietarul la o anumită sumă, totdeauna inferioară numărului real al fumurilor. În asemenea împrejurări rareori un fum plătea un galben. La aceasta se adunau prin camuflarea numărului real al familiilor, prin concentrarea mai multor familii de acelaș neam în comunități familiare. Astfel la eșirea turcilor din Banat găsim câte 4—5 familii într-o comunitate familiară. Această comunitate familiară stăpânea atâta pământ, cât putea munci și cât putea „ocupa”, căci a-ăta timp, cât nu se atingea de pământul spâhiei, putea ocupa ori și cât din fostele proprietăți țărănești, devenite libere prin răirea populației.

Deși în principiu și după concepția dreptului de succesiune turcesc pământul revenea sultanului, în realitate și de fapt, excepționând proprietățile ce formau spailuguri, proprietar pe pământ a rămas românul, pe care ocupația turcească l-a găsit în stăpânirea diferitelor parcele. În loc de imposit direct către stat pentru proprietatea agricolă, românul plătea zeciuială după produsele sale²⁵⁾ impositul pe fum având un alt caracter. Și unul și altul în principiu se conveniau statului, mai exact sultanului. În realitate și în practică sultanul prin donațiuni ceda diferiților timarioji spahii și dem-

nitari aceste venituri, ca o contravaloare a unor servicii prestate sau cari urmau să fie îndeplinite de aci înainte. Timarioții erau toți aceia cari în schimbul unor servicii primeau moșii sau alte drepturi aducătoare de venituri între 3000—19.999 groșite. Erau datori, după cum am arătat a face personal serviciu militar, ducând cu ei la oaste un anumit număr de oameni înarmați și echipați. În consecință interesul sultanului era nu numai că aceste venituri să se mențină, ci și să crească mereu, căci pe măsură ce ele creșteau, creștea și puterea armată pe care la un moment dat se putea conta. Tocmai în acest scop s'au luat, după cum am arătat, diferite măsuri contra fărîmării acestor moșii, divizări practicate de beglerbey pentru a putea face donațiuni și astfel a-și mări autoritatea și prestigiul. Evident, că venitul acestor moșii era în raport cu numărul populației și astfel dacă nu pentru altceva, ci din motive militare turcii aveau interesul ca să mențină populația autohtonă, să o protejeze, să-i promoveze înmulțirea. Cu cât era mai deasă populația, cu atât „cassurile” adică spăilugurile, moșiile, înglobând și sate, erau mai rentabile. Și cu cât un „cas” era mai rentabil, însemna mai mulți oameni înarmați.

Satele încercau, la rândul lor, și posibilitățile erau date după cum am arătat-o, să se emancipeze de sub stăpânirea directă, turcească, plătind pe lângă răscumpărarea dijmei și pentru impositul pe cap de familie o sumă globală. Numărul fumurilor existente era totdeauna inferior sumei globale plătite, iar prin sistemul comunităților familiare s'a ajuns, ca sub un fum să locuiască mai multe familii. Proprietarii spăhiei aveau încă interesul să-și încaseze dijma într-o sumă globală sigură, decât cota parte de $\frac{1}{10}$ condiționată de mersul timpului, cantitatea și calitatea recoltei. Evident, că această sumă era, în anii buni, inferioară valorii recoltei ce i-ar fi revenit ca dijmă, în schimb în anii răi paguba era suferită numai de către producător și proprietarul era sigur de o anumită sumă fără a mai avea bătaie de cap cu adunarea, înmagazinarea, păstrarea și vînderea recoltei. Impositul pe cap de familie, pe fum sau poartă de drept ar fi revenit fiscului, care la început îl arenda, mai totdeauna spăhiei proprietar, mai târziu și acest venit al fiscului era donat, pentru contraservicii, după cum am arătat, proprietarului spăhie, căruia mărindu-i-se considerabil veniturile i-se măreau și obligațiunile de ordin militar.

Asupra caracterului amenzilor și taxelor judiciare nu mai stăruim. Cele dintâi erau cedate, am putea spune arendate, chinezului, cele din urmă nu se puteau încasa dela raiale, acestea ferindu-se să recurgă la justiția turcească. Cadiul era departe și în chestiunile de ordin civil numai el avea dreptul să judece, de aceia raialele se adresau chinezului. Delictele mai mici, de ordin penal, dintre supuși, cădeau în jurisdicțiunea spăhiei, proprietarului, care după cum am arătat le ceda chinezului, după cum tot acestuia erau cedate acelea mai grave, cu caracter penal.

Din cele expuse până aci rezultă, că chinezul în urma unui

concurs de împrejurări avea o situație specială sub regimul turcesc din Banat, situație datorată în parte și tradiției, chinezul fiind locul în sate și reprezentantului stăpânirii în vechile chinezate sau districte valahe. Fiind organul de legătură deoparte între autoritățile civile turcești și sat, de altă parte între proprietar și supuși, autoritatea acestuia a crescut în măsura, în care au crescut atribuțiunile sale. Atribuțiunile chinezului în schimb erau cu atât mai numeroase, cu cât mai multe dintre servituțiile raialelor către proprietar și atribuțiunile cadiului față de raiale erau răscumpărate în bani. Chinezul de fapt era recunoscut de către autoritățile turcești nu însă ca șeful vreunei autorități comunale oarecare, ci numai ca reprezentant și delegat al comunității sătești. Conform ideologiei turcești singurul stăpân absolut al raialelor era Sultanul și prin donație spăhia, care îndeplinea și funcția administrativă de reprezentant al spăilugului prin raportul său față de imperiul turcesc, prin poziția sa de întrepus între fisc și raiale.

Cum însă atât fiscul, cât și proprietarul spăhie, ba și cadiul, arendându-și drepturile, le ceda chinezului pe o sumă anumită și cum acesta personal și prin averea sa, de mai multe ori și a rudelor sale, garanta încasarea și plata acestei arenzi, în comunele unde aceste drepturi erau răscumpărate de chinez acesta prin atribuțiunile și autoritatea sa înlocuia de fapt stăpânirea turcească. Având obligațiuni de ordin material ca cele arătate, de sigur, că el trebuia să fie și cel mai bogat, se prezintă suficiente garanții și față de spăhie. Cunoscând firea omenească, evident, că mulți dintre ei, având concursul spăhiei, au devenit adevărați șatrapi ai comunei lor și pentru a obține în acest scop concursul nelimitat și necondiționat al spahiilor, de sigur că au trebuit să fie și unelte oarbe în mâinile acestora. Nu am putut constata din defterele consultate, dacă chinezul a fost ales de comună sau ba. Având însă în vedere caracterul lui de delegat al comunei, cum și obiceiurile patriarhale ale timpului, probabil că el a fost desemnat de către bătrânii comunei, de sigur la indicațiile și consensul spăhiei.

Tot din defterele ce ne stau la dispoziție și mai ales din decretul dat de Sublima Poartă înainte de evacuarea Banatului de către turci, decret asupra căruia vom mai reveni și care prefăcea într-o situație de drept situația de fapt, recunoscând nu numai dreptul de moștenire din tată în fiu a țăranului bănățean, a raialei de aici asupra pământului ce-l deținea în posesie, ci și dreptul acestuia de a-l vinde sau schimba, vedem conturându-se cari erau proprietățile țăărănești și care erau acelea ale spăhiei. Din produsele proprietății sale țăranul dădea, după cum am arătat, $\frac{1}{10}$ parte, dar din acelea ale spăhiei, din „Überlandurile” de mai târziu, din „ibrilonturile” cum le ziceau bănățeni, cum și din celelalte moșii mari, foste înainte de ocupație ale nobililor, dădea atâta, cu cât se învoiau. („Überland”-urile s’au format după izgonirea turcilor din pământurile litigioase, despre cari nu se știa dacă sunt țăărănești sau ba. În cursul ocupației turcești, mai ales în ultimele decenii din

motivele arătate acolo, unde vorbim de improprietărea țăranului, multe din moșiile spăbiilor au fost cotoprite de țărani.) Invoiala era pentru țăran cu atât mai favorabilă, cu cât erau mai puține brațele, cari să se ofere să-i facă concurență. Am văzut, că ținând seama de situația găsită aici și de concepțiile raialelor asupra proprietății și a dreptului de moștenire, raialele erau la aparență într-o situație mai favorabilă decât turcii propriu ziși, căci aceștia murind, când erau în serviciul statului, îi moștenia statul, vânzându-se la licitație toate obiectele rămase în urma lor. Vedem în fiecare act încheiat cu prilejul unor asemenea licitații de către cadîu, că după ce s'au desocotit diferitele cheltuieli, restul era vărsat fîscului, în vreme ce când asemenea obiecte erau ale unui creștin, în actul de vânzare e menționat faptul, că restul a fost dat moștenitorilor. Aceasta însă numai în celele privește pe funcționarii turci sau musulmani de aceea, cari nu aveau aici moștenitori. Intreținerea moștenitorilor funcționarilor turci, întrucât aceștia erau minori, cădea în sarcina fîscului. Familiile acestora câștigând dreptul la asistența fîscului, acesta din urmă găsea de natural să pună mâna, când mai găsea pe ce, pe averea rămasă în urma celui defunct. Cum cei mai mulți turci așezați prin orașe ca meseriași, negustori, etc. erau în acelaș timp și veterani, aveau deci dreptul, ca pensionari, la asistența statului și fîscului, în caz de deces și moștenirea acestora cădea sub regimul arătat.

Cu totul sub alt regim trăiau turcii agricultori imigrați aici, cari erau țărani liberi, plătind proprietarului turc zeciuiala ca și raialele, dar ca unii cari erau obligați și la serviciu militar, erau scutiți de celelalte angarale și îndatoriri către stat. Ba de cele mai multe ori erau scutiți și de această zeciuială când ca soldați se distingeau. Cum raialele creștine nu erau obligați la nici un serviciu militar, cum însă totuși unii dintre ei se angajau de bună voie în armata turcească, familiile acestora se bucurau de aceleași favoruri ca și populația turcească, afară de scutirea de zeciuială. Afară de ținutul Târnovei și Furlugului mai găsim armele unei populații turcești la Lighet (Pădureni de azi), la Jebel și iur, care s'a amestecat în masa populației autohtone asimilându-se complect.

Situația aici arătată a durat până în anul 1695, când Sublima Poartă pune pe picior de egalitate pe țăranul român din Banat cu acela turc, recunoscând printr-o iradee imperială dreptul de proprietate a celui dintâi și dreptul de a moșteni, din tată în fiu, pămîntul țărănesc, adică lotul muncit până aci în schimbul zeciuiei. Această primă improprietăre în Banat într-o epocă, când în Ungaria și în apus înflorea feudalismul, iar în Ungaria iobăgia era aplicată cu sălbăciea cunoscută, a revoluționat producția și cultura agricolă din Banat. Dar a revoluționat mai ales ținuturile învecinate Banatului, unde știrea, că în Banat țăranul a ajuns bun stăpîn pe pămîntul lui a produs o fierbere de nedescris în spiritele clasei de jos. Scopul urmărit de către turci a fost pe deplin atins, demonstrând maselor impilate, că sub stăpînirea păgînilor e

cu mult mai bine, decât sub aceia a creștinilor.²⁶⁾ Asupra scopurilor politice urmărite ne-am extins mai pe larg în altă parte a lucrării de față. Improprietărirea aceasta a adus într-un singur an peste 9000 familii imigranți în Banat, în majoritate români, slăbind considerabil cordonul militar de pe Tisa și Mureș, de unde au fugit multe familii sub ocrotirea Sultanului.

Dar afară de scopurile politice urmărite de Sublima Poartă, era urmărit și un scop și obiectiv economic. Atragerea de populație proaspătă în Banat era reclamată de situația demografică de atunci a acestui colț de țară.

În adevăr în cursul domniei de un veac și jumătate a turcilor în Banatul prefăcut de multe ori tabără turcească, populația de aici a dat îndărăt ca număr. Pe lângă faptul, că condițiunile sociale și economice nesigure nu promovau înmulțirea populației și armatele turcești pompau mereu elemente autochtone de aici. Vitejia strănepoșilor foștilor legionari se cerea cheltuită și ea găsia teren de manifestare atât în armatele străine, austriece, cât mai ales în celea turcești, căci asigurau pe seama familiei celui ce se angaja, pe lângă scutirea de multe sarcini și un trai mult mai omenesc decât acela de care se bucurau frații săi din Ardeal.

Soldații bănățeni colindau, alături de turci, toată pusta ungă-ră, ba până și părțile nordice, încadrați evident în unități separate, având cel mult un comandant turc, restul fiind români, sârbi și alte nații. Astfel în anul 1588 găsim în garnizoana Dregel o întreagă companie recrutată aproape exclusiv dintre români sub comanda unui agă, plătit cu 11 groșițe soldă și a unui căpitan, Hasan Mohamed, care cu tot numele său turcesc, poate să fie de altă naționalitate mai ales dacă ținem seamă, că i s'a dat ca superior un agă, lucru pe care turcii, când agă nu era el singur comandant, nu-l făceau decât pentru a exterioriza caracterul turcesc al armatei. Iată de altfel, reproduse de pe lista de soldă, numele acestor soldați drept document privind caracterul etnic al trupei: Radu D., Petru Iovan dar poate și Ioan, Radu Stoian, Kurem Mustafa, Vuc Radoșan, C. Stoian, Huseim Abdullach, Mohamed Huseim, Radu Radivoi, Ilie Ocșan Marcu Iabuncu, Damian Vuc, Ioan Vuc, Hasan Huseim, Iovan J., Mustafa D., Bobocu A., Pavel Petru, Ibrahim Timurchan, Ilie Petru, Ilie Radu, Abdi Ali, Gh. Radoșan, Bal Martin, (probabil maghiar dacă nu-i Belu), Gligorie Stoian, Stancu Radacu, Dragu Lazar, Iovan Bernaci, D. Giura, Husein Divane, Ilie Radovan, Mohamed Abdulach, Iovan Radu, Ioan Bargu, Huseim Ahmed, Pavel Radoșan, Nicolae Marcu, Bălan Radivoi, Toma Marcu, Vuit Adonicu, D. Osman, Demian Iovan, Raiacu Cato, Ali Huseim, Iova Dragu, M. Iovan, Boro Hızac, Nicola Stancu, Ibrahim Abdulach, Toma Radovici, Nicu Rădoi, Ioan Vuia, Iovan L. Abdulach, Nicolae Dimitrie, Iovan Radoșan D. Veli, Nicolae Radeu, Vuc Virăș, alt Nicolae Radoșan, Nicolae Mihail, Mustafa Mohamed, Miloș Văcmanu, Vuc Radivoi, în total 65 oameni. E de remarcat, că de și sunt între ei și de aceia cu nume turcești,

observațiile făcute în dreptul fiecăruia pe defterul de soldă după care reproducem numele, dovedesc, că sunt creștini, numele fiind luate de împrumut.

Dar găsim nume românești pe listele de plată a trupelor turcești de ocupație din toate garnizoanele Ungariei închinată Semi-lunei demonstrând, că românii aflători sub stăpânirea osmanliilor au dat în toate timpurile un contingent important de soldați turci. Desigur, că o bună parte dintre aceștia sunt bănățeni.

Astfel în anul 1545 găsim la Seghedin o companie de martașii, care pare să fie jumătate românească. Compania e comandată de un agă ajutat de următorii gradați: Iovan Berenic, Marcu Giura, Iovan Olădear, Giura Berenicu, O. Giura, A. Dimitrie și Isacu Petru, iar în anul 1551 o altă companie din același oraș, comandată de Mohamed Mustafa printre alte nume românești a trupelor are pe următorii gradați: Radu Radivoi, Brancu Iovan sau Covan, Dimitrie Bocu, Giurcu Berenic, Stoian Berenic, Mihail Iovan, Radu Stancu, Radivoi Lovin, Pavel Mali, Gligorie Stoian și Marcu Petri. În anul 1545 găsim în șanțurile dela Döbrököz, dincolo de Dunăre, aproape de Cincibiserici o companie mixtă având gradați cu numele de Dragu Radovan, Gorici Radu, Anucu Petru, etc.

Cercetând listele de plată ale tuturor garnizoanelor remarcăm numele de Berenic, care ovină foarte des acolo, unde sunt trupe mixte ca structură etnică. De asemenea și numele Vuc, uneori în variația de Vucu. Cel din urmă e un nume comun atât la noi, cât și la sârbi. În ceiace privește numele de Belenic, îl avem încă azi ca nume de familie la țărani români bănățeni, deși istoricii maghiari afirmă că ar fi un nume de botez maghiar. Ca dovadă aduc numele lui Belenic scris Belynyk și Belenihg, care alături de Filip Magnus și Bogyoszló apar ca primii reprezentanți ai vestitei familii Cenad, care a dat și pe arhiepiscopul cu același nume dela Strigoniu. Ba istoricul K. Szabó interpretând unele diplome de donațiuni de pe timpul domniei familiei Anjou afirmă, că acest Belenic ar fi identic cu numele de Belényes. Cum însă în această familie găsim pe comitele Eremie († 1256) Doncuș 1256, Micu 1256—1285, iar cu trei veacuri mai târziu pe Frusina măritată prima dată după Vasile Zolyomi, iar în urmă după Pavel Artand, sau pe fratele acestei Frusine, pe Nicolae care se căsătorește cu văduva lui Losonczy, ultimul apărător al Timișoarei, o altă Frusina, avem îndoilele noastre asupra caracterului etnic al familiei Cenad. Frusina, Eremie și Micu nici când nu au fost nume ungurești.

Independent de acest fapt, incontestabil că prin situația privilegiată, pe care o asigura pe seama familiei sale rămase acasă cel care se înrola în armata turcească renunța de fapt a mai face parte din marea familie a neamului, disparând în nenumăratele ciocniri și războaie și încetând de a mai forma o familie, a mai perpetua spița sa. Aceste pierderi continue de sânge au dus apoi la depo-

pularea Banatului astfel, încât prin iradeia imperială, prin care se recunoaștea dreptul de proprietate și de moștenire al țaranului bănațean, s'a urmărit și atragerea aici a unei populații proaspete.

Dacă până la această iradeie dreptul de moștenire a raialelor depindea de bunăvoința begului și pașei, apoi atât sultanul, cât și pașa onorau după cuviință serviciile extraordinare, de multe ori fără a se mai cerceta, dacă cel ce a binemeritat e creștin sau nu. De aceste donații sau bucurat în special maghiarii.

Dintre români nu găsim decât un singur timariot. Iată extrasul după un asemenea defter.

Timarul lui Radu Berenic, chinezul valachilor ce locuiesc în sandjagul Koppan :

Moșia Opar, care ține de satul Karád, cu un venit de 1000 groșițe și moșia Kibar, care ține tot de satul Karád, cu un venit de 1000 groșițe, în total 2000 groșițe.

Timarul lui Obrad, fiul chinezului vlah Radu : Pusta Har ce ține de satul Karád cu un venit de 1000 groșițe și pusta Ceaslo din acelaș district cu un venit de 1000 groșițe în total 2000 groșițe.

Din aceste două timare se vede nu numai felul, cum erau eludate dispozițiunile ce nu permiteau fărîmîțarea moșiilor în părți mai mici de 3000 groșițe, ci și cum se făceau donațiunile de peste 3000 groșițe fără ca cel ce a primit donațiunea să fie obligat la servicii militare. În adevăr satul Karád din sandjagul Koppan nu e într'un ținut românesc. Acolo avea însă pașa o moșie întinsă, care nu putea fi muncită din lipsă de brațe. Asigurând anumite privilegii țăranilor și venituri apreciable conducătorului lor, chinezului Radu Berenic, acesta s'a angajat a munci moșia pașei cu oamenii săi, cari s'au mutat acolo. Cum însă pașa (e vorba de pașa din Buda) nu putea să facă donațiuni de moșii cu venituri mai mari de 3000 groșițe fără a-l obliga pe cel ce a primit donațiunea să facă și serviciul militar și cum avea tot interesul, ca acesta să nu se depărteze de moșie, fiind acolo delegatul pașei, pașa a făcut donația de 2000-2000 groșițe venite pe numele tatălui și fiului acestui chinez.²⁷⁾

Cu totul pentru alte servicii, fapte de arme întotdeauna, primeau turcii donații.

Iată conținutul timarului, sau defterului de donație al lui Ali bin Huseim din anul 1587.

„Moșia Belte 3500 gr. Bise 1500 gr. Pálfa 1000 gr. complectat cu încă 1000 gr. la 7000 groșițe. Toate în ținutul Szigetvár, Numitul Ali s'a făcut demn de donație, fiindcă a atacat și a luat la goană pe ghiaurii, cari voiau să jefuiască târgul dela Calamancea și mai ales, că a luat parte și la luptele în contra blăstămatului de voevod Mihai, care a năvălit asupra țării.”

Ținând seamă de data istorică, probabil că e vorba de o năvăală, peste Dunăre, a lui Mihai Viteazul.

Din cele expuse până aci se desprinde destul de clar situația economică și socială a Banatului sub turci.

Nu am fi complecți, dacă nu am căuta să aflăm din documentele ce ne stau la dispoziție, care era situația culturală a acestui colț de țară. Mai exact religioasă.

Dacă defterele ce ne stau la dispoziție conțin date complete în ce privește biserica turcească, apoi ele sunt mute în ce privește cea ortodoxă. Un singur defter amintește, că s'a încasat (1590) pentru repararea bisericei ghiaurilor din suburbia Lipovei 400 groșițe. Cum nu fiscul făcea asemenea reparații, probabil că e vorba de o taxă de toleranță. Serviciul religios era făcut de altfel de călugări, cari se strecurau din Balcani și din țările românești, după cum reiese din descrierea de călătorie a învățatului turc Ibrahim Mustafa. În schimb credincioșii ortodocși erau răspândiți pe întreg teritoriul ocupat de turci, ba aceștia formulau, prin ierarhii lor anumite drepturi și asupra altor creștini. Cum însă biserica catolică nu numai stătea de veghe, dar se străduia și atunci ca întotdeauna să câștige prozeliți, se ciocnea cu aceasta, care și sub turci avea anumite drepturi câștigate și confirmate.²⁸⁾ Între altele liberul cult și dreptul de a repara, cu știrea autorităților turcești, bisericile și clădirile preoților și ale călugărilor.

În schimb biserica turcească era organizată și sub ocrotirea Statului.

Din defterul de soldă al anului 1624 privind pe slujitorii bisericei vedem, că turcii aveau în vilaletul Timișoarei la această dată patru geamii, mai multe moșcheie cu un total de 46 slujitori dintre cari 5 imani primi (khalfa) și 2 imani șefi, (khalfa-catib) cei din urmă probabil la Timișoara, căci ei celebrau, după cum am amintit, numai Vinerea, spunând rugăciunile pentru Sultan, și numai în geamii mai mari, cari nu existau decât la reședința pașei.

În acelaș an găsim la Timișoara trei școale turcești de diferite grade. „Mectebelul” adică dascălul de școală primară (Mecteb) Ali, cu ajutorul său „engamchan” primeau la zi 17 groșițe. Profesorul Muhjiedin, care era „chalfa-medres”, adică dascăl mai înalt, avea o plată de 20 groșițe la zi, iar profesorul Abdelbachi, care era „iklas-serifchan” adică profesor teolog, care învăța numai Coranul, 15 groșițe. Ajutorul acestuia profesorul Hasan, care nu era decât „calfa iklaschan” cu 12 groșițe. Mai erau încă alți 6 profesori de Coran plătiți tot de visterie, iar divanul pașei din Timișoara, pe lângă alți 12 funcționari mai avea și cinci ciauși plătiți cu câte 30—30 groșițe pe zi.

Dacă venitele acestor oameni ai cărții erau atât de modeste, să vedem ce venite aveau șefii puterii armate și reprezentanții diferitelor sandjacuri. Avem în fața noastră defterul, care fixează veniturile diferiților bey pentru anul 1619. Conform acestui defter Beitul sandjacului Lipovei avea un venit anual de 210.000 groșițe, Beitul sandjacului Cenadului 207.000 groșițe, Beitul sandja-

cului Giulei 298.000 groșițe, Beul sandjacului Moldovei 260.000 groșițe, Beul sandjacului Ineului 164.000 groșițe, Chazine-defterdarul 110.000 gr., Defter-kiaia 64.000 gr., Timar-defterdarul 60.000 gr., Primul iman din Timișoara 7.200 gr., Alt prim iman din Timișoara 7.200 groșițe.

Trei muezini câte 5440, 4700, 4500 gr. alți doi muezini câte 2240 și 1920 gr. Intendentul bisericilor turcești din Timișoara (a celor două geamii) 1570, celalalt personal bisericesc ca servitori, aprinzători de luminări, etc. cu câte 1200—480 groșițe, cei din urmă primind și alte daruri.

Mai important pentru problema atacată de noi este structura etnică a Banatului dela aceia epocă.

Deși romaninătatea ținutului muntos al Banatului, acela al cnezatelor valache, nu-o contestă nimeni, în schimb unii istorici maghiari pretind, că la câmpie ei erau acasă la ei, că câmpia era maghiară. În sprijinul acestei afirmații ei se referă la registrul zecimilor papale mai vechi, uitând însă să spună adevărul întreg și anume, că și schismaticii, cum eram noi considerați, plăteam aceste zeciuiele, pentru a fi lăsați în pace, pentru a fi tolerați și a fi scutiți de persecuțiile religioase. În logica lor simplistă acești istorici afirmă, că acolo, unde s'a plătit zeciuală, exista o parohie catolică și deci noi fiind schismatici, acolo unde era parohie catolică nu puteau fi decât numai maghiari, alți catolici neexistând. Plecând dela premisa greșită a identificării plății zeciuiei papale cu existența unei parochii catolice acești istorici trag o încheiere cu totul eronată. Doar există nenumărate decrete de privilegii date pe seama valachilor din Banat, dar nu de pe teritoriul cnezatelor, unele din nemijlocita apropiere a epocii dezastrului dela Mohács, unde aceștia sunt scutiți de aceste zeciuiele. Era deci un privilegiu scutirea, lucrul normal fiind ca schismaticii, să plătească pentru a fi lăsați de biserica apuseană și reprezentanții acesteia să se roage la Dumnezeu după datinele și ritul lor.

Acestea știute să vedem, care era situația etnografică a Banatului la începutul domniei turcești.

Avem în fața noastră defterul asupra impozitului pe cap al ghiaurilor din Sandjacurile Cenad și Arad, editat în anul 965 (1557, 23 Oct.—1558, 12 Oct.) pentru sandjacurile Cenadului și Aradului ce au ținut mai târziu tot de pašalicul Timișoarei. Reproducem nominal pe capii de familie din comunele acestor sandjacuri pentru a se vedea după numele lor de ce neam au fost.

Orașul Cenad: *Pavel Cevaș, Bikaș Coloman, Suci Ion, Fogaș Imre, Martin Cașu, Mihai Santol, Francisc Toth, Dimitrie Lucaci, Gligorie Marta, Mihai Tar, alt Francisc Tot, Mihai Cenad, Blaj Jude Mihai Fodor, Ambruș Maroș, Stefan Fösüs, Lörintz Ianos, Ladislau Tot, Nicolae Monariu, Blaj Dacu, Gligorie Kis, Ion Sebeșan. Mihai Varga, Gheorghe Kocsis, Matei Călaz, Gligorie H., Andrei Sitaș, Balint Tur, Matei Tot, Iacob Vameș, Carol*

Iacob, *Blaj Galu*, Martin Varga, Ion Kis, Gligorie Tot, Mihai Nagy, Gligorie Georges, Lucaci Nemeş, Ioan Sion, Gligorie Kovács, Andrei Păciu, 45 case din cari 5 noi.

Satul Herteg: *Milutca Laşcu, Iovan Balint, Berta Vuc, Sasu Nicola, Giura Nildaci, Dtrie Locic, Dtrie Radonic, Iovan Radonic, Nicşa Bărcălaz, Giugea Vana, Andrică Crohaz, Demne Harnic, Stoian Chescic, Petru Cosovic*. 14 case din care 2 noi.

Peteu: *Gaspar Roja, Balint Roja, Tar Tomas, Demenei Ambruş, Laurenţiu Catu, Dtrie Demenei, Toma Tormaş, Ambruş Roja, Micu Ioan, Mihai Tormaş şi Francisc Turma, Benedict Piros, Gligorie Ardelean*. 13 case din care 1 nouă.

Szentegyház: Nagy Vincze, Nagy András, Disznod Antal, Damian Dubrosin, Laurenţiu Suvac, *Ambruş Roja, S. . . Gligorie, S. . . Ion, Petru Ococi, Francisc Sechiu, Magyar Ianos, Kocsis Iános, Csatai Albert, Lucaci Căpuş*. 14 case.

Chichinez 10 case (locuitorii au fugit).

Chriştiur 10 case (locuitorii au fugit).

Giala-mare: *Ion L., Fekete Benedek, Balint Cur, Kilas Kálmán, Ioan Pacă, Fekete Kálmán, Kocsis Mate, Huszar Ambrus, Toldi Ferencz, Petru Petac*. 10 case.

Beba: *Gligorie² Cenad, Ioan Ecean, Farkas Jakab, Sebastian Pască sau Pascu, B. Ciandu, V. Gligorie, Demian Giuraş, Uzsoras Istvan, Kis Lukacs, Andrei Vaiu, Petru Borbaşu, Uzsoras Ferencz, Tămaş Ciatu, Blaj Ciatu, Patkos Imre*. 15 case.

Setia: *Râna Rădman, Acioten Aciaric, Belic Boală, Stancu Beniş, Ioan Stancu, Ioan Sârcea, Stoian Lanic, Petre Baucă, Vasilie Rancu, Ioan Voianic, Luca Gormar, Iacob Vregic, Petoc Bieşa, Petru Dornic, Toma Milic, Nicu Pavel, Radici Milic, Nicola Corin, Stoian Lucaci, Dtrie Stagă Dtrie Drăganic*. 21 case dintre cari 1 nouă.

Giala mică: *A. Matei, Ioan Toma, Szabo Laszlo, A. Stefan, Gorşa Toma, Talişas Balint, Cizu B., Petru Domboi, Sajtós Ferencz, Ioan Genu, Ioan Bărcaş, Baltazarie Bărcaş, Mihai Dragu, Mihai Bărcaş, Gligorie Căneu, Martin Bărcas*. 16 case dintre cari 1 nouă.

Torvaş: *Petru Benea, Csontos Mihaly, Csontos Ferencz, Gregorie Sabău, Pavel Boros, Blaj Boros, Mihai Gaspar, Irto Benedek, Kovacs Mate, Gheorghe Irto, Pavel Besnea, Vértesi Balázs, Ion Damocu, Dionisie Boros, Matei Căndea, Gligorie Bratcu, Gheorghe Boriz, Antonie Vida, Martin Veres, Szabó Tamas, Fekete Pal*. 21 case dintre cari 1 nouă.

Oroszlános: Despre comuna aceasta scriu şi istoricii maghiari, aducându-o drept argument, că dacă aceasta a fost maghiară, atunci şi restul comunelor au fost maghiare. Se vedem ce fel de maghiari au locuit aici: *F. Bacu, Mihai Bacu, Mihai Buzean, Gheorghe Dobos, Coiatu Toma, Fogas Orban, Petru Măcin, Matei Ambrus, Tot Lőrincz, B. Măta, Petru Mac, Nemes Benedict, G. Tomaş, D. Tomaş, J. M., Matei Ambrus, Nagy Balint, Nagy Lukács, Csóvargó Imre, Lőrincz Ambrus, Csoma Kelemen, Vincze Imre, Nagy Mihály, C. Cată, Matei Boros, Csóvargó Istvan, Ctin Segin*,

Marica Stoicu, Blaj Dobos, Orban László, Andrei Iacob, Nagy Antal, Stefan Ococi, Csikos Benedek, Szép István, Szőke Benedek, Nagy Lőrincz, Szentős Benedek, Gligoriu Vatu, Silea H., Borodi Antal, Tot Gergely, Petru Geberea, Petru Lucaci, Ioan Cosu. Total 45 case dintre cari 17 românești.

Răbai (Rabé): Balint Petru, Kis János, A. Bărcas, Csomor Benedek, Nagy T., Simion Matei, Nemes Lőrincz, Farkas Ferencz, Nagy István, Dezső Agoston, Farkas Pál, Szabó Fabian, Vörös Ferencz, Fabian Săitolu, Pavel Tomoc, Ioan Chizdian, Ioan Coasă, Katona Tamas, Vas Ambrus, Petru Coasă, Gligorie Săitolu, Ioan Beloan, Szanto Fr., Szabó B., Blaj Cigărean, Karikas Ambrus. 27 case dintre cari una nouă.

Sanad : Toma Nicola, Marcu Nicola. 2 case.

St. Nicolau : : româno-sârb cu 10 case dintre cari 2 noi; Meg. . : româno-sârb cu 17 case dintre cari 1 nouă; Canija : magh.-sârb-român cu 85 case dintre cari 35 noi; Botor : magh.-sârb-rom. 18 case dintre cari 4 noi; Saravola : magh.-sârb-român 33 case dintre cari 3 noi; Comloș : magh.-sârb-rom. 3 case; Alt Comloș : magh.-rom.-sârb 9 case; Teremia : magh.-sârb-rom. 23 case dintre cari 1 nouă; Alt St. Nicolau : magh.-sârb-rom. 30 case dintre cari 1 nouă; Banbristur : magh.-sârb-rom. 10 case; Pade : român-sârb cu 40 case; Ladan : rom.-sârb 14 case dintre cari 1 nouă; Homocria (Mocrinul de azi) : rom.-sârb 30 case; Egres (Igrisul de azi) : rom.-sârb 4 case; Dedemszeg : magh.-rom.-sârb 14 case; Deszka : magh.-rom.-sârb cu 20 case dintre cari 2 noi; Szombor : magh.-rom.-sârb 8 case; Fecskés : magh.-rom.-sârb 35 case dintre cari 1 nouă; Cioka : magh.-rom.-sârb 13 case; Velika St. Peter : rom.-sârb. 17 case; Periam : 7 case evacuate, locuitorii fugiți; Hadmad : 3 case, evacuate, locuitorii fugiți; Katos : magh.-rom.-sârb. 7 case; Cincas : rom.-sârb. 7 case; Katos : magh.-rom.-sârb 11 case; Saitin : magh.-rom.-sârb cu 12 case, dintre cari 2 noi; Bagocs : magh.-rom.-sârb 45 case, dintre cari 5 noi; Makó : magh. cu 300 case, dintre cari 150 noi; Kopanes : magh. 9 case; Földvár : magh.-rom.-sârb 15 case; Szöllős : magh.-rom 17 case; Csomorkan : magh.-rom.-sârb 26 case; Szent Lőrincz : magh.-rom. 60 case, dintre cari 15 noi; Tövinős : magh.-rom 36 case, dintre cari 1 nouă; Szt. Miklós : magh.-rom. 4 case; Tarnak : magh.-rom. 10 case dintre cari una nouă.

Mai avem in Nahia Cenadului încă 11 sate dintre cari Nădlacul româno-sârb cu 50 case dintre cari 5 noi, Mănăstirul de Canija rom. sârb. 15 case dintre cari 3 noi, o comuna Baziaș rom.-sârbă cu 4 case, azi dispărută, Mezőhegyes tot rom.-sârbă cu 4 case Salatca rom.-sârbă cu 7 case dintre cari 3 noi.

In Nahia Vásárhely (Hodmező Vásárhely) din 20 sate 6 sate și anume Der.....ház cu 7 case, Tőke cu 13 case, Apor cu 7 case Kentőváros cu 7 case, Igasul cu 2 case și Teșul cu 10 case locuite de familii rom.-sârbe.

În Nahia Fellak (probabil Fenlak) din sandjacul Pașei (sandjacul Timișoarei) găsim următoarele comune:

Kalnák: rom.-sârb. 31 case; Pankota: rom.-sârb. 70 case; Törökház: rom.-sârb. 54 case; Asztalnák: rom.-sârb. 26 case; Gerefeni: rom.-sârb. 60 case; Monar: rom.-sârb. 28 case; Badarlak: rom.-sârb. 32 case; Szölös: rom.-sârb. 49 case; Novac: rom.-sârb. 29 case; Obanci: rom.-sârb. 14 case; Zádorlak: rom.-sârb. 14 case; Udvarin: rom.-sârb. 13 case; Csomrok: rom.-sârb. 5 case; Tökös-Telek: rom.-sârb. 20 case; Bodoroc (Bodrog): rom.-sârb. 10 case; St. Demeter: rom.-sârb. 7 case; Sag: rom.-sârb. 28 case; Tötin: rom.-sârb. 16 case; St. Petru: rom.-sârb. 18 case; Telenk: rom.-sârb. 16 case; Rodouț: rom.-sârb. 7 case; Seboseg: rom.-sârb. 2 case.

Acelaș defter mai conține Nahia Aradului, a Bihorului și a Zărandului, cari fiind dincolo de Mureș sunt interesante numai pentru faptul, că arată care era structura etnică a 162 comune aflătoare în aceste circumscripții administrative, acum aproape 400 ani. Defterul e semnat de către Mohamed cadiul din Timișoara.

Nu mai puțin interesant e pentru a vedea structura etnică a Banatului dela această epocă, defterul din anul 1581, cuprinzând cu numele și numărul oilor pe proprietarii de oi din sandjacul Banatului.

Nahia Cenad: Satul Cioca: Giura Daș 55 oi, Gereă Tovin 506 oi, Gofa Bargic 162 oi, Mihai Bisea 302 oi. — Total 1025 oi. — **Satul Sombor:** Culici Gălad 208 oi, Toma Boitos 297 oi, Stefan Maiș 590 oi. — Total 1095 oi. — **Satul Toracea:** Lazăr Mefic 678 oi, Maca Luchin 191 oi. — Total 869 oi. — **Satul Merec** (Szöregul de azi): Nemulic Osari 525 oi, Lucaciu Mladen 228 oi, Latcu Nicovic 117 oi, Dimitrie Doican 122 oi, Pavel Sobona 185 oi, Ion Giurgu 75 oi, Stoian Mladin 202 oi, Ioan Doican 408, oi, Mihail Cermenic 261 oi, Mladin Văian 37 oi, Radici Doican 56 oi, G..... Novac 217 oi, Petru Berevecic 141 oi, Dimitrie Sibosi 89 oi, Petru Iovin 82 oi, S..... Crasa 165 oi, Stoian Racivel 140 oi, Mihai lecu 138 oi. — Total 3178 oi. —

Iată deci în comuna Szöreg, aparținând azi Ungariei și fiind ungurească la 1581 nu găsim picior de maghiar între cei 19 proprietari de oi.

Satul Dugheselia: Vuia Surdecea 282 oi, Iancu Galavic 49 oi, Gheorghe Dornic 202 oi, T..... Nicolic 175 oi, Ioan Michail Nicola Lescean 79 oi. — Total 960 oi. — **Satul Sarafola:** T..... Demitrovici 343 oi, Petru Radonitu 52 oi, C..... Radonitu 265 oi, Iancu Radici 80 oi, Mihail Vărgit 129 oi. — Mai urmează și alte nume româno-sârbe. — Total 3805 oi. — **Satul Rebes:** Toma Ciato 536 oi, Ioan D..... 458 oi, Osvat Balint 581 oi. — Total 1555 oi. — **Satul Ladani:** Gaspar Boda 328 oi. — **Satul Egris:** (Igrîșul de azi) Ioan Sobona 121 oi, Ioan Macila 247 oi. — Total 368 oi. — **Satul Giala-mică:** Toma Kis 450 oi. — **Satul Canija-Mănăștiur:** Stoian Lesit 337 oi, Lora S.....itu 350 oi, Dimitrie

Bozdovici 200 oi, Radu Pavlovici 100 oi, Marcu M.....it 41 oi. — Total 1028. — **Satul Hodin** : Nicolae Mlatit 424 oi, Nicolae R... 155 oi, L.... Vasil 71 oi. — Total 650 oi. — **Satul Desc** : Vasile Balog 480 oi, Lorintz Ambrányos 200 oi, Cioacă 481 oi, Mihai Du..... 140 oi, Baldi Koszorus 385 oi, Laurențiu Vână 230 oi, Gligorie Sânta 345 oi, Imre Nagy 150 oi. — Total 2422 oi. — **Satul Homocrin** (Mocrinul de azi) : Mihai Vareș 115 oi, Mihai V..... 649 oi, B..... Ciarovit ? oi, Mihai Tudor B..... 163 oi, Ioan Tomorlovut 342 oi, S... Dolminit 311 oi, Gal,... Obranovici 311 oi, B... Obrenovici 156 oi, Cr.... O.... 89 oi, L... Băchici 80 oi, Berin Lascu 60 oi, Ioan Dorit 55 oi. — Total 2641 oi. — **Satul Sânta** : S..... Lehnovita 248 oi, Lia Oțariu 213 oi, Mihail Oțariu 120 oi, Petru Lescu 138 oi. — Urmează și alte nume românești și sârbești cu un total de 5658 de oi. — **Satul Veresház** : Gheorghe Radvan 102 oi, Lora Rancu 53 oi, Marcu Nicolici 35 oi. — Total 190 oi. — **Satul St. Nicolau** : Vucu Rai 120 oi, Nicolae Rai 65 oi, Nicolae Lovit 154 oi, Do Iosit 50 oi, urmează încă câteva nume românești împeștrite cu nume slave cu un total de 1595 oi. **Orașul Canija** : Ioan Bercu 217 oi, Dimitrie Veru 196 oi, Csolnek Tomás 111 oi, Andrei Giuruc 315 oi. — Total 899 oi. — **Satul Oroslanos** : Andrei Nagy 387 oi, Iani Alas 255 oi, Balint Marcu 252 oi, Iani Pasztor 132 oi, Iani Tot 351 oi, Pavel Dubos 263 oi, Petru Toma 250 oi, Ioan Mătu 410 oi, Pavel Fr. 10 oi. — Total 2310 oi. — **Satul St. Ioan** : Francisc Tisa 500 oi, Gligorie Uza 190 oi, Suba Mihai 341 oi, Pavel Va.... 210 oi. — Total 1241 oi. — **Satul ...ra** : Viras Radonit 67 oi, Andrei Pavel 106 oi, P.... Ioniț 69 oi, Iancu Ilin 348 oi. — Total 590 oi. — **Satul Rabe** : Ra... (probabil Radu) Rădván 129 oi, Iancu Vu.... 240 oi, V.... Marcel 245 oi. — Total 614 oi. — **Satul Cheliu** : Marcu Oțar 148 oi, Ivan Borit 76 oi, ...ocu Odțar 32 oi, Stoian B... 68 oi, L.... Devit 30 oi. — Total 354 oi. — **Satul Pade (Padina)** : Andrei Părlit 145 oi, L... Do..... 99 oi, B.... Brancovici 144 oi, Ioscu Do 48 oi, Iancu Do 27 oi. — Total 363 oi. — **Satul St. Nicolau** (altul) : Radu B... 539 oi, Stoian Radu 323 oi, Ioan Lucaci 577 oi, Nicolae Iac 243, Ioda Dosici 187 oi. **Satul St. Loran** cu locuitori români, puțini sârbi, total 1874 oi. Idem **Satul Ioan** cu 1385 oi. Idem **Satul Periam** cu 1919 oi. **Satul Ra....** : Berta Conit 1199 oi, Ioan Zină 762 oi, Stoian Arici 321 oi, Ioan Măcărici 513 oi, Mihai Bati 198 oi, Balint Măcărici 140 oi, Stefan Raț 54 oi, Blaj Dican 355 oi, C.... Farkas 283 oi, Ioan Ciotu 376 oi, Mihai Nagy 292 oi, Luca Dejdu 236 oi, Grigorie Santa 223 oi, M....t... Smolan 82 oi. — Total 5097 oi. — **Satul St. Petru-Mare** : Mihai Popovici 58 oi, Mihai Jocit 68 oi, Petru Răit 127 oi, M. Belit 273 oi, Stoian Stoi-ceoit 289 oi, mai urmează încă 7 nume românești, parte slavizate cu un total de 2184 oi. **Satul Pera** : 20 nume românești cu 8600 oi. **Satul Turvar (?)** : Toma Doată 660 oi, Andrei Văndac 364 oi, Benedict Ornu 267 oi, Martin Petru 255 oi, Gaspar Băran 521 oi. — Total 2067 oi. — **C...haz** : probabil Cerneteazul de azi, căci

in Nahia Fenlacului nu e luat. 3 nume românești un total de 236 oi. **Berciola (?)**: 10 nume românești cu un total de 2184 oi. **San-cul-mare**: 10 nume românești 3 sârbești cu un total de 3244 oi. **Sîn (?)**: Kadu Padobrad 109 oi. **Telek (?)**: 4 nume româno-slave cu 328 oi. **Vinca**: (Vinga de azi) cu 4 nume românești și cu 1173 oi. **Sucianu-mare**: cu 23 nume dintre cari 16 românești, cu 2585 oi. **Sucianu-mic**: 16 nume românești, unele dintre ele scrise cu terminațiune slavă, cu 2223 oi. **Variaș**: 31 nume dintre cari 14 românești, restul slave, albaneze 2 turcești. — Total 3298 oi. — **Cumsalos (?)**: 6 nume româno-sârbe cu 973 oi. **Hollos**: cu 22 nume dintre cari 12 românești, restul sârbo-albaneze, cu 4821 oi. **Oro-sîn**: cu 5 nume românești, cu 1247 oi. **Giala-mare**: cu două nume rom-slave, cu 362 oi.

Nahia Fenlacului. Orașul **Fenlac**: 15 proprietari cu 1105 oi, 9 nume românești, 6 sârbești; **Odorin**: 11 nume, 7 românești, 4 sârbești, cu 1679 oi; **Sag**: 15 nume, 8 rom., 7 sârbi, cu 2141 oi; **Törökház (?)**: 7 nume, 3 rom., 4 slave, cu 2108 oi; **Torin (?)**: 14 nume, 7 rom., 7 sârbești, cu 2184 oi; **Pancota**: 6 nume, 5 rom., 1 sârbo., cu 910 oi; ... **meu (?)**: 3 nume, 2 rom., 3 slav., cu 354 oi; **Monar**: 5 nume, 4 rom., 1 slav., cu 1114 oi; **Sft. Petru Mare**: 4 nume, 3 rom., 1 slav., cu 505 oi; **Bodroc**: 7 nume, 6 rom., 1 sârbo., cu 1057 oi; **Sf. Dimitrie**: 4 nume, 3 rom., 1 slav., cu 906 oi; **Gerefeni**: 11 nume, 8 rom., 3 slave, cu 2295 oi; **Zadorlac**: 9 nume, 8 românești, 1 slav., cu 848 de oi; **Cicherze (?)**: 7 nume, 6 românești, 1 slav., cu 981 oi; **Opanț (?)**: 8 nume, 6 rom., 2 sârbo., cu 1122 oi; **Seleuș**: 19 nume, 13 rom., 6 slave, cu 2534 oi; **Tököstelek (?)**: 9 nume, 8 rom., 1 slav., cu 1186 oi; **Veresgyán**: 11 nume, 7 rom., 4 sârbo., cu 2377 oi; **Horc ... u (?)**: 4 nume, 3 rom., 1 slav., cu 1007 oi; Orașul (**Cetad**) **Cetate**: Vucu Donit cu 491 oi; **F. Mer .. az (?)**: Iani Gelmegean cu 58 oi și Pavel Suncă cu 165 oi, total 223 oi.

Prezentul deșter întocmit și scris in ziua de 19 a lunii Săfar anul 990 (15 Martie 1582).

Din cele expuse aci se vede care era nu numai structura etnică, dar și situația economică a Baratului de Vest de acum trei veacuri și jumătate.

Dacă în nahia Cenadului mai găsim și unele nume ungurești prin unele sate, apoi ele dispar cu totul in nahia Fenlacului. De altfel este istoricește dovedit, că frontiera elementului românesc prin ciobanii săi și familiile acestora a depășit Tisa, dând chiar nume românesc ținutului sudic dintre Tisa și Dunăre.

Dar după cum am spus, nu întinderea peste măsură și într'un strat subțire a elementului românesc din Banat a făcut posibilă schimbarea structurii sale etnice de mai târziu, ci mai ales faptul că armata turcească a pompat mereu elemente românești din aceste ținuturi prin privilegiile ce le oferea familiilor acestora. Găsim astfel în unele garnizoane de dincolo de Dunăre trupe de martaloți sau haidamaci cumpuse in majoritate din români și dat fiind faptul, că

sunt unele nume, ce nu obvin decât în Banat, probabil că e vorba de bănăţeni.

Evident, că în asemenea condiţiuni populaţia s'a rărit mereu, cei ce alegeau cariera armelor ca mijloc de existenţă fiind pierduţi pentru familiile lor. În tot cazul ei, legaţi fiind de oastea turcească, nu mai formau familii noi.

Iradeia imperială dată în anul 1690 de către Poarta Otomană, prin care ţăranul bănăţean se declară bun proprietar pe pământul stăpânit de el recunoscându-se în acelaş timp şi dreptul de moştenire din tată în fiu, dreptul de înstrăinare a pământului stăpânit de el, al cărui proprietar absolut a devenit în baza acestei iradeie, nu era numai un act politic, ci şi unul de prevedere militară, prin care se intenţiona atragerea în Banat a elementului ce forma cordonul militar de pe Mureş şi Tisa şi mai ales slăbirea hinterlandului acestui cordon, unde înflorea feudalismul şi de unde iobagii despoiaţi de drepturi ar fi alergat sub ocrotirea Semilunei, putând deveni aici proprietari, lăsând astfel pustii tinuturile, de unde cordonul militar şi armata ce ar fi operat pe acest cordon trebuia să se aprovizioneze, — precum şi unul economic. Stratul tot mai rar de populaţie din Banat nu mai putea munci întreg pământul. Intinse câmpii şi văi se transformau în băltoace. Agricultura era părăsită tot mai mult în favoarea creşterii vitelor ce se putea face cu mai puţine riscuri, fără teamă de inundaţii, cari mai ales primăvara prefăceau întreaga câmpie a Banatului într-o mare de ape.

Din sancţiunile mai mult decât oribile ce se aplicau grănicerilor ce-şi „vindeau nevestele la turci” sau „le lăsau să fugă la turci în Banat”, ori „fugeau ei la turci şi erau prinşi”, formule sub care se ascundea dezertarea acestora în Banat, trimiţându-şi aici înainte soţiile şi eventual şi copii, cum şi dintr-un ordin imperial, trimis comandamentului cordonului militar, punându-i se în vedere să păzească bine trecătorile Mureşului pentru a opri pe iobagi de a fugi la turci şi dintr-o adresă trimisă aceluiaş comandament de către nobilii din Biharia cărora le fugiau iobagii români, vedem, că obiectivele politice şi militare urmărite de turci prin această „improprietărire” au fost atinse.

Unii istorici austrieci cifrează la 9—10 mii numărul familiilor ce s'au strecurat în Banat în urma noului regim de proprietate ce s'a inaugurat aici la 1690. De sigur, că cifra depăşeşte realităţile şi a fost exagerată în urma alarmei dată de nobilii din Biharia, Zărand şi Huniedoara.

Din această reformă socială, cum şi din faptul, că în Banat deşi în fapt s'au acordat drepturi aproape nelimitate, după cum am arătat, reprezentanţilor unei autorităţi nerecunoscută nici odată formal, chinezilor satelor, cum şi din măsurile militare şi economice luate între 1690—1716, — vedem că turcii considerau această pământ ca un pământ turcesc, hotărâţi să-l apere până la sfârşit.

În ceiace privește pe chinezii satelor, în opoziție cu situația din pašalicul Budei sau Oradiei, unde aceștia erau recunoscuți ca atare prin nenumărate ordine ce le primeau dela pașe, bey, etc. și alte autorități turcești, chinezii din Banat, în toate documentele sunt recunoscuți numai ca giranții și reprezentanții unei colectivități mai mici sau mai mari și nu ca reprezentanții unei autorități, ca unii ce sunt făcuți responsabili fie pentru îndeplinirea unor obligațiuni de ordin material, fie de natură administrativă.

În orice caz din cele relatate până acum suntem îndreptățiți să credem, că nici imigrările prilejite de această improprietărire nu au putut să schimbe structura etnică a Banatului. Nouii veniți erau originari din Bihor Zărand și Hunedoara deci, din ținuturi românești. Este adevărat că printre imigranții acestei epoci se găseau mulți dezertori din cordonul militar, dar acest cordon militar era alcătuit și el din rascieni, numire colectivă dată sârbilor, românilor, albanezilor, grecilor, arnăuților etc. creștini veniți din Rascia. Numărului românilor rascieni, mai ales pe porția de pe Mureș a cordonului militar, i-s'a mai adăugat și un mare număr de români băștinași din regiunea graniței, astfel că în felul acesta elementul românesc a devenit aproape covârșitor pe această porțiune a cordonului. Deci emigranții de pe acest cordon au fost în cea mai mare parte tot români.

Tot în această epocă se mai strecoară în Banat și un număr de *ceicazi*, tot grăniceri de pe Tisa, deci tot rascieni. Nu avem nici un indiciu ca aceștia să fie fost sârbi, ci rascieni, pe cari însă în mod greșit îi confundă încă mulți istorici cu sârbii, din cauza că istoricii maghiari i-au numit la început „*ráczo*”, fiindcă au venit din Rascia (*Ráczország*) și au trecut această numire și sârbilor, aceștia din urmă purtând această numire la unguri și până în timpurile apropiate. Dealtfel sârbii, refugiați între Dunăre și Tisa și între Drava și Sava din fața invaziei turcești, bucurându-se de toate privilegiile acordate lor prin diploma leopoldiană, nu era logic să fugă în Banat, sub stăpânirea turcească, de care au fugit.

..

Prin aceasta credem că am dovedit suficient că dominațiunea turcească în Banat nu a schimbat aproape cu nimic caracterul etnic al acestei provincii. Penetrația cuceritorilor maghiari s'a oprit la Tisa și Mureș. Dincoaci de Tisa și Mureș, închisă de Dunăre și cu spatele răzimată în Carpați, populația acestui ținut și-a continuat traiul său neschimbat peste veacuri, sub dominațiunea maghiară, dar fără să cedeze nimic din înfățișarea etnică a ținutului. Ocupația turcească a găsit aici un ținut românesc, care tot românesc a rămas și după cei 150 ani de dominație musulmană.

NOTE

1. — Defter din cuvânt în cuvânt carte, notiță, listă. În sensul de aici diplomă, decizie, hotărâre, „Defter müfassel”, hotărâre parțială, „defter idsmal” hotărâre finală, rezumând întreaga problemă sau donațiune. Se dădea, când donațiunile priveau moșii ce erau pe teritoriul mai multor pașalicuri. Defterdarul era primul funcționar administrativ în pașalic și era oarecum independent și de beglerbey sau pașă, având sub controlul său și veniturile acestuia. Are mari venituri, după cum am arătat în altă parte, evident mai mult venituri ce nu erau înscrise nici unde. Trăiește în mare lux și are atribuțiuni enorme. El emitea defterele pentru donațiunile ce le putea face pașa, adică a moșiilor și alte drepturi ce aduceau un venit sub 20.000 axini sau groșițe. Se mai numea și „nazur”. „Defter-kiaia” era substitutul defterdarului, iar „defterkhane” era numit oficiul de sub administrația defterdarului corespunzând în parte administrațiilor financiare de azi. Tot în atribuțiile defterdarului cădea controlul decretelor de donație venite dela Stambul și introducerea titularilor în stăpânirea obiectelor sau moșiilor donate. Defterele despre care vorbim conțin între altele și listele de plată, verificate de defterdar, asupra soldelor armatei de ocupație. Der importanța principală a defterdarului era, în sensul noțiunilor de azi din Banat, că el era conducătorul și șeful unui fel de cadastru sau carte funduară a tuturor moșiilor și veniturilor ce formau vre-o donațiune, — evident cu anumite obligamente, — dintr-un pașalic. Se mai numea și timar-defterdar, fiindcă el emitea, la ordinul pașei, decretule de donațiune, privind donațiunile pe cari pașa avea dreptul să le facă. Defter-kiaia, sau defter-kiaiasa pe lângă rolul de substitut al defterdarului, îl mai avea, în cadrul „defterkhane”-ului, și pe acela de supraveghetor al veniturilor fiscale de altă natură. Defterdarul din pașalic era în rang cu beyi și uneori ajungea chiar pașă. De altfel tot defterdar se numea și visternicul imperiului otoman.

2. — Dealtfel în general nici o limbă, ca cea turcească nu folosește așa de des aceeași expresiune pentru noțiunile înrudite și deci dând posibilitate la mai multe interpretări și greșeli. De exemplu: bimbași sau binbași e un titlu, un grad, pentru comandanții forței armate din teritoriile ocupate, care se dădea și beyilor sandjaciurilor mai mari. Ca grad ar corespunde colonelului de azi. Ei bine cu toate că expresiunea privește un grad de armată și cu toate că limba turcă are expresiunea de „efendi” sau „domn” pentru funcționarii mai înalți, cari nu fac parte din cadrele armatei, din obișnuință sau curtoasie, nu putem ști, adeseaori și acești din urmă erau numiți bimbași, expresiune ce a intrat și în limba populară. În Bănat expresiunea, „că doar nu ești tu bimpașa” înseamnă, că doar nu ești tu domnul atotputernic, care poți face, de capul tău, tot ce vrei. Asemenea și bași însemna de fapt pe conducătorul unei secțiuni de zece oameni din armata de ocupație, adică în sensul de azi sergentul. Și fiindcă secțiunea se numea bölük, conducătorul ei se numea bölükbași. Cu toate acestea tot bași se numea și agentul fiscal, mai exact percepătorul care încasa arenda moșiilor arendate. Dealtfel pentru lămurirea deplină a cetitorului e bine de știut, că bimbași pensionat sau invalid, ori veteran. de și eșit din cadrele armatei avea dreptul să-și păstreze titlul, mai exact se putea numi bimbași. În celace privește pe bași, pe sergent, după cum arătam la locul privitor la finanțele Banatului, pentru anumite posturi de mai mică importanță erau preferați veteranii, foști gradați în în armată. Ceiace nu înseamnă, că toți acești mici funcționari să fi fost soldați sau gradați. Cu toate acestea numirea a trecut și asupra percepătorilor, eminilor mai mici în grad.

3. — Magyarországi Kincstári Defterek. Edit. Acad. maghiare.

4. — Pașalic district, mai exact provincie, parte de țară. În fruntea ei stătea un begler bey, adică șef bey. El era guvernatorul și în același timp comandantul unei provincii, care la rândul său avea în subordine și sub comanda sa mai mulți bei. Beglerbeyul era totdeauna rangul sau mai corect gradul de pașă, în

fața lui sunt purtate trei cozi de cal. Afară de cele 3 pașalicuri (de Timișoara, Buda și Canija), în secolul al XVII. În Europa Turcia a mai avut un singur pașalic independent, acela de Rumelia, restul imperiului fiind împărțit în sandjaciuri ce țineau direct de Stambul. Mai târziu s'a dat o eltă împărțire imperiului. Pașalicul se mai numea și „ejalet” exprimându-se și vilaiet. Sub un beglerbey erau mai mulți beyi, titlu și grad mai mici decât acele al pașei, căruia Sultanul nu i-a dăruit decât o singură coadă de cal. Era guvernatorul unei subdiviziuni a pașalicului numită sandjac și era comandantul spăhiilor și timarioșilor și a oastei adusă de aceștia, stând evident, sub conducerea pașei, beglerbeyului. Sandjac înseamnă de altfel steag, turcii împărțind fiecare teritoriu ocupat în steaguri sau subdiviziuni, cari dădeau, sub regimul militar arătat, un anumit număr de soldați. Comandantul și guvernatorul unui sandjac era beyul. În primele timpuri, sub Sultanul Suleiman și Selim toate teritoriile ocupate erau împărțite numai în sandjaciuri și numai mai târziu, după 1590, cu întinderea extraordinară a acestor teritorii, ele au fost încadrate în vilaiete, adică guveronii, în fruntea cărora era așezat locțiitorul Sultanului, pașa și beglerbeyul. În timpul cât teritoriile ocupate erau împărțite numai în sandjaciuri și beyul putea face anumite donațiuni; odată cu organizarea acestora în pașalicuri aceste drepturi trec asupra pașei în limitele arătate în lucrarea de față, bey rămânând numai comandanții și guvernatorii sandjaciurilor, fără a mai exercita drepturi, cari de altfel erau ale Sultanului. Beg în limba arabă se numește „miri liva” și înseamnă principele unui steag.

5. — Khass în sens original înseamnă moșia proprie a Sultanului, iar la început localul interior al palatului său unde își avea visteria. În sens transpus s'au numit apoi toate proprietățile fiscale. Khasinedar, ajutorul defterdarului însemna deci și administrator fiscal. Ungurii îl numiau pe acesta din urmă și „hasznadar” expresiune, care a pătruns la timpul său în Banat. În Turcia veche erau cunoscute de altfel patru feluri de proprietăți: 1) „khassai humainu” adică proprietățile Coroanei Sultanului sau ale Sultanului personal, noțiune elastică în care erau încadrate, considerând regimul absolutist, toate proprietățile; 2) pământul particular al musulmanilor, țărani, „mülk”, pământ ce nu trecea, ca întindere, obșnuitele proprietăți țărănești; 3) pământul moscheilor numit „vako” și 4) acel pământ al musulmanilor, care era considerat de proprietatea țării „ersi memleket” și al cărui venit era donat de către Sultan și beglerbey spăhiilor și timarioșilor.

6. — Venitele visteriei turcești se bazau pe „Kanun-nameh” și pe „seri” sau „ser-serif”. „Kanun” sau Kanun erau patentele date de către Sultanii turci. Cele mai cunoscute sunt cele date de către Mohamed al II, Merele Suleiman, Selim al II, și cele din anul 1619 ale lui Ahmed I. În sens mai restrâns kanun s'au numit ordonanțele fundamentale fiscale date de către Suleiman I, cari erau adresate fiecărui sandjac în parte și țineau seamă de situația economică a fiecăruia, deci în unele privințe deosebindu-se unele de altele, după cum se deosebiau, din punct de vedere economic și deci și fiscal, unele de altele și sandjaciurile. Sub kanun se înțelegeau deci patentele și ordinele date de către Sultanii casei Osmanliilor fiind cărți de legi de categoria a doua ce puteau fi schimbate de către Sultani. În opoziție cu acestea se află legile fundamentale „seri serif”, cari erau la început legile bisericești arabe și deci ale mohamedanismului și pe cari sultanii nu le puteau schimba arbitrar, cel mult cu ajutorul șef muliiului „Molla”-ului, care-le dădea interpretarea dorită de sultan. Araciul și zeciuiala aveau la bază „seri serif”-ele, vămile și celelalte venit ale fiscoșului erau impuse în baza diferitelor „Kanun”-uri, deci se schimbau și modificau dela sultan la sultan și după nevoile visteriei imperiului.

7. — „Raia” e cuvânt arab (în realitate re'aja sau ri'aja) în sensul său original nu era defaimator însemnând supușii unui domnitor. În Turcia se numeau astfel numai supușii creștini.

8. — Defterdarul arenzilor de pe Mureș din 1564 luna Mai până în 1570 luna Martie (aflător în archiva imperială din Viena Mxt 609):

1). Inspectoratul arenzilor de pe Mureș se află în mâna Eminului Mohamed ben Ahmed azab din Buda în baza „sidsilului” (scrisoare prevăzută cu sigil emanând dela vre-o autoritate sau bey în care se constată anumite fapte) din 972 zil hiddse 18 (1565 Jul. 16).

Eminul arătat are soldă zilnică.

Suma totală a arenzii, socotit pe trei ani și începând din 971 Sev. (1564 luna Mai) e de 705.000 groșițe.

2.) Cu începerea dela 18 dsemazi ul ev 974 (1566 Nov. 30) aceleași arenzi au fost predate eminului Khosrev ciauș. Numitul are timar.

3.) Khosrev a fost depus și în locul său în baza timarului a ajuns Mevlana Semsedin timariot. Suma arenzii e de 700.000 groșițe.

4.) Aga din Strigoniu Piri, timariot și el a oferit la 20 zil hiddse anul 975 1568 Jun. 16) mai mult decât Mevlana Semsedin. Plusul oferit e de 20.000 groșițe și deci suma totală a arenzii e de 720.000 groșițe. I-a predat.

5.) Arenda Agăi Piri terminându-se arenzile au trecut în mâinile raielelor de acolo, cu începere din luna Sev. anul 977 (1570 luna Martie) cari oferit 740.000 groșițe.

9. — Anul 991 (1583 luna Jan. 24—1584 luna Ianuarie 1.)

Ziamet pe numele lui Cender bin Sadi, de pe numele lui Khalil bin Mohamad, care și-a părăsit (tarig) spăilugul ce l-a avut:

Saslița etc. 20.000 de groșițe, total 20.333 groșițe.

Numitul fiind mazilit din sandjacul din Semendria, unde beneficia de un timar de 8333 groșițe, mai târziu a obținut un timar de 5333 groșițe venit în sandjacul de Buda. Ca un veteran viteaz al părților dela hotar în urma scrisorii beglerbeyului Dand din Timișoara în anul 988 (1580—1581) a obținut un timar de 1000 groșițe, iar mai târziu pentru vitejia sa și în urma recomandățiilor begului de Cenad din 989 (1581) a mai obținut un terzaki (timar) de 1000 gr. și cum a făcut în interesul fiscoi din Timișoara, servicii importante la propunerea begului Ali, defterdarul Timișoarei a mai obținut încă o donațiune de 1000 gr. etc.etc. (Sunt înșirate toate donațiunile și serviciile cari îl fac demn de donațiunea de 20.333 groșițe venit.)

10. — Taller de argint = taler imperial sau gros

1622 1 taler = 1 florint și 5 dinari

1630 „ = 1 „ „ 35 „

1630 „ = 1 „ „ 20 „

1631 „ = 1 „ „ 35 „

1634 „ = 1 „ „ 60 „

1638 „ = 1 „ „ 50 „

1656 „ = 1 „ „ 60 $\frac{1}{2}$ „

1668 „ = 1 „ „ 50 „

În 1672 apar și taleri noi falsificați ca valoare intrinsecă.

Talerii de Gretz valorează în 1634 = 1 fl. 70 dinari și își mențin mereu cursul.

Galbenul la 1642 era 3 fl.

„ „ 1658 „ 2 taleri

„ „ 1661 „ 2 „

„ „ 1669 „ 4 fl.

11. — Mehmet

Mândria cadiilor și hakimilor din Buda, Bosnia, Timișoara și Canija, cum și cadii cu reședințele în aceste vilaiete!

Semnul imperial înalt de față sosind la voi să știți, că acei călugări bosnieci, cari vor prezenta fermanul de față, — după cum arată și cererea lor adresată nouă, — încă pe timpul gloriosului meu înșintaș, Chanul Mohamed, — al cărui mormânt să fie parfumat, — au primit o ahdana în scopul, ca atunci când umblă prin provinciile mele bine păzite, nici ei nici averea lor sau animalele lor să nu fie atacate și să-și poată urma drumul dintr'un loc în altul în pace, fără să mai

strigă la ei: „sunteți călugări, dați-ne bacșișuri!” Iar atunci, când temându-se de asemenea neplăceri își schimbă hainele și totuși sunt recunoscuți, sunt desbrăcați de hainele lor și sub cuvânt de amendă (dserime) sunt despoiați de toți banii lor. Eminit la vaduri le iau de asemenea 12 groșițe. Cum însă ar trebui să se știe, că în baz ahdanamei și a legii (ser) și tocmai pentru a se pune capăt vexațiunilor acestora încă în anul 1049 luna Retseb între 1—10 (1639 Oct. 29—Nov. 6) am dat un nou ordin înalt, pe care l au adus acum și cu ei, rugându-mă să-l reînnoiesc și să-i dau deplină putere. În baza acestora vă ordon, ca odată cu sosirea acestui ordin acolo să luați cunoștință cum stau lucrurile și să dispuneți conform ordinului mai înalt arătat și în contra acestuia să nu permiteți să se facă ceva. Așa să știți, iar înaltul ordin de față după ce îl veți celi să-l dați îndărăt acestor călugări și să dați ascultare și urmare semnului prea înalt.

Dată 1049 Dzulkide 10—20 (1640 luna Mai 3—13).

E conform intru toate cu originalul :

RAMAZAN BEN MUSTAFA

Cadiul Lipovei.

(N. B. Ahdanamă înseamnă și tratat și fiind vorba probabil de călugări catolici se face alusiune la vre-o înțelegere privind libera petrecere a călugărilor catolici pe teritoriul imperiului otoman.)

12. — Pentru poporul nostru fiecare moșie, independent de întinderea și venitul ei se numea spăilug, iar stăpânul moșiei spâhie. În realitate cele cu venit de peste 20.000 groșițe, moșii numite ziamete, atunci când nu erau donate unor bey, ajutori de bey sau ceripași, deci unor ofițeri ai spahilor, ci altor demnitari, aceștia nu se mai numeau spahi, ci zaimi. Acelaș era numele, când donația se făcea către un simplu soldat pentru vre-un merit extraordinar, cazuri destul de frecvente. Acesta devenia spahic, ofițer de spahii numai din momentul, când în calitate sa de proprietar pleca la oaste, ducând sub comanda sa numărul de soldați la care era obligat prin venitul moșiei primite ca donație.

13. — În Banat mai ales după ce Mureșul forma frontiera, a mai fost cunoscută o armată sub denumirea de „deli” sau „dali”, un fel de grăniceri călări, cari făceau încursiuni pe teritoriul dușman. În opoziție cu ceilalți, aceștia erau plătiți personal de pașă, iar comandantul lor se numea delipașă. Ținând seamă de scopul pentru care era întrebuințată această armată, ea era recrutată mai adeseaori din elemente antochtone aventuroase. Deli-dali, luat de limba maghiară sub forma de daliás. Sunt date istorice vorbind de o incursie a acestora dincolo de Mureș, până aproape de Oradea-mare, de și Poarta se afla, la aceia epocă, în relațiuni de pace cu imperiul habsburgic.

14. — Mütেকaid în sens mai restrâns pensionar, adică funcționar civil sau militar incapabil de serviciu, dar care pentru serviciile pe cari le-a făcut primește pensie anuală. În Timișoara aveau corporația lor specială, care îngrijia și de copii minori ai musulmanilor, dându-le asistență și creștere. Tot aici erau ajutați și mazălii musulmani, atunci când din cauza bătrâneții nu mai era nici o speranță, că vor mai obține vre-o donație și deci reabilitare, care presupunea evident și anumite servicii.

15. — Pe lângă curtea fiecărui pașă mai funcționau 2—3 ceași. Ceași erau curierii și trimișii ce și-au terminat misiunea. La curtea Sultanului erau 700 ceași, cari la serbări, sau atunci, când Sultanul pleca la război personal, mergeau în fruntea convoiului. Pe lângă pașele provinciilor singuratice, cărora le plăcea să imite pe Sultan și curtea acestuia, existau de asemeni ceași. La Timișoara 3, la Buda 12 în anul 1619. Acești funcționari pe lângă leafă mai primeau și donațiune, dar nu erau obligați a participa la război. Găsim ceaș și la bey. Ceaș-bași era o funcție dintre cele mai înalte la Poarta Otomană. El introducea delegațiile și pe atașajii străini la Sultan. După părerea lui Marsigli ceaș-bași era un fel de ajutor al ofițerilor aghiotanți ai Sultanului. Era însărcinat și cu executarea unor anumite pedepse și avea atribuțiuni. Ceaș-bași a nu se confunda cu Beș-

fie conturbați. Acum mai nou în contra obiceiului consacrat și în ciuda unor asemenea ahdanale, zăbzii de prin sate, voivozii și oamenii acestora, ba și alții, dacă se întâlnesc cu ei în drum, după hainele lor obișnuite cunoscându-i, îi opresc, ceauș. Baș-ceauș din cuvânt în cuvânt tradus înseamnă șef ceauș. În realitate se se numea comandantul tot a 5 companii, din cele 196 companii de ieniceri, corespunzând ca grad comandantului unui batalion. El personal consacra pe recruții ienicerii astfel, că cu o mână îi apuca de ureche, cu cealaltă le ardea câte o palmă. El executa, prin ceaușii de ieniceri, ofițeri și aceștia, pedepsele, fiindcă ienicerii nu puteau fi pedeși decât de către ofițerii lor. El convoca divanul ieniceresc, unde avea scaunul său și tot el prezenta acolo și petițiile. Deși după concepția de azi azi avea gradul numai de maior, în realitate gradul său corespundea celui de colonel, putând să avanseze până la acela de subgeneral-samsandși bași.

16. — Tocmai felul similar al acestei armate cu acela al armatei nobililor de sub regimurile feudale a provocat confuzia în ceea ce privește regimul proprietății, unii istorici încercând să stabilească o asemănare între aceste două regimuri. Ori la turci beneficiarul unei moșii donate era numai temporal.

Ceribași — Comandant, adică căpitan, erau scutiți de anumite pedepse, și se bucurau de mai multe privilegii. Cei mai mulți dintre ei având moșii în Banat erau identici cu spahiile din timp de pace. Puteau ține și robi, ceea ce nu se admitea celor de sub ordinele acestora.

Unii încercând să stabilească o analogie între subași acestei armate și între aceia ai armatei mercenare găsesc, că subași ar fi sergentul. În realitate pentru celelalte armate otomane această interpretare e exactă, nu însă și pentru armata spahiilor unde un subași ducea cu sine oamenii înarmați și echipați de el, iar în timp de pace pe moșia ce o ținea în stăpânirea sa era stăpân absolut peste sute de suflete.

17. — Iată de altfel comunele din Banat din anul 1690 după o conscripție făcută de Marsigli și păstrată în colecția Marsigli din Bologna. Cum e singura conscripție ce o avem de pe timpul turcilor și cum ultima călătorie a lui Marsigli în imperiul otoman a avut loc dela 1690—1700, o reproducem deși n'are dată. Dacă a fost făcută la 1682 când a făcut prima călătorie în Turcia sau între 1690—1700 nu putem ști.

Conscripție Districtum.

Districtus Caransebes (69) — Marga, Merul, Kircsma, Bistra-Ohaba, Varslova, Zavoi, Glemboca, Obresia, Csuta, Tincova, Pester, Khiben (probabil Maciova de azi, Iaz, Var, Tura (probabil Turm), Dalcs, Birlova, Zerveșt, Balvasnicze, Vercserova, Slhova Sadova, Ominest (Armenișu de azi), Finis, Rusca Domasna, Kanicsa, Verendin, Linkavitz, Ohaba, Teregov, Slatina, Goletz, Bokosnitza, Petrosnitza, Bukin, Pirstian, Poiana, Vallyeboului, Rucsi, Danilești, Apagya, Brebul, Vallyedeni, Zörlentz magnum, Zörlentz parvum, Mutnic-Ohaba, Decsest, Szkaius, Zgirbest, Dragomirești, Berzeus, Prizsaka, Remete, Wallyemare, Supa (Jupa de azi), Sagusen, Rogoz, Rovina, Karavan, Slibacscl, Krivina, Gyena, Gavaradia (Găvoșdia de azi), Drinova, Morentz, Szakuly, Cseresi, Sidovar. Deși în fruntea conscripției scrie 69 comune, noi numărându-le găsim 71 com.

Districtus Lugos (14). — Lugoșel, Barbos, Ferlyug, Duleg, Visak, Szakos ungaricum, Vermes, Vucovo, Ersig, Kadar, Kornet, Vallyapai, Dubosz, Blaseva.

Lugosiensis Lunka (11) — Silha, Kustil, Belintz, Bohkor (probabil Bolduru de azi) Sobar, Szerbova, Senyeszeg, Rakovitz, Kepet, Hittyas, Dragsina.

Districtus Bocșa (19) — Hecseris, Ternova, Recitza, Kolnic, Vesiova, Doklen, Radna, Bokcseny, Fizes, Sidovin, Sosda, Gataia, Semlyung, Butyin, Moravitz, Birda, Sz. György, Omer, Opatice.

Districtus Csakova (27). — Skloda, Unyip, Ullynk, Szakos Turcicum, Keveris, Buzias, Stamora, Sipet, Sebely, Obacs, Csakova, Gilad, Gad, Gir,

Dolatz, Obsenitz, Banlog, Szoka, Visad, Denta, Maligai, Veliki gaj, Balad, Kapul, Modos, Kirstur, Szkula.

Districtus Versetz (35) — Karaseva, Podkars, Vak, Ivanovatz, Kuriacsitza, Goruny, Klokotics, Telva, Vodnik, Ravnic, Kalina, Kuptore, Doman, Gyurgyevatz, Szekas, Tikvan, Bocosnitza, Komoriste, Varadia, Mercsina, Szocsitza, Kustil, Vojvodinetz, Meszith, Odesics, Podboran, Versetz, Forotik, Kornyacs, Ferendia, Sama, Lacunas, Girliste, Grobliste, Keveris.

Districtus Palanca (34) — Csudanovetz, Sitin, Agatis, Majdan, Rakitova, Brustian, Oravitza, Csiklova, Rakasdia, Vranutz, Iladia, Csukiltz, Begotin, Najdos, Kuszith, Slivovatz, Kamendin, Czervena-Czerkva, Omor, Dupliar, Iaszanova, Szubotitza, Jam, Nikolintz, Csorta, Szokolar, Potoc, Saszka, Szlatina, Franyevo, Gai Petrovatz, Kajtaszoza, Szuha-Kruscitz.

Districtus Pancsova (16) — Straceva, Nadea, Rekesztov, Omolyitza, Serovan, Szallacs, Brestovatz, Plocsitza, Sevej, Kovin, Gaigy, Seliste, Deliblat, Vrelle, Dubovatz, Zovik.

Districtus Porecsa (10). — Bellobreska, Radimir, Mudava, Schitthevitze, Lyubkova, Staries, Szvinitz, Plavicsovitza, Dubova, Ogazdeni.

Districtus Mehadia vel Orsova (18) — Mehadica, Kuptore, Krusevatz, Perhova, Globul Krajovij, Petnic, Sabelnitza, Szordinia, Mehadia, Szlatinik, Topletz, Pecsensia, Balvasnitza, Plugova, Glob, Bolgotin, Kunyereva, Kornyi.

Districtus Halmas (14). — Putne, Prigor, Ruderia, Bandia, Prilepatz, Girbovetz, Sopot, Delbosetz, Mocseris, Lapusnik, Bovics, Peria, Patasu, Berloveni, Sudruias, Caperles, Gyupagni, Bukovatz, Dragumiresti, Remethe, Monostour, Bogni Antelesti, Dobesti, Sarcsinikul, Ohabitza, Kladova, Bandia, Kotina, Klicsova, Misesi, Susagni, Lenkulesti, Sorduc, Berna, Pogonis, Drinova, Gladne, Tomesti, Lunkani.

Districtus Facset (42). — Kortya, Groezesti, Kosiava, Marc sine, Csintyesti, Tomeresti, Battyesi, Facset, Bikigiol, Sorilla, Kornet, Rekita, Bosour, Veza, Basiesti, Sudruias, Caperles, Gyupagni, Bukovatz, Dragumiresti, Remethe, Monostour, Bogni Antelesti, Dobesti, Sarcsinikul, Ohabitza, Kladova, Bandia, Kotina, Klicsova, Misesi, Susagni, Lenkulesti, Sorduc, Berna, Pogonis, Drinova, Gladne, Tomesti, Lunkani.

Districtus Thot-Varadia (9). — Posega, Szalcsova, Kapolnas, Fundata Czella, Bats, Labosintz, Szvinyovetz, Kelmak.

Lippensis Lunka (14). — Rekas, Baros, Tyukovetz, Pasakovetz, Topolovetz, Iktar, Szusanovetz, Balnitz, Tadmak, Nevricsa, Grun, Kruska, Babsa, Tergoviste.

Neorecti pagi Lippensis (17) — Brusnik, Radmanovetz, Parlovetz, Sumanevelt, Dobrovez, Szpata, Ohaba, Banesti, Bara, Szekes, Krivobara, Vizma, Lapusnik, Panyeva, Assiad, Kizdia, Tyes.

Neorecti pagi circumjacentes Temesvar (30) — Petrovaselo, Gyarmate-Utraque, Butzinka, Godinovo-Szelo, Buzad, Bukovetz, Hernyakova-Szelo, Benczekut, Solymos, Lukarevatz, Remete, Kopacs, Ienova, Sibso, Szesvar, Servin, Sebesluk, Csermethaz, Mosnitza, Nemed, Gyiroda, Kaka, Ventelek, Csoka, Csoma, Feieregyhaz, Sent Mihai, Silas, Bukoroz.

Neorecti pagi infra Temesvar. — Sakalaz, Megyerit, Sag, Liget, Csebza, Petroman, Gyirog, Faratz, Macedonia, Rudna.

Din conscripția de față lipsește partea nord-vestică a Banatului. Conscripția e făcută pe cinci coale de hârtie gălbuie, tare, cusute la un loc, bine conservate cu stampă de apă reprezentând vulturul cu două capete deasupra unei embleme nobiliare. Sub emblemă HE. În față 2, la sfârșit 1 coală curată. Pe pag. 1, care servește și de copertă: Conscriptio Districtum. Nu are nici o dată. A fost reproduși și de „Török-Magyarkori Alfam Okmánytar Vol. VII.

18. — Bölök, Bulioc, bülök sau belik înseamnă o secție dintr-o trupă, dar înseamnă și o parte din corp, un membru al corpului. La început bölük s'a numit o companie dintre cele 196 companii, cât făcea corpul de armată al ienicerilor în secolul al XVII. Și anume 61 companii se numeau bölükuri, 101 comp. iaiabei, iar restul de 24 companii seimeni. Mai târziu însă pentru paza granițelor în mulțindur-se efectivul permanent al garnizoanelor, o secțiune a acestora se numea belik. Bölükbași se mai numea și ofițerul ce ducea ordinele artileriei de frontieră și prin analogie apoi și ofițerii, cari de și împărțiți la artilerie, nu exercitau și comanda, aceasta revenind comandantului șef, ci fie că transmiteau ordinele

acestui, fie pentru partea tehnică a artileriei erau cu trupa la un loc. Mai multe „belicuri”, când era vorba de trupă de infanterie, erau comandate de un agă, bulioc-aga.

19. — Intre soldații garnizoanei cetății Székesfehérvár găsim pe aga Stoian și Aga Aciotcu, după nume de sigur că nu turci, în fruntea unor martaloji. În cetățuia de Battyán îl aflăm pe aga Dimitrie cu 9 oameni români și sârbi. Intre azabii cetății Kanizsa alături de sergentul Duca Dragu, Stoian, Radman găsim și nume de sergenți ca „Cserkesz” scris astfel și pe lista de plată sau pe un agă Malkocs, care poate să fie tot așa de bine și maghiar nu numai român sau sârb. Dar găsim nu numai soldați simpli, ci și comandanți mai mici de oaste turcească, dați de către maghiari. Astfel în garnizoana cetății din capitala Ungariei la 1549 cei 167 de martaloji, român, sârbi, maghiari, etc. sunt puși sub comanda agăi Csendes, despre care din aceeași listă de soldă aflăm, că e și timariot. Deci făcuse și alte servicii turcilor. Dealtfel în dreptul fiecărui martaloj găsim notițe, privind descrierea personală sumară a individului, cum și alte observațiuni. Aceste descrieri sunt redactate în stilul următor: „Necredincios cu părul bălai, ochii câprii, nasul de vultur. — Gîaur cu ochii și părul negru, brunet, cu mustața bălaie, înalt. Ochi câprii, părul negru, nasul lung, kiefir tuns, kiefir sau ghiaur având același înțeles. După numele românești ori sârbești ale martaloșilor trecuți în aceste liste această notă e aproape nelipsită, în unele locuri e urmată și de „ma'hin” adică blestemat, netrebnic. E curios și mai ales semnificativ, că de și avem în fața noastră 28 liste de soldă a martaloșilor de diferite naționalități, până și spaniole, în dreptul numelor ungurești nici unde nu găsim observațiuni defaimante, cari să arate izbucnirea urei de rasă și religie, cum găsim aceste observațiuni după numele românești.

20. — Cadiu sau kazi = judecător. Judecă atât în procese lumești, cât și în chestiuni religioase. Nu trăgea nici un salariu dela stat. Procesele se duceau în fața sa verbal, el nefiind asistat de nimeni. Nu reprezenta în sensul de azi Ministerul public, neputând judeca decât procese aduse de alții, de reclamanți, în fața sa. Lua parte în divan și când se desbăteau acolo chestiuni de drept sau justiție, el redacta, în numele său, sentința sau hotărârea, ceilalți numai o semneau. Chestiunile de succesiune căzând în atribuțiile sale el le judeca, fiindu-i cele mai rentabile. Normele, de pe care se orienta era seri-seriful, adică legea sfântă. Seri e cuvânt arab însemnând începutul, legiuirea și mai ales legile de origine dumnezeiască. Seriat e de asemenea o lege sfântă. Legile sfinte, după concepția mohamedană, stau deasupra oricărui arbitraj pămăntesc, până și peste Sultantul ce domnea în mod absolutistic. D-zeu însăși le-a inspirat acestea profeților și imamelor. Împărații și domnitorii sunt numai apă-ătorii, susținătorii și executorii acestor legi. Despotul poate greși în contra lor, dar nu le poate modifica. Aceste legi constau din scrierile și cuvintele profetului Mohamed, primele cuprinse în Coran, cele din urmă sunt scrise în Sune și în legile stabilite de către primii domnitori ai islamului și de către învățații acestora. Acestea la un loc formează nu numai teologia islămică, dar și dreptul civil și public. Aceste legi constau deci din Coran, din Sune sau hadișe, adică tradiția, care consideră drept lege nu numai cuvintele, ci și faptele profetului, din idmane, adică explicațiile și interpretările date de către urmașii imediați ai profetului și din kiase, adică din textele și explicațiile date de către imami și învățații islamului, cari au trăit și activat după el în veac (hedșira) dela moartea lui Mohamed. Șeicul Ibrahim din Aleppo a înlocuit, sub Suleiman, un fel de Corpus juris din aceste legi, numit „Multeka”, dar juristii turci nu se referă numai la acest izvor, ci și la altele mai vechi. După cum am arătat la impozite, darea de cap și zeciuiala aplicată suocșilor creștini se bazează pe Seri și deci erau respectate și de către musulmani. Muftii de asemenea în baza acestor legi își spuneau părerea și își dădeau avizul în toate chestiunile de drept ce li se supuneau, avize în fața cărora se închina și Sultantul. Tocmai aceste legi sfinte au stat în drumul despotismului și arbitrajului astfel, în cât ori și cât de paradoxal ar părea, sub imperiul acestor legi nu a putut înflori absolutismul în imperiul otoman.

21. — Dacă în celelalte părți din Ungaria chinezul, mai exact primarul, era recunoscut ca atare, ba în această calitate, dinpreună cu consiliul comunel, răspundea față de autoritățile turcești, în Banat el era considerat numai ca delegatul satului. Ba în vreme ce unele orașe de pe pusta Ungariei puteau să-și aleagă primar și unele corporații, în Banatul, pe care turcii îl considerau se vede parte integrantă a imperiului, la tot cazul mai strâns legată de imperiu ca celelalte părți ocupate de dincoace de Dunăre, nu am găsit nici o urmă a chinezului recunoscut ca șeful unei autorități comunale. Iată aici documentul prin care pașa Dserrak Kaszim din Buda recunoaște acest drept măcelarilor din Seghedin: Cadiule din Seghedin, care împărțești dreptatea! Exemplar strălucit al Mustakhfizilor, dizdar al cețării Seghedinului și către agalele armatei, timarioți, emini, ceribași și alți funcționari! Buiuruldu de față sosind la voi să-l înțelegeți astfel: Cei 35 de măcelari cari vi-l arată și cari, afară de meseria lor duc scrisori de ale noastre în chestiuni financiare în ținuturile Budei, Timișoarei, Eger și Belgrad, conduc pe curierii noștri și călăuzesc armatele noastre și de aceea în baza defterului general și în baza temesukului aflător în mâinile lor sunt scutiți de ori și ce altă sarcină, ca să depindă numai de primarul lor, — după cum o spun, — sunt nenumărate ordine înalte în baza cărora și dela noi au solicitat buiuruldu pe care prin aceasta îl liberăm și vă ordonăm, că atâtă timp, cât își fac datoria pe ei să nu-i lăsați ca să fie forțați să facă și alte servicii sau să plătească alte poveri. În afacerile lor, afară de primarul lor altceineva să nu se amestece; cu un cuvânt toate să se execute conform buiurulduului aflător în mâna lor. În ce privește celelalte, rămâneți și pe mai departe consecvenți în dragostea către Profet.

Data 1073 Muharrem 16. (1662 August 31).

22. — În limbajal comun acest impozit se numea „ispengie” forma sub care a intrat și în idiomul bănățean în opoziție cu țările românești, unde era cunoscut araciul.

23. — Darea aceasta s'a mai numit și „kharads” pronunțându-se harați, în Banat araci. Expresiunea de djizie e luată din limba arabă. Darea în sine era de două categorii. În Banat și celelalte pašalicuri se încasa direct de către Poartă prin organele sale în modul arătat în lucrarea de față. În țările, asupra cărora Poarta exercita numai dreptul de suzeranitate (Moldova, Muntenia, Ardealul și Raguza) darea de cap era impusă de către domnitori după bunul lor plac, aceștia o încasau și era de multe ori, mai ales pe timul fanarioților cu mult mai mare și impovăratore decât în pašalicuri, unde, după cum arătăm, raialele reușeau, câte 4—10 familii să plătească după un singur cap. Dealtfel darea de cap era plătită numai de către creștini. Istoricul acestei dări îl găsim de altfel în dreptul public de atunci al imperiul otoman. În baza acestui drept locuitorii unui ținut cucerit sunt datori sub sancțiunea pierderii capului sau sub aceia a robiei pe viață să primească legea mohamedană. Araciul deci era plătit ca un fel de răscumpărare a vieții lor. Astfel evident musulmanii erau scutiți de ispingie sau araci. Darea de cap era plătită numai de către oamenii adulți. Și deoarece în imperiul otoman în urma credinței și a prejudecăților nu se făcea recensământ, agenții fiscali s'au gândit la un mijloc original pentru a constata dacă cineva poate fi considerat încă drept copil sau ba. Sistemul este de altfel invenția unor preoți greci, cari au găsit mijlocul acesta pentru a feri pe o parte a grecilor de acest impozit. Se lua anume un fir de sfoară cu care se măsură gâtul imposibilului. Se reteza sfoara și cele două capete ale sfoarei erau ținute între dinți, între cele două extremități ale gurei. Dacă prin cercul astfel format, grosimea gâtului plus lărgimea gurei, imposibilul putea să-și strecoare capul cu ușurință era impus. Cărsitorii și preoții ce trăiau din daruri erau scutiți de această dare. Araciul au era impus în baza vre-unui ordin al Sultanului, ci în baza legilor fundamentale „ser” mohamedane ca și zeciuiala, în opoziție cu celelalte taxe și impozite. Tocmai de aceea spahii mohamedani cu toată firea lor hrăpăreață în ceea ce privește zeciuiala se purtau omenește cu raialele.

24. — După cum am arătat ispengia sau areciul, adică darea de cap și zeciuală erau impuse în baza „Ser”-ului adică a legilor sfinte mohamedane, prima ca răscumpărare a vieții și cea a doua ca un fel de arendă după pământul deținut în principiu tot numai în arendă, fiindcă aceleași legi după cum nu recunoșteau dreptul de viață a supușilor, cari nu treceau la mohamedanism, tot așa nu-l recunoșteau nici acela de proprietate pe seama acestora. Dacă acestea, tocmai fiindcă se bazau pe aceste legi, erau oarecum fixe, îndatoririle celelalte, ce se bazau pe diferite ordine ale Sultanilor variau dela un Sultan la altul. Atât pentru unele, cât și pentru altele unele sate se invoiau în sume globale.

25. — Din scrisoarea următoare, adresată principelui Apafi reproducă în traducere românească se vede modul, cum era adunată zeciuală :

Tekintetes és nagyságos erdélyi méltóságos fejedelem, Isten nagyságodat az hatalmas császár hűségére és szolgálatjára sokaig tartsa.

În zilele trecute m-am dus în comuna mea Mărul după dijmă și pentru adunarea altor datorii cu gândul cel mai bun, dar Ioan Tornea și Bucosniță cu dorobanții lor și cu strânsura din Remetea, împreună vre-o patru sute, au venit hoștește asupra mea și m-au despoiat de toate, au dus cu ei 12 care cu boi cu tot încărcate cu dijmă, pricinuindu-mi pagubă de 1000 teleri și tăind și vre-o câțiva turci. Hoții din Remetea s'au datat intrată la hoții, încât nici nu au mai rămas vite la noi în țară, iar oameni buni și adevărați nici nu mai pot umbla pe drumuri, deoarece aceștia îi despoia de toate, pe unii îi și omoară. Dacă acestea se fac cu știrea Dvoastră, vă rugăm să ni-o faceți cunoscut, căci ofițerilor din Hațeg le scriem înzadar, de aceia vă rugăm să ne scrieți ca să știm de ce să ne ținem, să comunicăm acestea toate puternicului Sultan și Marelui Vizir sau nu. Așteptăm răspunsul D-voastră. Să vă țină D-zeu mulți ani. Karánsebes, 1867 8 Novembris.

Nagyságod jóakaró szomszédi karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi beg az agákkal együtt.

De trei ori V'am scris până acum, dar cei din Remetea ne prind oamenii și-i taie și de aceia scrisorile nu sosesc la D-voastră.

26. — Că de multe ori această mișcare de populație se făcea cu mijloace violente se vede din următoarea scrisoare reproducă după originalul turcesc fără dată, adresată pașei din Timișoara de către vizir.

Mult stimată pașă!

După ce-mi exprim stima cuvenită voiesc să-ți fac cunoscut, că dela cai macamul principelui Ardealului a sosit o plângere la Sublima Poartă în care se spune, că în comunele Ilia și Șebeș, cari din vechi timpuri aparțin Ardealului s'au întâmplat unele incursiuni din comuna Bodoc și din jurul Lipovei ce țin de provincia ta, cu care ocazie dintre iobagii de acolo au fost duși de către ai tăi vre-o câțiva înși cu familii cu tot. Deoarece în privința aceasta a sosit dela Poartă un lămurat ferman, cu rândurile de față de aceia te-am căutat, că îndată ce va sosi fermanul dela Sublima Poartă trimis prin aga și mütferrikul Muhamed, tu să ordeni o anchetă și să te supuni întru toate celuiui fără să se mai facă incursiuni în ținuturi străine de teritoriul tău. Dealtfel mărirea să-ți fie deapănarea

27. — E interesant de știut, că afară de acești români, aproape de Mura, la hotarul Austriei și cea mai înăuntru mai găsim și pe alți români în alte sate. Astfel defterul privind impozitul pe cap din anul 981 (1573, 2 Mai—1574, 21 Aprilie) privind raialele din Sandjacul Koppau ne arată, că până și în orașul Koppau din 23 familii 4 sunt românești. Asemenea în satul Obar din 6 familii 3 sunt românești, din comuna Sorosad din 6 familii ce plătesc impozit pe cap 2 sunt românești, în Hidegkut din 6 familii le găsim românești familiile Marcea, Chiuceghea, Călaș, dar mai multe familii românești găsim în comuna Lulea 18 din 49, în Acea 4 din 7, în Negoci, Marad, Hetes, Gosodet, Bat, Babou, Bota, Kis-Atád, Ireg, Egrens, Pelecse, Mazsok, Cseh, Dada, Pati Pogan, Szaks, Dalmad, Tal, Korda, Lapács, — Marosda fiind în majoritate românească, 9 familii din 12, și

anume familiile Bocu, 4 familii Boku și Bogu, etc. În orașelul Karád printre 40 familii găsim familiile Blaj, Vida, Coba, Condu, Cula, Balic, Balu, Boros, Vadu, Vanda, Varta, Boreșan, etc.

În general în cele 180 sate din acest sandjec numele românești ale locuitorilor abundă. Cum au ajuns acolo nu se poate ști, decât despre cei arătați, adică cei din Karad, cari se vede că au imigrat cu chinezul lor cu tot acolo și în contra cărora ungurii au făcut mai multe incursiuni după cum se vede dintr-un defter de donație. Se fi stat și ceilalți români din celelalte sate sub conducerea chinezului Radu Berenic nu se poate ști, de și timarul vorbește despre chinezul valachilor din sandjacul Koppau, deci din întregul sandjac.

28. — Conform cu originalul: Dervișul Mehmed ben Ahmed, cadiul Seghedinului, Allah să-i fie îndurător.

Noi, Osman II,

Către Muhamed, pașă de Buda, pașele de Bosnia, Timișoara, Eger și Canija și către beyi și cadii din pašalicurile arătate:

Literele și semnătura înaltă, imperială, de față, ajungând la voi veți lua cunoștință, că prezentatorii acestui luminat ferman, ca încredințării călugărilor din Buda, Timișoara, Seghedin etc. ne raportează, că credincioșii lor fiind de rit franc (frenc) și latin, se deosebesc prin rit de către necredincioșii greci, sârbi și valachi și cu aceștia nu au nici o legătură. Popoarele cu rit latin — spun ei — de obicei la plăteau lor, călugărilor, dările obinuite la necredincioși. Acum însă în contra dispozițiilor înaltului ferman ce-l au în mână și în contra obiceiului, mitropolitul grecilor, sâroilor și al valachilor conturbă pe credincioșii acestor călugări cu pretențiuni de impozite bisericești. Ca pentru viitor să se întâmple toate după dispozițiile cuprinse în înaltul ferman aflător în mâinele lor, ei îmi solicită o poruncă în contra celor ce nu respectă acest ferman. Vă ordon deci, că îndată ce veți primi ordinul de față, să examinați cu dreptate cauza aici arătată și deoarece popoarele de rit latin și frenc, — ne având nimic comun cu alții — nu plăteau până acum decât preoților și călugărilor latini, să nu lăsați, ca fie mitropolitul grecilor, sârbilor și valachilor, fie altcineva să îi mai conturbe în contra dispozițiilor fermanului aflător în mâna lor și în contra legii (ser) și a obiceiurilor. Iar dacă și până acum s'a încasat ceva dela ei, ordon, ca să dispuneți ca ce s'a luat să se dea îndărăt, iar pe cei renitenți să mi-i denunțați. În cauza aceasta să nu mai primesc nici o plângere. Așa să înțelegeți și să urmați literele și semnul meu înalt.

Dat la Belgrad 1028 Dsemaziulevvel 1—10 (1619 la 16—26 Aprilie)

Cu un an mai târziu preoții și călugării catolici mai obțin o nouă confirmare a drepturilor față de credincioșii catolici și anume de a încasa „virgii” un fel de dare, „resmi nigah”, adică un impozit plătit numai de către cei însurați și cultul, adică „resmi chinisa.” Aceasta după ce în divanul din Belgrad s'a examinat situația catolicilor. Această confirmare (fetve) e dată tot de Osman al II. și e dată din Buda.

29. — Conținutul rândurilor de față e următorul: Deoarece în actul de donație pe anul 1046 se cuprinde și orașul Seghedin cu locuitorii săi și cum între acești locuitori se află și Mihai Tehenes măcelar înregistrat în urma ordinului padisahului, care a locuit 20 de ani în Becicherec și Sombor (comune în Bănal), acum a cerut învoire dela noi ca să se întoarcă îndărăt în locul unde a mai locuit. Din ordinul imperial aflător în mâinele lui am găsit, că numitul în adevăr este înregistrat ca măcelar și în baza acestuia îi permitem ca să se reîntoarcă și să-și continue meseria atâta timp, cât va îndeplini obligațiunile sale față de padisah și deci în timpul acesta să nu fie obligat la alte servicii. Pentru adevărarea celor arătate aici i-am liberat temesükul (adeverința) de față.

Dată 1046 Dzülhidse 5 (1637 Aprilie 30)

MUMI BEN HUSSEIN
Spăhia Seghedinului.

30. — Din rândurile ce urmează, reproduc după originalul latino maghiar se vede, care era siguranța publică aceia epocă.

„Generose Domine Pater mihi Honorande: servitiorum meorum commendationem etc. Adjon az ur Isten kegyelmednek minden kívánta jókat megadatni.

Uram kögyelmödnék egyéb hirt nem irhatok, tegnapi napon az tatár igen rabla itt mikörülettünk, ugy annyira, hogy semmi jobbágyom nem marada, kit elvittek, kit levágának közölük, addig bizánk segítséghez, az Török Báint uram hodolt jobbágyi hozták most is reám őket, László deáktól végire mehet kegyelmed egy borju fiokot, se marhájukat el nem vitték, csak én rajtam akartak boszút állani; azért uram bizonyos ez héten Lippát avagy Facsetot megszállják, legyen kegyelmednek gondja reánk. Mircsét most is még bebocsátám hirt adni ez kegyelmed parancsolatja szerént, de bizony dolog immár nem késnek, lássa kegyelmed kivel oltalmazsam az helyt, még is tessék új segítség jött hozzám. Istennek hála lohádi legényekkel feles magammal vagyok, de az hely nem hagyhatnám pusztán, azon is kérem kegyelmedet mint uramat, az dévai kapitánytul szerezzon kegyelmed vagy hat tonna port ha többet nem is, mert anélkül vagyok igen szűkös, abban bizonyos vagyok, hogy általán végül ide mireánk jönnek, nem mennek egyebűvé sem Lippára sem Jenőre, mert ez mostani rabláskor szintén Kladováról tért vissza, ki megizente a jobágyaimtul, valami oláh atyjafiai vadnak ide, hogy az vezér megparancsolta volna, derekasan várát ne szállnának, hanem kastélyokat pusztítsanak és a földet mindenütt. Csak az oráját nem tudjuk, mely órában rajtunk lesznek. Aztán is, hogy itt voltanak, az Körösben is Jenő felé. Lugas táján is rablottak, hanem kegyelmedet mint uramat kérem az port nélkül, ha lehetséges és ötven gyalog székelv nélkü nehagyjon kegyelmed, még is ha magam ki megyek valahová, lenne kit itt ez helyben hagyonom. Tartsa meg az ur Isten jó egészségben sokáig kegyelmedet. Datum in Castrum Facset 23 Octobris Anno 1602.

G. D. V. Servitor et filius Stephanus Békés de Facset

Adresa: Generoso Domino Georgio Borbély de Sima Sacrae Cesareae Regiae Maittis Consiliario et domino ac patri mihi plurimum Honorandissimo.

In traducere românească:

Generose Domine Pater mihi Honorande: servitiorum meorum commendationem, etc. Să vă dea D-zeu D-voastră tot binele pe care-l poate da.

Domnul meu, altă veste nu pot să-ți scriu decât, că pe ziua de ieri acei tătari eu jefuit aici în jurul nostru astfel, încât nu mai rămas nici un iobag, pe unii i-au tăiat, pe alții i-au luat cu ei, căci până acum am tot așteptat ajutor; și acum iobagii d-lui Balint Török, cari s'au închinat, i-a adus asupra mea dela Deacul Ladislau, o să aflu D-ta căci dela el nu a dus aici un vițel și nici vitele lor nu le-au dus; numai pe mine au voit să se răzbune: de aceia D-le e sigur, că săplămâna aceasta vor ocupa și Lipova și Făgetul, să ai D-ta grijă de noi. Pe Mircea l-aș trimite și acum că să dea de știre conform ordinului D-tale, dar zău lucru nu mai poate întârzia. Vezi D-ta prin cine vei apăra locul acesta și vezi totuși a sosit un nou ajutor la mine. Eu sunt, mulțumită lui D-zeu cu suficienți flăcăi călăreți, dar locul acesta nu-l pot lăsa pustiu (neapărat). De aceia te mai rog pe D-ta, ca pe stăpânul meu, ca să procuri dela căpitanul din Deva dacă nu mai mult apoi cel puțin 6 tone de praf (pulbere de pușcă), fiindcă acesta imi lipsește și fiindcă sunt sigur, că până la sfârșit tot vor veni asupra noastră și nu se vor duce în altă parte, nici la Lipova nici la Ineu. Aceasta fiindcă și cu ocazia acestui jaf s'au înfăptuit îndărăt tot dela Cladova și fiindcă am aflat dela iobagii mei, cari au aici venite niște neamuri valache, că comandantul lor le-a ordonat, ca să nu atace și ocupe în mod serios vre-o cetate, ci să distrugă (pustiască) castelele și semănăturile în toate părțile. Numai ceasul nu-l știm, când năvălesc asupra noastră. Și acum, când au fost aici, au luat-o spre Criș și Ineu. Și în jurul Lugojului au jefuit. Dar te rog pe D-ta, ca pe stăpânul meu, ce să nu mă lași fără pulbere și fără cincizeci de pedestrași, secui, că dacă eu ies de aici să am pe cine lăsa aici în loc. Să te țină Domnul D-zeu pe D-ta încă mult timp în bună sănătate. Datum in castrum Facset 23 Octobris Anno 1602.

Bibliografie

Pe lângă lucrările citate în text;

Fascicule 12, 14 și 17 „Banatic“ din arhiva imperială camerală dela Viena.

Temesvarer Einrichtungs-Sachen de Anno 1717, din arhiva secretă din Viena.

Vanicek Fer.: „Specialgeschichte der Militärgrenze“.

„Törökvilágkori Adattár“ și „Törökvilág Magyarországon.“ — Edit Acad. Magh.

Szentkláray: „Száz év Délmagyarország történelméből“.

Raportul consilierului Schwinek referitor la stările găsite aici după ocupația turcească, precum și alte diferite însemnări din diverse fascicule privind documentele găsite aici la evacuarea Timișoarei de către Turci, — toate aflătoare în arhiva imperială secretă dela Viena.

